МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ГАЙДУ СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 342.1:[355.271+355.01-021.68] (477) «2022-»

ДИСЕРТАЦІЯ

ПОЛІТИЧНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПОСТВОЄННОГО СТАНОВИЩА

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело_____ / С. В. Гайду

Науковий керівник **Мартинюк Олексій Володимирович**, кандидат юридичних наук, доцент

Вінниця – 2025

АНОТАЦІЯ

Гайду С.В. Політична функція держави в умовах воєнного та поствоєнного становища. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, Вінниця, 2025.

Дисертацію присвячено комплексному обґрунтуванню нових науково-теоретичних та прикладних положень щодо сутності політичної функції держави, особливостей її реалізації в умовах воєнного та післявоєнного стану.

У розділі 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження політичної функції держави» досліджено методологічні підходи до вивчення політичної функції держави, а також особливості змісту політичної функції держави в умовах воєнного стану.

Встановлено, що наразі не існує єдиного підходу до інтерпретації змісту, напрямів, форм та методів здійснення політичної функції держави. Більшість науковців розглядає цю функцію лише як складову загальної системи функцій держави та їх взаємозв'язку. Запропоновано політичну функцію держави в умовах воєнного стану розглядати як сукупність заходів та напрямів діяльності державних органів, спрямованих на забезпечення сталого державно-політичного розвитку, національної безпеки, що характеризуються обмежувальними заходами, а також включають розробку, нормативне закріплення та реалізацію зовнішньої (особливе місце займає оборонна дипломатія, яка передбачає взаємодію з іншими державами та міжнародними організаціями для зміцнення обороноздатності та безпеки держави) та внутрішньої політики (підтримка політичної стабільності, планування та виконання заходів з відновлення країни після воєнних дій).

У ході дослідження встановлено, що в умовах воєнного стану відбувається трансформація змісту політичної функції держави. Дослідження трансформації змісту політичної функції держави в умовах воєнного стану

дало можливість визначити особливості правотворчості в таких умовах та виокремити її ключові характеристики: розширення суб'єктого складу та повноважень у правотворчій діяльності; спрощення процедур правотворчості; тимчасовість дії нормативно-правових актів; обмеження прав та свобод. Виявлено ризики правотворчості в умовах воєнного стану для здійснення політичної функції держави: це обмеження принципу верховенства права під час воєнного та повоєнного періоду, розширення владних повноважень виконавчої влади може виявитися не завжди ефективним, оскільки обмежується взаємодія з іншими гілками влади, інститутами громадянського суспільства. Правотворчість в умовах надзвичайних ситуацій може функціонувати як ефективний механізм реалізації політичної функції держави, але й може стати інструментом для зловживання владою.

У розділі 2 «Особливості реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану» досліджено особливості здійснення державної політики щодо обмеження прав людини в умовах воєнного стану, а також нормотворчі та правозастосовні виклики реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану.

Аргументовано, що під час впровадження заходів обмежень прав людини держава через діяльність уповноважених органів має: обґрунтувати пропорційність між метою та заходами; дотримуватись принципу законності, правової визначеності (всі обмеження мають бути регульовані законом та реалізовані на підставі закону, бути доступними для розуміння); дотримуватись правила недопустимості спотворення права (впровадження обмежень прав людини не може скасувати правову державу, верховенство права, змінити політичний режим). Аналіз позицій Верховного Суду дозволив дійти висновку, що обмеження державою особистих прав, свобод обґрунтовується необхідністю мобілізації оборонних людських та матеріальних ресурсів для захисту державності. Такі обмеження обумовлені пріоритетністю суспільного інтересу національної безпеки перед демократичними принципами.

Досліджено правові позиції судових установ, а саме, проведено аналіз судової практики застосування статей щодо державної зради, колабораційної діяльності свідчить про те, що в процесі мотивування своїх рішень суди часто обмежуються лише посиланням на посаду або діяльність обвинуваченого під час перебування на окупованій території, не звертаючи уваги на конкретні суспільно небезпечні наслідки та шкоду, яку завдали дії обвинувачених. Аналіз застосування судами частини 4 статті 111-1 та статті 111-2 КК України виявляє, що суди формально підходять до розгляду справ цієї категорії. Поза увагою залишаються умови окупації, в яких перебували обвинувачені, а також питання крайньої потреби і малозначності діяння. З'ясовано, що суди часто не оцінюють зміст і характер діяльності обвинувачених, визнаючи їх винними за формальними ознаками, що призводить до необґрунтованих засуджень.

Встановлено, що для належної реалізації політичної функції держави в умовах воєнних викликів, потребують переосмислення підходи до юридичної відповідальності, особливо принципу справедливості покарання. Хоча КК України не містить прямої вказівки на справедливе покарання, однак це випливає з загальних засад призначення покарання. Практика показує, що часто особи отримують надмірно суворі або надмірно м'які вироки, які не є пропорційними тяжкості вчиненого діяння. Визначено, що судова практика непропорційного реагування на правопорушення небезпечна, оскільки зменшує довіру до правосуддя. Так, чинна стаття 111-1 КК та суміжні статті не враховують положень Конвенції «Про захист цивільного населення під час війни», яка закріплює права цивільного населення в умовах окупації. Реалізація політичної функції держави передбачає забезпечення справедливого правосуддя. Особливо це стосується відповідальності осіб, що перебувають на території країни-агресора.

У розділі 3 «Тенденції та напрямки реалізації політичної функції держави в поствоєнний період» досліджено шляхи та особливості формування державної політики в повоєнний період та інституційні вдосконалення у сфері захисту прав людини в перехідний післявоєнний період.

Встановлено, що політична функція держави відіграватиме одну з ключових ролей для післявоєнного відновлення України, яка перш за все має бути спрямована на реінтеграцію деокупованих територій шляхом здійснення виваженої зовнішньої та внутрішньої політики держави. Здійснено порівняльний аналіз угод про співпрацю України з Великою Британією, Францією, Німеччиною, Данією, Нідерландами, Італією та Канадою, що дозволило виявити як спільні риси позитивного характеру, наприклад, щодо деталізації дій партнерів у разі повторної війни з росією, так і негативного характеру, зокрема відсутність ратифікації.

Досліджено роль органів місцевого самоврядування в організаційно-правовому супроводженні та забезпеченні повоєнного відновлення територіальних громад України та встановлено, що необхідно звернути пильну увагу на їх діяльність у сфері саме локальної правотворчості, яка має ефективно забезпечувати оперативну частину профільного процесу. Така локальна правотворчість, по-перше, орієнтується на ординарне, мілітарне та спеціальне профільне постмілітарне законодавство держави в цій сфері; по-друге, детермінує його оновлення і модернізацію в контексті формування профільної компетенції органів місцевого самоврядування, що може стосуватися формування окремого блоку компетенційних повноважень у контексті мілітарного муніципалізму (компетенційне вимірювання ролі органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану і війни, стану деокупації територій, повоєнного відновлення територіальних громад тощо); по-третє, об’єктивує процеси формування належної правосуб’єктності територіальних громад, особливо в контексті формування в них оптимального блоку повноважень щодо самостійного управління територіями та реалізації актуальних потреб територіальних громад.

Встановлено, що важливою складовою політичної функції держави є особливості реалізації та захист прав людини в післявоєнний період. У повоєнній Україні верховенство права та доступ до правосуддя набувають особливого значення. Відбудова країни потребує ефективної правової системи,

яка здатна захистити права громадян та забезпечити справедливе правосуддя. Важливим є відновлення довіри до державних інституцій, закону та зміцнення демократичних процесів в Україні після обмежень, що запроваджені під час воєнного стану, що мають, зокрема, і негативний вплив на правосвідомість громадян та правову культуру.

Аргументовано, що перехідне правосуддя відіграє важливу роль у процесах відновлення після збройних конфліктів, забезпечуючи можливість для суспільств перейти від стану війни до миру. Перехідне правосуддя в Україні є складним процесом, спрямованим на подолання наслідків збройного конфлікту з росією, який розпочався у 2014 році та продовжується донині. Встановлено, що підхід до перехідного правосуддя в Україні включає різні механізми, що мають на меті забезпечення справедливості, примирення та відновлення.

Ключові слова: держава, функції держави, політична функція, зовнішні функції, державотворення, державна політика, воєнний стан, права і свободи людини, демократія, безпека/національна безпека, правотворчість, поствоєнне становище (відновлення), правова політика, правові гарантії, захист законних інтересів громадян.

ABSTRACT

Haidu S.V. **The Political Function of the State in conditions of Wartime and Post-War Situations** – Qualifying scientific study, rights as a manuscript.

Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Law (Branch of Knowledge: 08 Law, specialty: 081 Law). – Vasyl' Stus Donetsk National University, Ministry of Education and Science in Ukraine, Vinnytsia, 2024.

Thesis is devoted to the comprehensive substantiation of new scientific, theoretical and applied concepts regarding the essence of the political function of the state, and the peculiarities of its implementation in wartime and post-war situations.

Chapter 1, "The Theoretical and Methodological Foundations of Research into the Political Function of the State" examines the methodological approaches to analyzing the political function of the state, as well as the specific characteristics of its content in the context of martial law.

It has been established that there is currently no unified approach to the interpretation of the content, directions, forms, and methods of implementing the political function of the state. Most scholars view this function merely as a component of the overall system of state functions and their interconnection. It is proposed to consider the political function of the state in conditions of martial law as a set of measures and directions of activity by state bodies aimed at ensuring sustainable state and political development and national security, characterized by restrictive measures. This also includes the development, legal consolidation, and implementation of both foreign (with particular emphasis on defense diplomacy, which involves interaction with other states and international organizations to strengthen the state's defense capabilities and security) and domestic policies (supporting political stability, planning and implementing measures for the country's post-war recovery).

It has been found that, under conditions of martial law, there is a transformation of the political function of the state. Investigation into this transformation made it possible to identify the characteristics of legal regulation in

such conditions and highlight its key features: the expansion of the subject composition and powers in the lawmaking process; simplification of lawmaking procedures; the temporary nature of the validity of normative legal acts; and the limitation of rights and freedoms. The risks associated with lawmaking under martial law for the implementation of the political function of the state have been identified. These risks include the restriction of the rule of law during both the wartime and post-war situations, as well as the potential inefficiency of expanding executive power, which may limit interaction with other branches of government and civil society institutions. While lawmaking under emergency conditions can serve as an effective mechanism for realizing the political function of the state, it also carries the risk of becoming a tool for the abuse of power.

Chapter 2, "The Peculiarities of the Implementation of the Political Function of the State under Martial Law" examines the specificities of state policy regarding the restriction of human rights during martial law, as well as the legislative and law enforcement challenges involved in implementing the political function of the state under such conditions.

It is argued that, during the implementation of measures to restrict human rights, the state, through the actions of authorized bodies, must: justify the proportionality between the objective and the measures; adhere to the principles of legality and legal certainty (all restrictions must be regulated by law, implemented based on law, and be comprehensible); and uphold the principle of non-distortion of rights (the imposition of human rights restrictions must not undermine the rule of law, disrupt the supremacy of law, or alter the political regime). An analysis of the judicial decisions of the Supreme Court leads to the conclusion that the state's restriction of individual rights and freedoms is justified by the necessity to mobilize human and material resources for the defense of statehood. Such restrictions are conditioned by the priority of national security over democratic principles.

The judicial positions of courts have been examined, focusing on the analysis of judicial practice regarding the application of statutory provisions related to state treason and collaborationist activities. The analysis reveals that, in justifying their

decisions, courts often limit themselves to referencing only the position or actions of the accused during their time in occupied territories, without adequately considering the harmful consequences of their actions. An examination of the application of Part 4 of Article 111-1 and Articles 111-2 of the Criminal Code of Ukraine shows that courts tend to treat cases in this category superficially. The conditions under which the accused operated during the occupation, as well as the questions of necessity and the trivial nature of their actions, are often overlooked. It has been established that courts frequently fail to assess the substance and character of the accused's activities, convicting them based on formalistic criteria, which leads to unjustified convictions. It has been concluded that, for the effective implementation of the political function of the state in the face of wartime challenges, the approaches to legal liability, especially the principle of just punishment, require reconsideration. Although the Criminal Code of Ukraine does not explicitly reference just punishment, this principle is inherently derived from the general foundations of sentencing. Practice reveals that individuals often receive disproportionately harsh or lenient sentences, which are not proportional to the severity of the offenses committed. It has been determined that judicial practice involving disproportionate responses to offenses is detrimental, as it undermines public trust in the judiciary. Moreover, the current Article 111-1 of the Criminal Code, along with related articles, does not adequately incorporate the provisions of the Fourth Geneva Convention, which protects the rights of civilians in times of war and occupation. The proper execution of the political function of the state necessitates the provision of fair justice, particularly in terms of the accountability of individuals within the territory of the aggressor state.

Chapter 3, "Trends and Directions of Implementing the Political Function of the State in the Post-War Period", analyzes the methods and characteristics of state policy formation in the post-war era, as well as the institutional advancements in the field of human rights protection during the post-war transitional period. It is concluded that the political function of the state will play a pivotal role in Ukraine's post-war recovery, with a primary focus on the reintegration of de-occupied

territories. This process should be driven by the implementation of a well-balanced external and internal state policy. A comparative analysis of the cooperation agreements between Ukraine and a number of Western countries—including the United Kingdom, France, Germany, Denmark, the Netherlands, Italy, and Canada—has been carried out. This analysis has identified both shared positive features, such as the detailed provisions regarding the actions of these partners in the event of a renewed war with russia, as well as negative aspects, particularly the absence of ratification of some agreements.

The role of local self-government bodies in the organizational and legal support for the post-war recovery of territorial communities in Ukraine is examined. It is also established that particular attention must be directed towards their activities within the realm of local law-making, which must effectively support the operational aspects of the relevant recovery process. This local law-making, first, is focused on ordinary, military, and specialized post-military legislation within the state's framework in this field. Second, it defines the need for the updating and modernization of such legislation in line with the development of specific competencies for local self-government bodies. These competencies may include the creation of a distinct block of powers related to military municipalism (such as the competency-based assessment of the role of local self-government bodies during martial law, war, territorial de-occupation, and post-war reconstruction). Third, it contributes to the development of the legal subjectivity of territorial communities, particularly in the creation of a well-rounded set of powers that enable the independent management of territories and the addressing of the current and pressing needs of these communities.

Moreover, the study highlights that a crucial aspect of the political function of the state lies in the implementation and protection of human rights during the post-war period. In post-conflict Ukraine, the rule of law and access to justice acquire exceptional significance. The process of national reconstruction requires a robust legal system capable of safeguarding citizens' rights and ensuring fair justice. Restoring trust in state institutions, reinforcing the rule of law, and strengthening

democratic processes in Ukraine become critical, especially following the limitations imposed during the state of martial law. These restrictions have had detrimental effects on citizens' legal awareness and the broader legal culture.

The study further argues that transitional justice plays an essential role in post-conflict recovery, offering societies a pathway from a state of war to peace. In Ukraine, transitional justice is a multifaceted and complex process aimed at addressing the ramifications of the ongoing armed conflict with russia, which began in 2014 and continues today. It is established that Ukraine’s approach to transitional justice includes various mechanisms designed to promote justice, facilitate reconciliation, and restore social harmony.

Keywords: state, functions of the state, political function, external functions, state building, public policy, martial law, human rights, democracy, security/national security, law-making, post-war situation (reconstruction), legal policy, legal guarantees, protection of the legitimate interests of citizens.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Гайду С. В. Політична функція держави в умовах воєнного стану: потрактування змісту в наукових дослідженнях. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2023. № 1. Том 3. С. 5–13. URL: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/14183/14086

DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.3.1

2. Гайду С. В. Надзвичайна правотворчість при здійсненні політичної функції держави в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2023. Том 34 (73). № 3. С. 1–6. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/3_2023/1.pdf

DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/01

3. Гайду С. В. Післявоєнне відновлення України: реформи та ініціативи формування державної політики. *Правова держава*. 2023. Вип. 52. С. 9–20. URL: http://pd.onu.edu.ua/article/view/291712/286324

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.52.291712

4. Гайду С. В. Державно-правовий примус як метод реалізації політичної функції України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 18–23. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296649/289637

DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.2

5. Гайду С. В. «Оборонна» дипломатія як напрям реалізації політичної функції України. *Український часопис міжнародного права*. 2023. № 3. С. 59–66. URL: https://jusintergentes.com.ua/images/2023/3/9.pdf

DOI: https://doi.org/10.36952/ujil.2023.3.59-66

6. Гайду С. В., Мартинюк О. В. Щодо реалізації перехідного правосуддя в Україні у поствоєнний період. *Правничий часопис Донецького національного*

університету імені Василя Стуса. 2024. № 2. С. 5-12. URL: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/16924/16821

DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.1

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Гайду С. В. Економічна функція держави під час війни. *Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання* : праці XXII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (2 грудня 2022 р., м. Вінниця). Т. 1. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 111–115.

8. Гайду С. В. Міжнародна правотворчість при здійсненні політичної функції держави в умовах воєнного стану. *European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice* : conference proceedings (August 2–3, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 16–19. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-3

9. Гайду С. В. Державна політика щодо протидії корупції на етапі післявоєнної відбудови: ключові виклики та ризики. *Національна безпека України в умовах сучасних викликів* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22 серпня 2023 року). Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2023. С. 86–89. URL: https://doi.org/10.54929/conf_22_08_2023-10-05

10. Гайду С. В. Трансформація змісту політичної функції держави в умовах воєнного стану. *Сталий розвиток держави і права в умовах глобалізаційних процесів* : матеріали науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15-16 вересня 2023 року). Одеса : Видавництво «Молодий вчений», 2023. С. 6–8.

11. Гайду С. В. Політична функція держави: концептуалізація поняття. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції юридичного та історичного

спрямування (18–19 вересня 2023 року). 2023. Вип. 53. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3642

12. Гайду С. В. Безпекова складова політичної функції держави. *Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України* : збірник наукових праць XI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 25 вересня 2023 р. Вінниця, 2023. Ч. 2. С. 296–302. URL: http://www.vtei.com.ua/doc/2024/konf/pr062.pdf

13. Гайду С. В. Особливості реалізації політичної функції України в контексті співробітництва з міжнародними урядовими організаціями (ОБСЄ, НАТО, Рамштайн) та групами (G7, G20). *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 21 грудня 2023 р. Львів –Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 17–20. URL: https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-3

14. Гайду С. В., Мартинюк О. В. Щодо можливості створення спеціалізованого суду в Україні у поствоєнний період. *Відновлення України у повоєнні часи: виклики, стратегічні пріоритети, ресурсне забезпечення, потенціал майбутнього розвитку*: Міжн. наук.-практ. конф., присвячена 10-річчю переміщення Донецького національного університету імені Василя Стуса до м. Вінниці (10–11 жовтня 2024 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. 495 с. С. 308-309. URL: https://peers.international/system/files/2024/09/19/4552/schodo-mozhlivosti-stvorennya-specializovanogo-sudu-v-ukraini-u-postvoenniy-period.docx

ЗМІСТ

ВСТУП..... 16

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ 27

1.1. Методологічні підходи до розуміння політичної функції держави..... 27

1.2. Зміст політичної функції держави в умовах воєнного стану 49

Висновки до розділу 1..... 78

РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 80

2.1. Державна політика обмежень прав людини в умовах воєнного стану .. 80

2.2. Нормотворчі та правозастосовні виклики щодо реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану..... 97

Висновки до розділу 2..... 127

РОЗДІЛ 3 ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД..... 130

3.1. Формування державної політики в повоєнний період 130

3.2. Інституційні вдосконалення у сфері захисту прав людини в перехідний післявоєнний період: міжнародний досвід та національний вимір 157

Висновки до розділу 3..... 183

ВИСНОВКИ 189

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 197

ДОДАТКИ ……....232

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Збройні конфлікти та їх наслідки істотно впливають на функціонування державних інститутів, реалізацію прав людини, а також на формування державної політики. Війна не лише створює виклики для існуючого правопорядку, але й вимагає перегляду та адаптації політичних і правових механізмів держави. Важливість вивчення функцій держави в умовах воєнного та післявоєнного часу зумовлена необхідністю пошуку ефективних підходів до забезпечення стабільності, правопорядку та захисту прав людини в умовах кризових ситуацій. Основним викликом для української держави стала необхідність узгодження дій та рішень, які сприяють реалізації всіх функцій держави, а також здатності уряду організувати оборону та забезпечити національну безпеку в сучасних умовах.

Отже, перед Україною виникла низка правових, політичних, економічних, соціальних та інших визначальних детермінант, що зумовили необхідність переосмислення та перетворення основних сфер і напрямів її діяльності, що призвело до всебічного вивчення більшості юридичних явищ та процесів. У правовій науці ці аспекти розкриваються за допомогою теорії функцій держави, яка дозволяє визначити пріоритетні напрями діяльності держави та визначити основні форми реалізації кожної конкретної функції держави через взаємодію інститутів державної влади. Вивчення трансформацій політичної функції держави під час та після воєнних подій дозволить розробити більш ефективні механізми реагування на виклики, що постають перед державою та суспільством.

Тема дослідження є актуальною як в науковому, так і в практичному плані. Наукова, пізнавальна актуальність полягає в необхідності дослідження політичної функції держави в умовах війни та поствоєнного відновлення, оскільки в правовій та політичних науках не існує чітко окресленого сприйняття сутності даного феномену. В практичному плані актуальність обумовлена тим, що для розвитку держави, в тому числі, й української в

умовах воєнного та післявоєнного періоду необхідним є розроблення дієвого механізму реконструкції основних сфер життєдіяльності та забезпечення ефективного функціонування державних інститутів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса в рамках тем «Правові механізми забезпечення, охорони і захисту прав людини» (ДР №0122U002369) та «Права людини в умовах воєнного стану: реалізація, гарантії та захист» (ДР № 0124U004605), в межах яких дисертантом досліджені особливості здійснення політичної функції держави в умовах воєнного та поствоєнного становища.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування нових науково-теоретичних та прикладних положень щодо сутності політичної функції держави, особливостей її реалізації в умовах воєнного та післявоєнного стану.

Досягнення мети обумовлено вирішенням наступних завдань:

- проаналізувати основні методологічні підходи до розуміння політичної функції держави;
- дослідити трансформацію змісту політичної функції держави в умовах воєнного стану;
- встановити особливості реалізації політичної функції держави під час воєнного стану у сфері обмеження прав людини;
- проаналізувати нормотворчі та правозастосовні виклики реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану;
- визначити тенденції та напрямки формування державної політики в післявоєнний період;
- проаналізувати шляхи інституційних удосконалень у сфері захисту прав людини в перехідний післявоєнний період, визначити особливості та механізми захисту прав людини в післявоєнний період.

Об'єкт дослідження – функції держави та форми їх здійснення в надзвичайних умовах.

Предмет дослідження – особливості здійснення політичної функції держави в умовах воєнного та поствоєнного становища.

Методи дослідження. Розв'язання завдань дисертаційного дослідження зумовило використання загальнонаукових та спеціальних методів, визначених предметом дослідження.

Застосування діалектичного методу дозволило детально розглянути природу та суть політичної функції держави (п.п. 1.1, 1.2, 2.1 і 3.2). Системний аналіз дозволив визначити роль та місце держави як політичного інституту та з'ясувати особливості реалізації політичної функції в умовах воєнного та післявоєнного стану. Метод класифікації був застосований для систематизації теоретичних та концептуальних ідей, які лежать в основі дослідження, а також для виявлення особливостей різних форм політичної функції держави в умовах воєнного стану (п.п. 1.2, 2.1). Завдяки герменевтичному методу було проведено аналіз юридичних норм, які регулюють відносини у сфері здійснення політичної функції держави в умовах воєнного стану (п.п. 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Формально-юридичний метод дозволив інтерпретувати досліджувані правові явища і процеси, пов'язані з дослідженням політичної функції держави та її трансформацією в умовах воєнного стану (п.п. 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.2). Аксіологічний підхід сприяв визначенню політичної функції держави як основи для формування внутрішньої та зовнішньої політики в умовах воєнного та поствоєнного стану (п.п. 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1). Цивілізаційний підхід відіграв ключову роль у вивченні розвитку політичної функції держави, її механізмів, форм та юридичних інструментів, а також у виявленні основних тенденцій цього розвитку в українському контексті під час воєнного стану (п.п. 1.1, 1.2, 2.2, 3.1, 3.2).

Теоретичну основу дослідження склали наукові розвідки українських та зарубіжних науковців – К. Амбос, В. В. Бабаніна, А. О. Барчук, О. В. Білоскурська, М. В. В'юник, Ю. В. Василенко, Л. М. Герасіна,

О. О. Глущенко, М. І. Голінка, О. В. Горецький, Ю. В. Гоцуляк, Є. І. Грищенко, Д. Д. Гриньо, О. О. Дудоров, О. В. Когут, І. Коліушко, М. В. Корнієнко, У. І. Кузенко, С. О. Кузніченко, О. Кучів, Ю. Лісова, Н. Мамченко, С. М. Мельничук, О. О. Митрофанова, С. С. Мірошніченко, Р. О. Мовчан, Л. Р. Наливайко, П. В. Онопенко, Ю. В. Орлов, О. В. Павликівський, Н. М. Пархоменко, І. М. Проць, Р. І. Ротберг, В. Сердюк, Н. О. Симоненко, А. С. Славко, О. О. Тихомиров, М. І. Хавронюк, А. В. Юсов М. А. Ященко та ін.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою та завданнями дослідження та полягає в наступному:

***Вперше**:*

запропоновано трактування змісту політичної функції держави в умовах воєнного стану як сукупності заходів та напрямів діяльності державних органів, спрямованих на забезпечення сталого державно-політичного розвитку, національної безпеки, що характеризуються обмежувальними заходами, а також включають розробку, нормативне закріплення та реалізацію зовнішньої (особливе місце займає оборонна дипломатія, яка передбачає взаємодію з іншими державами та міжнародними організаціями для зміцнення обороноздатності та безпеки держави) та внутрішньої політики (підтримка політичної стабільності, планування та виконання заходів з відновлення країни після воєнних дій);

проаналізовано ефективність «безпекових» договорів (угод/меморандумів) та констатовано, що вони не містять конкретних заходів, обсягів допомоги тій чи іншій державі. У цих угодах у загальних рисах визначаються зобов’язання перед іншою державою щодо її незалежності, територіальної цілісності. Вживаються такі формулювання як «надання допомоги», «негайна допомога», «діяти проти спільних загроз». Усі договори містять положення щодо «проведення консультацій», оскільки консультації є невід’ємним елементом дипломатичної процедури. Є підстави констатувати про відсутність універсальної концепції забезпечення безпеки держави іншою державою або державами. У цьому процесі необхідно використовувати

вузький підхід (двосторонній) у суб'єктному складі «безпекових» угод України з іншими державами, а також широкий підхід у регламентації напрямів співпраці між Україною та іншою державою із максимальною конкретизацією зобов'язань сторін. Варто приділяти особливу увагу понятійно-категоріальному апарату, який використовується в угоді та уникати використання формулювання «безпекові запевнення», яке не несе змістовного навантаження щодо гарантування відповідних зобов'язань. Угоди мають ґрунтуватися на паритетних засадах.

доведено, що перехідне правосуддя відіграє важливу роль у процесах відновлення після збройних конфліктів, забезпечуючи можливість для суспільств перейти до стану миру. Підхід до перехідного правосуддя в Україні включає різні механізми, що мають на меті забезпечення справедливості, примирення та відновлення. Доцільним є використання досвіду Колумбії, де для злочинців було створено спеціальні умови для амністії (залучення до відновлення об'єктів інфраструктури, замінюючи кримінальну відповідальність участю у відновленні того, що вони зруйнували). Амністія може бути застосована до осіб, які вчинили незначні правопорушення. Однак, якщо йдеться про тяжкі злочини, амністія не може бути розглянута як можливий варіант. Важливим є дослухатися до думки потерпілих осіб та створення спеціальних умов для розгляду таких випадків та прийняття рішень.

***Удосконалено положення щодо**:*

особливостей реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану у сфері обмеження прав людини. Під час впровадження заходів обмежень держава через діяльність уповноважених органів має: обґрунтувати пропорційність між метою та заходами; дотримуватись принципу законності, правової визначеності (всі обмеження мають бути регульовані законом та реалізовані на підставі закону, бути доступними для розуміння); дотримуватись правила недопустимості спотворення права (впровадження обмежень прав людини не може скасувати правову державу, верховенство права, змінити політичний режим);

дослідження угод про співпрацю України з Великою Британією, Францією, Німеччиною, Данією, Нідерландами, Італією та Канадою, що дозволяє виявити як спільні риси позитивного характеру, наприклад, щодо деталізації дій партнерів у разі повторної війни з росією, так і негативного характеру, зокрема, відсутність ратифікації. Угоди з Великою Британією і Францією мають більше однакових формулювань порівняно з угодою з Німеччиною. У перших двох документах йдеться про безпекову підтримку, тоді як в угоді з Німеччиною йдеться про безпекові домовленості. В угодах з Данією, Італією та Канадою використовується термін «безпекові зобов'язання щодо України», а в угоді з Італією згадується «безпекова допомога». Безпекова «підтримка», «допомога», «зобов'язання», «домовленості» можуть трактуватись як однакові за змістом, однак за різних умов зміст цих термінів може покладати різний ступінь гарантій;

доцільності створення Спеціального трибуналу як важливої новації перехідного правосуддя. Об'єктивність та легітимність вироків, забезпечена змішаним трибуналом, може стати ефективним рішенням забезпечення справедливості для правосуддя в різних юрисдикціях. Розглянуто моделі механізмів судового розгляду, які можна інтегрувати в національну судову систему України для забезпечення належного розгляду справ про міжнародні злочини для забезпечення верховенства права в воєнний та післявоєнний періоди: створення окремого механізму притягнення до відповідальності за міжнародні злочини шляхом створення Спеціалізованого суду; створення механізму притягнення до відповідальності за міжнародні злочини шляхом створення гібридного трибуналу. Визначено, що вдосконалення національної судової системи шляхом введення спеціалізації суддів передбачає введення спеціалізації суддів для розгляду міжнародних злочинів у кожному суді України. Ця модель має кілька переваг, включаючи відносну простоту та швидкість впровадження, відсутність необхідності в значних державних ресурсах і змінах до Конституції. Вона дозволяє судам загальної юрисдикції, розташованим ближче до потерпілих, свідків та обвинувачених, оперативніше

розглядати справи. Проте існує ризик виникнення різної практики у місцевих судах;

доцільності створення Спеціалізованого суду для розгляду міжнародних злочинів, що може вирішити проблеми, пов'язаних з розумністю строків судового розгляду. Ця модель має такі переваги, як можливість залучення експертів з відповідних галузей права, забезпечення послідовності судової практики та формування суддівських колегій для ефективного розгляду справ. Проте вона потребує значних державних ресурсів та можливих конституційних змін. Гібридний трибунал поєднує національні та міжнародні елементи для розгляду міжнародних злочинів. Переваги цієї моделі включають залучення міжнародних експертів, підвищення компетенцій українських суддів та забезпечення незалежності та неупередженості судового розгляду. Проте вона також потребує змін до Конституції, наявності професійних судових перекладачів, а також додаткових фінансових витрат і можливих труднощів з фінансуванням. Обґрунтовано, що для воєнного періоду оптимальною є модель спеціалізації суддів у судах загальної юрисдикції, оскільки вона не потребує значних ресурсів і може бути швидко впроваджена без змін до Конституції. Це дозволить оперативно розглядати справи, зберігаючи територіальну близькість судів до потерпілих та свідків. Для післявоєнного періоду доцільно розглянути створення Спеціалізованого суду або гібридного трибуналу. Спеціалізований суд забезпечить кваліфікований розгляд справ завдяки експертним знанням суддів та послідовності судової практики. Гібридний трибунал, хоч і вимагатиме конституційних змін і додаткових ресурсів, дозволить залучити міжнародних експертів та підвищити компетенції українських суддів, що сприятиме довірі до правосуддя на міжнародному рівні.

Дістали подальший розвиток положення щодо:

трансформації змісту політичної функції держави в умовах воєнного стану, що дало можливість визначити особливості правотворчості в надзвичайних умовах та виокремити її ключові характеристики: розширення

суб’єктного складу та повноважень у правотворчій діяльності; спрощення процедур правотворчості; тимчасовість дії нормативно-правових актів; обмеження прав та свобод. Виявлено ризики правотворчості в умовах воєнного стану для здійснення політичної функції держави: обмеження принципу верховенства права під час воєнного та повоєнного періоду, розширення владних повноважень виконавчої влади може виявитися не завжди ефективним, оскільки обмежується взаємодія з іншими гілками влади, інститутами громадянського суспільства;

формальної сторони реалізації політичної функції держави у законодавчих новелах та правозастосовчих проблемах, що переважно стосуються кримінально-правової сфери. Розглянуті проблеми, пов'язані з прийняттям законодавчих актів, спрямованих на протидію колабораціонізму. Аналіз судової практики застосування статей щодо державної зради, колаборційної діяльності свідчить про те, що в процесі мотивування своїх рішень суди часто обмежуються лише посиланням на посаду або діяльність обвинуваченого під час перебування на окупованій території, не звертаючи уваги на конкретні суспільно небезпечні наслідки та шкоду, яку завдали дії обвинувачених. Аналіз застосування судами частини 4 статті 111-1 та статті 111-2 КК України виявляє, що суди формально підходять до розгляду справ цієї категорії. Поза увагою залишаються умови окупації, в яких перебували обвинувачені, а також питання крайньої потреби і малозначності діяння. Суди часто не оцінюють зміст і характер діяльності обвинувачених, визнаючи їх винними за формальними ознаками, що призводить до необґрунтованих засуджень;

воєнних викликів для належної реалізації політичної функції держави, що потребують переосмислення підходів до юридичної відповідальності, особливо принципу справедливості покарання. Практика показує, що часто особи отримують надмірно суворі або надмірно м'які вироки, які не є пропорційними тяжкості вчиненого діяння. Визначено, що судова практика непропорційного реагування на правопорушення небезпечна, оскільки

зменшує довіру до правосуддя. Чинна стаття 111-1 КК та суміжні статті не враховують положень Конвенції «Про захист цивільного населення під час війни», яка закріплює гарантії прав цивільного населення в умовах окупації;

забезпечення справедливого правосуддя для реалізації політичної функції держави у частині відповідальності осіб, що перебувають на території країни-агресора. Визначено, що Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає можливості надсилання повідомлень і викликів через треті країни, електронну пошту або месенджери за відсутності поштового зв'язку між Україною та рф. Тому порядок повідомлення підозрюваних і обвинувачених у заочних кримінальних провадженнях варто вдосконалити. Слід передбачити надсилання повідомлень через електронну пошту, месенджери, поштові установи третіх країн.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що аналіз, висновки, положення, дають можливість по-новому розглядати дану проблематику, особливо визначення перспективних напрямків внутрішньої та зовнішньої політики України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Положення та результати дослідження можуть бути використані в науковій діяльності та в навчальному процесі у закладах вищої освіти при підготовці загальних та спеціальних курсів для здобувачів та аспірантів спеціальності 081 «Право», в процесі консультування структур, які забезпечують політичне та державне управління тощо. Отримані результати аргументовані для використання в законотворчій та правозастосовній практиці в умовах воєнного та повоєнного стану.

Результати дисертаційної роботи використовуються:

в навчальному процесі при викладанні дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право України», «Міжнародний захист прав людини» у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (Додаток А);

у правопросвітницьку діяльність ГО „Європейський альянс великих можливостей” під час проведення тренінгів та воркшопів на відповідну тематику (Додаток Б).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою, результати якої отримані автором на основі власних досліджень на підставі аналізу наукової літератури, національного законодавства України та норм міжнародно-правових актів.

У науковій публікації, яка опублікована у співавторстві, здобувачу належить доробок, присвячений окремим формам перехідного правосуддя та особливостям їх реалізації.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались та обговорювались на: XXII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання» (м. Вінниця, 02 грудня 2022 року); Міжнародній науковій конференції «Європейський потенціал розвитку юридичної науки, законодавства і правозастосовної практики» (м. Вроцлавек, Республіка Польща, 2–3 серпня 2023 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Національна безпека України в умовах сучасних викликів» (м. Чернігів, 22 серпня 2023 року); науково-практичній конференції «Сталий розвиток держави і права в умовах глобалізаційних процесів» (м. Хмельницький, 15–16 вересня 2023 року); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції юридичного та історичного спрямування «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (18–19 вересня 2023 року); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України» (м. Вінниця, 25 вересня 2023 р.); XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (м. Миколаїв, 21 грудня 2023 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Відновлення України у

повоєнні часи: виклики, стратегічні пріоритети, ресурсне забезпечення, потенціал майбутнього розвитку» (м. Вінниця, 10-11 жовтня 2024 року).

Публікації. За темою дисертації опубліковано шість наукових статей у фахових наукових виданнях України, перелік яких затверджений МОН України, а також вісім тез доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями і предметом дослідження та складається із вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків. Загальний обсяг дисертації складає 231 сторінку, з них основного тексту 182 сторінки. Робота містить також список використаних джерел із 293 найменувань та додатки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

1.1. Методологічні підходи до розуміння політичної функції держави

Функції держави відображають стан взаємин між державою і суспільством (внутрішні функції) і характер цих взаємин держави з іншими суб'єктами міжнародних відносин (зовнішні функції). У функціях держави закладені її історична траєкторія розвитку, розуміння своєї соціальної місії, специфіка діяльності, що обумовлена станом держави та інституційною природою влади, особливості й закономірності розвитку, динаміка соціально-економічних, політичних і духовних перетворень у житті суспільства [91, с. 112]. Події останнього десятиріччя в Україні викликають серйозну стурбованість, оскільки для нашої держави вони стали найкритичнішою сторінкою історії з моменту проголошення Акту незалежності. В умовах цивілізованих суспільних та правових відносин, що базуються на визнанні загальнолюдських цінностей важко уявити, що можуть бути застосовані агресивні та насильницькі методи утвердження в сучасному світовому порядку [151, с. 23].

Відтак поточні політико-правові умови визначають необхідність переосмислення їх впливу на суспільні процеси та зв'язки. Особливо важливим є визначення основних напрямів та видів діяльності держави, де конкретизується її соціально-політична сутність і призначення.

Функції сучасної української держави є неабсолютними та неповними, оскільки держава володіє динамічним та відкритим характером. Необхідність адаптації функцій до змін у сучасній державі є важливою, оскільки цінність та важливість виявлених функцій української держави полягає у їх здатності досягати визначених цілей, розв'язувати конкретні завдання та здійснювати регулюючий вплив на ключові сфери суспільного життя [166, с. 73-74].

Серед зовнішніх функцій сучасної держави Україна можна виділити,

зокрема, функцію міжнародного співробітництва та функцію європейської інтеграції. У той час як внутрішніми функціями української держави вважають забезпечення національної безпеки та інші завдання, спрямовані на розвиток та функціонування внутрішніх справ країни [51, с. 760-761]. Встановлення та реалізація правових засобів регулювання суспільних відносин є однією з основних функцій держави. До інших важливих функцій відноситься закріплення та забезпечення прав і свобод людини, надання правового захисту особистості. Держава також відповідає за гарантування розвитку та захисту всіх форм власності, спрямованих на створення дієвого інструменту для забезпечення існування різних форм власності, відповідно до засад, закладених державою Україна. Серед інших функцій можна визначити соціальне забезпечення та поширення соціального партнерства в країні, а також створення середовища для формування громадянського суспільства та взаємодії з ним [166]. Вказані функції визначають зміст і обсяг повноважень державних органів, державних підприємств, установ, діяльність, спрямовану на вирішення завдань, що постають перед сучасною державою Україна. Так само вищезгадані функції розкривають характер та масштаб повноважень державних органів, підприємств та установ, спрямованих на вирішення завдань, які стоять перед сучасною державою Україною.

Сьогодні існує багато визначень та підходів до інтерпретації політичної функції держави. Наукові підходи до розуміння сутності та змісту політичної функції різноманітні.

О. Варич термін «політична функція держави» визначається як функція безпеки, що передбачає забезпечення державної або суспільної безпеки, соціального та національного благополуччя, а також захист суверенітету держави від зовнішніх посягань [63]. Г. Атаманчук та О. Оболенський визначали політичну функцію держави як забезпечення цілісності суспільства, представленого конкретною державою [107].

В. Ткаченко аргументував позицію, що політична функція держави гарантує реалізацію волевиявлення народу шляхом ухвалення відповідних

законів та інших державних рішень, а також забезпечує виконання прав громадян у процесі участі у формуванні державної влади та ухваленні прийнятих нею рішень. Спрямована на створення умов для самоорганізації та самоврядування народу, його активної участі у вирішенні державних справ і формування демократичного громадянського суспільства [117].

В. Котюк та В. Сердюк вказують, що внутрішні функції у політичній сфері включають: охорону і захист конституційного ладу, законність та правопорядок; створення умов і інститутів для розвитку народовладдя, функціонування безпосередньої та представницької демократії, а також для вільного волевиявлення та врахування інтересів різних соціальних груп у суспільстві; забезпечення умов для розвитку та функціонування політичної системи суспільства; забезпечення умов для збереження і розвитку національної самобутності корінної нації, включаючи національні меншини та в цілому – всі нації [144, с. 295-296; 258, с. 26].

Л. Наливайко політичну функцію держави визначає як законодавчо визначені напрями та види діяльності держави у сфері регулювання політичних відносин, що включають вироблення та реалізацію внутрішньої і зовнішньої політики, створення умов та інститутів для розвитку народовладдя й політичної стабільності, а також забезпечення національної безпеки з метою сприяння формуванню громадянського суспільства [175].

Н. Нижник, В. Лемак описують політичну функцію Української держави як таку, що спрямована на перетворення самої системи державного управління, органів влади та інших інститутів демократичної політичної системи шляхом проведення реформ [177].

П. Онопенко визначає політичну функцію держави як діяльність держави у сфері вирішення політичних потреб суспільного життя, що охоплює різні напрями, включаючи участь у створенні, організації та забезпеченні функціонування політичної системи. Це включає в себе заходи з розробки та реалізації політичних стратегій, створення відповідних інституцій, а також здійснення заходів для охорони та забезпечення ефективності цієї системи

[182; 183]. Дослідник розглядає політичну функцію держави у світлі розширеного тлумачення, вказуючи, що охорона прав і свобод людини та громадянина є її невід'ємною частиною. Зазначається, що ця функція ґрунтується на політиці визнання людини як найвищої соціальної цінності, невідчужуваності та непорушності її основних конституційних прав і свобод. Окрім того П. Онопенко пропонує відрізняти внутрішні організаційні політичні функції держави, такі як забезпечення суверенітету народу та суспільної консолідації, внутрішні охоронні політичні функції, що включають захист державного суверенітету, територіальної цілісності, забезпечення інформаційної безпеки і правопорядку, зовнішні організаційні політичні функції, такі як участь в організації міжнародного правопорядку, та зовнішні охоронні політичні функції, що включають забезпечення обороноздатності держави та участь у підтримці міжнародного правопорядку [182, с. 37–50]. Цей підхід не знайшов відповіді в юридичній науці та потребує додаткового наукового вивчення. Важливою умовою для цього є обґрунтованість та чіткість класифікаційних критеріїв.

Для авторів М. Панова та Л. Герасіної політична функція є ключовою для держави, оскільки вона гарантує політичну стабільність, виконання владних обов'язків та формулювання політичного курсу, який знаходить підтримку у різних верствах суспільства [187]. На думку П. Шляхтуна політична функція держави включає визначення програмно-стратегічних цілей і завдань розвитку суспільства, забезпечення ефективного функціонування політичної системи, підтримання політичної стабільності, а також управління відносинами з політичними партіями, громадсько-політичними організаціями та іншими аспектами [289]. Окремі фахівці у галузі теорії держави і права основними завданнями держави під час реалізації політичної функції є формування внутрішньої політики держави, регулювання політичних відносин та забезпечення принципу народовладдя [261, с. 47].

Таким чином, у правничій науці вказана проблема розглядається насамперед через призму теорії функцій держави. На сучасному етапі розвитку

науки відсутні монографічні дослідження та дисертації, присвячені проблемам функцій держави в політичній сфері, особливо в умовах воєнного стану [175, с. 262-263].

У 2018 році У. І. Кузенко була захищена дисертація на тему: «Політична функція держави та її реалізація в Україні». Це була перша робота, присвячена саме політичній функції держави. Авторка розглянула політичну функцію держави крізь призму функціонування політичної системи та слушно відзначила, що «політична система України є транзитивною, оскільки в ній сполучаються пережитки колишньої системи та нові політичні ідеї, ідеали та інститути, що спрямовано на завершення процесу трансформації політичної системи країни відповідно до демократичного зразка, враховуючи євроінтеграційні прагнення України» [150, с. 44]. Однак, авторкою не було детально розглянуто трансформацію політичної системи у контексті тоді ще антитерористичної операції, що в подальшому вплинуло на зміщення акцентів та зміни змісту, структури та форм реалізації політичної функції та забезпечення політичної стабільності Української держави. Відтак для глибокого аналізу означеної проблеми необхідно розглянути сутність політичної системи та її функції. Вони, хоча й не тотожні функціям держави, однак відіграють важливу роль у забезпеченні державної політики.

Так, Г. Алмонд і Дж. Пауелл визначають наступні функції політичної системи:

по-перше, функція висловлення інтересів: політична система виступає посередником для представлення інтересів різних соціальних груп у суспільстві через різноманітні організації;

по-друге, функція узагальнення інтересів: переважно партії виконують роль узагальнення інтересів індивідів і груп для подальшого врахування їх у політичних рішеннях;

по-третє, функція відпрацювання правил і норм: законодавчі органи видають закони та нормативні документи для встановлення правил і норм у суспільстві;

по-четверте, функція застосування правил: виконавчі органи відповідають за застосування встановлених правил і норм у повсякденній практиці;

по-п’яте, функція контролю застосування правил: судові органи та органи насилля чи примусу відповідають за контроль і визначення відповідності застосування правил законам;

по-шосте, функція політичної комунікації: включає різні форми взаємодії та обміну інформацією між різними структурами політичної системи, лідерами та громадянами [3, с. 4].

Функції політичної системи, запропоновані І. Гладуняком, включають: об’єднання та політичну інтеграцію всіх складових суспільства; визначення пріоритетних цілей та завдань розвитку суспільства; забезпечення відповідності політичного життя офіційно встановленим політичним і правовим нормам; захист інтересів суспільства та його безпеки в міждержавних відносинах; забезпечення політичної соціалізації, артикуляції політичних інтересів та політичної комунікації; прийняття нормативно-правових актів, розроблення нових законів та підзаконних актів, контроль за додержанням і правильним застосуванням чинного законодавства [98, с. 17].

Щодо гносеологічного аспекту політичної системи суспільства, то він насамперед полягає у виконанні нею функцій, що забезпечують її стійку органічну цілісність. Зокрема, А. Юсов виокремлює найважливіші з цих функцій: по-перше, функція політичного управління суспільством: політична система визначає цілі та перспективи суспільного прогресу, має ключову роль у визначенні магістральних векторів політичного розвитку; по-друге, функція консолідації суспільно-політичного устрою (інтегративна функція): забезпечує інтеграцію елементів політичної системи для досягнення загальної мети, регулювання конфліктів із застосуванням політичних процесів; по-третє, функція регулювання і упорядкування політичних відносин: пов’язана з регламентацією політичної і соціальної поведінки у державно організованому суспільстві шляхом узгодження інтересів суб’єктів політичного процесу; по-

четверте, функція політичної комунікації: гарантує зв'язок між елементами політичної системи через обмін інформацією, визначає рівень відкритості влади і її готовність до діалогу з суспільством [291, с. 115].

Отже, розглянувши основні функції політичної системи можна стверджувати, що здійснення цих функцій корелюється з ефективністю реалізації політичної функції держави, зокрема:

у забезпеченні народовладдя (передбачає активну участь громадян у прийнятті важливих рішень і формуванні політичних процесів у державі);

у захисті прав і свобод людини (є базовою функцією, спрямованою на забезпечення індивіда від порушень його прав та гарантування вільного розвитку);

у забезпеченні державного суверенітету, що включає в себе визначення правового статусу конкретних територій та ефективне управління ними;

у формуванні політичної системи суспільства, що передбачає розвиток і структурування політичних інститутів, які визначають порядок взаємодії у політичній сфері;

у створенні демократичних умов задля сприяння самоорганізації та самоврядуванню громадян, а також підтримки розвитку громадянського суспільства, яке включає активну участь громадян у суспільних процесах;

у формуванні державної політики у різних сферах із визначенням вектору розвитку держави та способами для досягнення стратегічних цілей;

у захисті конституційного ладу від насильницької його зміни чи повалення, що гарантує стабільність правового порядку та додержання основних конституційних принципів;

у забезпеченні територіальної цілісності та безпеки держави, що є надважливою умовою для її функціонування, а відтак захисту інтересів громадян [94, с. 9-11].

Із наведених вище підходів до визначення політичної функції держави бачимо, що виокремлено лише два щодо її інтерпретації: 1) політична функція як самостійна компонента в системі функцій держави. Наукове обґрунтування

цього напряму розташоване на початковій сходинці наукового пізнання; 2) політична функція держави розглядається як окремий напрямок діяльності в політичній системі держави та загалом в політиці. Такий підхід передбачає аналіз політичної функції у світлі інших функцій держави.

Підходи до розгляду політичної функції держави були представлені в роботах як іноземних, так і вітчизняних вчених на різних етапах генезису юридичної науки. Наприклад, політичну функцію держави можна характеризувати як забезпечення державної і громадської безпеки, соціальної та національної єдності, придушення спротиву протиборчих соціальних сил, охорону державного суверенітету від зовнішніх посягань. Аналіз політичної функції держави включає в себе розгляд як діяльності, спрямованої на утримання політичного панування правлячих класів, так і процесів формування та організації роботи всіх державних установ [150]. На наш погляд, це поняття може охоплювати діяльність держави в різних напрямах, таких як соціальна, економічна, культурна, природоохоронна, правоохоронна, військова політика та інші.

Із наведеного можна зробити висновок, що згадані автори виключають із складових політичної функції держави елемент, яким є «придушення опору протиборчих соціальних сил», що було характерним переважно для функції держави радянського періоду. У сучасній державі цей аспект вважається архаїзмом, а відтак втратив свою актуальність.

П. Рабінович запропонував системний підхід до внутрішніх завдань та функцій демократичної держави у політичній сфері та передбачив створення необхідних умов для формування та діяльності органів державної влади на принципах демократії. Це означає забезпечення вільного і безперешкодного волевиявлення найширшої частини населення в умовах вільної діяльності різноманітних громадських утворень. Відтак науковець визначив функції держави в політичній сфері як демократизаторську, національно-забезпечувальну та охоронну. Демократизаторська функція спрямована на створення демократичних умов та інститутів для вільного вираження волі та

врахування інтересів різних соціальних верств, включаючи політичні партії та громадські об'єднання. Національно-забезпечувальна функція включає створення умов для збереження і розвитку національної самобутності всіх націй, що проживають на території держави. Охоронна ж функція націлена на захист державно-конституційного ладу, забезпечення законності та правопорядку [251, с. 46-47]. Схожі погляди на цю проблему висловлюють й інші українські вчені-правники [144, с. 296; 150; 157, с. 50; 258, с. 23].

Слід відзначити ще один науковий підхід до концепції політичної функції держави, який виокремлює систему функцій у політичній сфері. Цей підхід був запропонований українськими вченими В. Котюком та В. Сердюком.

Зацікавленість сучасної вітчизняної юриспруденції у теорії функцій держави викликала позитивні зрушення у напрямку дослідження політичної функції. Протягом останніх років були захищені дисертації, присвячені аспектам функціонування сучасної держави. Однак концептуального узагальнення та глибокого аналізу цієї функції все ще не проведено, оскільки її зміст та призначення висвітлювалися лише в рамках характеристики інших функцій держави [58; 63; 109; 164; 174; 182].

Найбільш оптимальним та комплексним вважаємо визначення поняття «політична функція держави України», запропоноване У. Кузенко: «загальний, об'єктивно необхідний, нормативно визначений напрям діяльності з урегулювання сфери політичних відносин, вироблення, реалізації й гарантування внутрішньої і зовнішньої політики держави, створення умов та інститутів для розвитку народовладдя, забезпечення умов для розвитку і функціонування політичної системи суспільства, створення механізмів досягнення політичної стабільності, забезпечення національної безпеки та державного суверенітету з метою формування в Україні європейського громадянського суспільства, а також розбудови демократичної, соціальної, правової держави» [150, с. 2].

Передумовою та умовою існування і функціонування політичної

системи є наявність ефективного громадянського суспільства. З одного боку, громадянське суспільство є природним середовищем соціального життя людини, оскільки в його центрі знаходиться особистість. З іншого боку, громадянське суспільство є важливим інструментом для обмеження державної влади, запобігання її недемократичним діям та можливому свавіллю. Тому важливими стають питання змін, які відбуваються в громадянському суспільстві під час війни [149, с. 23].

Можна стверджувати, що війна значно вплинула на розвиток громадянського суспільства в Україні, активізувавши його та суттєво змінюючи. Ці практичні зміни відображаються також у теорії громадянського суспільства. Сучасні умови воєнного стану вимагають нових акцентів у доктринальних характеристиках громадянського суспільства, яке тепер проявляє патріотизм, ініціативність та активність. Поява нових «національних» рис дає підстави досліджувати цей соціально-політико-правовий феномен як «українське громадянське суспільство».

Водночас слід зазначити, що війна сприяла як зміцненню громадянського суспільства, так і виявленню низки проблем, що потребують теоретичного та практичного вирішення, (наприклад, прояви колабораціонізму (п. 2.2 дисертації). Змінилася також основна функціональна роль громадянського суспільства в умовах війни, яка тепер полягає у взаємодії з органами публічної влади для протидії та подолання негативних наслідків збройної агресії росії проти України. Українське громадянське суспільство стало надійною опорою держави у вирішенні багатьох суспільних потреб.

Отже, настав час переосмислити низку проблемних питань щодо ролі громадянського суспільства у зміцненні та сталому розвитку української державності. Це стосується як взаємодії громадянського суспільства з органами публічної влади в умовах війни задля досягнення перемоги, зміцнення оборони та національної безпеки України, так і його ролі у повоєнній відбудові та євроінтеграційному розвитку країни. Україна прагне утвердитися як суверенна, демократична держава та повноправний член

європейської спільноти. У цьому контексті реалізація політичної функції громадянського суспільства є надзвичайно важливою, оскільки вона сприяє забезпеченню стабільності, підзвітності влади та підтримці демократичних процесів. Важливо зазначити, що результатами опитувань, проведених у 2022 році, близько 80% громадських і благодійних організацій України планують долучитися до відновлення країни, особливо до відбудови інфраструктури, що є критично важливим для реалізації політичної функції та підтримки державного суверенітету [106]. Отже, як зазначають С. Ковальчук та М. Пивовар, громадянське суспільство, яке відіграє значну роль у протистоянні російській агресії, повинно також активно включитися у процес післявоєнної відбудови України. Після перемоги у війні українське суспільство очікують нові демократичні трансформації, що охоплять і інститути громадянського суспільства [131, с. 173].

Об'єднуючим фактором громадянського суспільства стало зміцнення національної свідомості, що сприяє посиленню національної єдності. В умовах війни відбуваються зміни в утвердженні та розвитку національної свідомості українців, що підносять національну ідею, ідентичність та стійкість. Це призводить до відповідних змін у політичній та правовій свідомості, які є складовими політичної системи і забезпечують ефективну реалізацію політичної функції держави.

Теоретико-правовий аналіз поглядів українських і зарубіжних державознавців свідчить про загальне розуміння правоохоронного аспекту як обов'язкового структурного елемента політичної функції держави. Таким чином, ключовою метою політичної функції держави є створення умов для охорони державного ладу, політичної стабільності, національної безпеки, правопорядку тощо. Варто відзначити, що ніхто із згаданих вчених не аналізує окремі аспекти політичної функції держави, зокрема, формування, реалізацію, забезпечення внутрішньої і зовнішньої політики.

Важливо відзначити, що в юридичній науковій літературі політична функція держави розглядається досить фрагментарно, і на сьогодні не існує

концептуального узагальнення та глибокого аналізу цієї функції. До 1991 року в українській юридичній науці політична функція не виділялась як самостійна, і відсутні були комплексні дослідження, присвячені проблемі політичної функції держави, зокрема в умовах воєнного стану. На сьогодні не існує єдиного підходу до інтерпретації понять, сутності, напрямів, форм та методів здійснення політичної функції держави. Більшість політико-правових праць розглядає цю функцію лише в межах комплексного дослідження інших функцій держави.

Тому у світлі окреслених у нашому дисертаційному дослідженні завдань у структурі розвідки детальніше розглянемо особливості реалізації політичної функції України в умовах воєнного та повоєнного стану через особливості формування, реалізацію, забезпечення внутрішньої і зовнішньої політики.

Також у рамках нашого дослідження вважаємо за доцільне дослідити наукові підходи до категорій «політична стабільність», «національна безпека», національна резільєнтність (стікійсть)».

Політична стабільність вважається однією з важливих характеристик політичної системи, і враховується при оцінці ключових показників розвитку держави, демократії та людського потенціалу. За критерієм політичної стабільності проводять порівняльний аналіз та ранжування політичних інститутів виходячи з їхньої стабільності [44]. Це може слугувати для оцінки політичних ризиків [7]. Наведені характеристики свідчать про важливість концепції політичної стабільності в конструкції аналізу політичних систем, включаючи їхню структуру та функції, а також їхню діяльність у конкретному середовищі.

Проте у сучасній політичній теорії наразі лише формується розуміння поняття «політична стабільність». Окремі дослідники в рамках інституційного та неоінституційного підходів асоціюють стабільність з концепцією держави, розглядаючи її як універсальний політичний інститут [9].

І. Кіянка визначає політичну стабільність як ситуацію, в якій співвідношення між соціальними групами і політичними силами таке, що

жодна з них не має змоги суттєво змінити політичну систему на свою користь, і, отже, забезпечується статус-кво [130]. На наше переконання подібна рівновага відновлюється завдяки системі взаємозв'язків політичної системи, яка включає внутрішні відносини між її інститутами і зовнішні взаємодії з іншими підсистемами суспільства та/або держави.

Американський учений Дж. Лінц визначає три ключові характеристики як основу політичної стабільності: легітимність, дієвість і ефективність. За його думкою, ці аспекти реалізуються через відношення громадян до влади: легітимність передбачає підтримку народом, дієвість – здатність системи вирішувати важливі проблеми суспільства, ефективність – досягання поставлених цілей та представлення успішних результатів [33].

М. Яворський політичну стабільність розглядає як стан політичної системи суспільства, який виявляється у взаємодії різних політичних суб'єктів, володіє стійкістю і цілісністю, а також здатністю до ефективної і конструктивної співпраці [293, с. 62].

Дж. Яворські відмежовує мінімальну та демократичну стабільність. Мінімальний рівень політичної стабільності вказує на відсутність громадянських війн та інших форм збройних конфліктів на території держави. Цю стабільність можна забезпечити, використовуючи авторитарні методи. Демократична стабільність ґрунтується на здатності демократичних структур швидко реагувати на зміни громадського настрою для досягнення миру і громадянської згоди [28, с. 3].

Отже, другий підхід включає гнучкість як характеристику політичної стабільності. При аналізі факторів, що визначають політичну стабільність, вчені наводять різні переліки таких чинників. К. Ліпсет, наприклад, включає до факторів, що визначають політичну стабільність, наявність значної частки середнього класу у соціальній стратифікації суспільства, інституціоналізацію класових, релігійних та інших конфліктів, консенсус між основними політичними силами щодо базових цінностей та «правил гри», відсутність антисистемних партій у політичній системі, політичну культуру участі, яка

передбачає орієнтацію громадян на захист своїх інтересів, законність та правопорядок, вільний доступ до інститутів політичної системи для груп, які раніше не брали участь у політиці, та політичну конкуренцію [34, с. 6-8].

Серед факторів політичної стабільності, зауважених Г. Алмондом, виділяються такі елементи: політична соціалізація, рекрутування еліти, реалізація надзвичайної, дистрибутивної та процедурної політики [3]. А. Лейпхарт визначає два чинники, які можуть призвести до дестабілізації демократичної політичної системи: внутрішній розкол політичних еліт та наявність глибоких соціальних, релігійних чи етнічних розколів у суспільстві [32].

Політична стабільність є складним явищем, яке можна розглядати з різних точок зору. Вона вказує на конкретний стан політичної системи, тому важливо визначити як забезпечення досягнення політичної стабільності, так і підтримку існуючого стану політичної системи. У першому випадку йдеться про подолання нестабільності, у другому – про утримання стабільного стану політичної системи. Таким чином, можна говорити про фактори, які забезпечують політичну стабільність (або умови стабілізації), а також чинники, які підтримують політичну стабільність.

Протилежність політичної стабільності виявляється у конфронтації, яка має дезорганізаційний та негативний характер. Створення механізмів для досягнення політичної стабільності є основою для ефективної реалізації політичної функції держави України [54, с. 73]. Механізми політико-правового регулювання та громадсько-політичного діалогу в країні змінюються і впровадження нових форм здійснення державної влади виявляється вельми складним та часто призводить до численних конфліктних ситуацій [97, с. 114]. У цьому контексті можна погодитись, що збільшення кількості конфліктів на рівні всієї держави призводить до перетворення влади, яка спочатку була стабілізуючим фактором суспільства, в дестабілізуючий елемент, фактор нестабільності. Це стоїть у суперечності з основною природою влади, яка повинна слугувати основою для досягнення гармонії в суспільстві [272, с. 48].

Справедливе вирішення конфліктів сприяє оновленню та прогресивним змінам у системі суспільства, виступаючи інтегруючим та мобілізаційним чинником для населення країни. Крім того, ефективність функціонування держави в політичній системі значною мірою залежить від позитивного вирішення конфліктів у політико-правовому полі.

Події в Україні диктують провести аналіз внутрішніх передумов, таких як політична нестабільність, національна стійкість тощо. Однак слід врахувати також зовнішні чинники, які виступають додатковим фактором конфлікту. Зрозуміло, що загальна національна ідея, яка повинна була стати основою взаємодії різних регіонів України, не вела б до кривавого конфлікту, якби не пряма збройна агресія рф.

Розв'язання конфліктів, зазвичай, передбачає максимальне врахування суспільних інтересів для досягнення політичної стабільності. Це є важливою умовою для ефективної реалізації політичної функції Української держави, а також для дієвості та результативності конституційних та політичних реформ.

Основними характеристиками національної безпеки є незалежність, стійкість і стабільність [192, с. 63].

За визначенням поняття «безпека», термін «національна безпека» включає у себе рівноправні складові – «державна безпека», «суспільна безпека» та «особиста безпека». В. Пасічник відзначає, що національна безпека є частиною понять «міжнародна регіональна безпека» та «міжнародна глобальна безпека». Він підкреслює, що оскільки нація є невід'ємною частиною людства, жодна нація не може виступати проти людства чи заміщувати його. Таким чином, важливо уникати абсолютизації значення національної безпеки, але одночасно не слід недооцінювати її важливості та ролі як ключового елемента глобальної безпеки [192, с. 63].

Забезпечення національної безпеки є пріоритетним завданням державної політики, яка повинна враховувати різноманітні фактори, такі як геополітична ситуація навколо країни, потенційні загрози та ризики, а також вплив світових процесів.

Необхідно підкреслити, що в Україні термін «національна безпека» вперше був юридично закріплений у «Концепції (основах державної політики) національної безпеки України», яку затвердила Верховна Рада України 16 січня 1997 року. У цьому документі зазначається, що захист національної безпеки є однією з ключових функцій держави. Під національною безпекою розуміється рівень захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, а також життєво важливих інтересів суспільства, держави та її довкілля від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Закон України «Про національну безпеку України» [233] відповідно до положень п. 17 ч. 1 ст. 92 Конституції України [138] визначаючи та розмежовуючи повноваження державних органів у галузях національної безпеки та оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур владних структур, інших органів державної влади, які виконують функції, пов’язані із національною безпекою та обороною, а також сил безпеки і сил оборони. Визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, що впроваджує всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони. Цей підхід сприяє забезпеченню демократичного цивільного контролю над органами та структурами сектору безпеки і оборони.

У вказаному Законі національна безпека визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від конкретних і можливих загроз [233].

У функціонуванні будь-якої держави питання забезпечення національної безпеки завжди вважаються пріоритетними. Значущість цієї функції стає все більш важливою у зв’язку із необхідністю відповіді на різноманітні деструктивні виклики. Забезпечення національної безпеки виступає як ключовий елемент політичної функції держави, а дослідження цього аспекту набуває особливої актуальності у світлі політики України в умовах воєнного стану.

Аналіз сутності політичної стабільності та національної безпеки варто розглядати у єдності із поняттям «стійкість». Стійкість вимагає здатності утримувати незмінним частину своїх складових та встановлених між ними відносин, які визначають цілісність та сутність, незважаючи на зовнішній деструктивний вплив. У контексті політичної стабільності це означає, що політична система повинна функціонувати відповідно до визначеного режиму та напрямку розвитку, утримуючи свої суттєві характеристики і контролюючи відхилення, що можуть виникнути внаслідок зовнішнього впливу, не виходячи за встановлені межі порогових значень.

Термін «політична стабільність» відображає динаміку та мінливість. Важливо розрізняти між сприйняттям стабільності як незмінності, тобто стійкості, і стабільності як гнучкості. Враховуючи це визначення, політична система може бути стійкою, але при цьому залишатися нестабільною. Прикладом можуть служити «невдачі» у спробах проведення державних переворотів. Проте важливо зауважити, що нестійка система не може бути стабільною.

Отже, для забезпечення політичної стабільності та національної безпеки в рамках реалізації політичної функції держави важливою є наявність національної резильєнтності (стійкості).

Більш аніж десятиріччя Україна протистоїть російській агресії. Навіть при обмежених ресурсах для симетричної відповіді, держава активно розбудовує систему національної стійкості. Україна володіє значним потенціалом національної стійкості, який зароджувався під час історичних турбуленцій та зміцнювався в процесі протидії сучасній агресії рф. Однак існуючих сьогодні системних політико-правових механізмів для забезпечення національної стійкості в Україні вважається недостатніми, і їх впровадження спрямоване на підтримку вітчизняної національної безпеки [253, с. 3-8].

У світлі аналізу підходів до визначення політичної функції держави вартує уваги поняття «воєнного стану». У своїй праці «До питання про правовий режим воєнного стану» О. В. Когут визначає воєнний стан як

специфічний правовий режим, підстави та ціль його введення якого визначені законодавством. Цей режим передбачає виділення особливих повноважень для органів виконавчої влади, військового командування та органів місцевого самоврядування. Введення правового режиму воєнного стану включає тимчасове встановлення обмежень на конституційні права та свободи особи та громадянина, а також на права і законні інтереси юридичних осіб, із зазначенням терміну, протягом якого ці обмеження будуть діяти.

Законодавство щодо воєнного стану детально врегульовує процедури його запровадження та відміни. Закон «Про введення правового режиму воєнного стану» визначає правові засади діяльності державних органів, військового керівництва, військових адміністрацій, органів місцевого управління, а також підприємств і організацій у період воєнного стану. Закон також встановлює уніфіковані заходи, що стосуються правового режиму воєнного стану, та закріплює захист прав та свобод особи і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб [132].

Однак при прийнятті Закону законодавець не міг передбачити всі можливі ситуації, які можуть виникнути під час його практичного застосування. Тому конкретні обставини, події та прогалини у законодавстві змушують державу оперативно реагувати та швидко врегульовувати невизначені питання. Автор висловлює пропозицію, згідно з якою визначення режиму воєнного стану, яке міститься в Законі України «Про оборону України», повинно бути повністю ідентичним визначенню, яким оперує власне Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Останній повинен включати чи вичерпний перелік дій, що підпадають під збройну агресію, чи відповідну відсилку до Закону України «Про оборону України» [132]. У сучасних умовах воєнного стану владні структури мають невідкладно та ефективно удосконалювати нормативно-правове регулювання проблем, що виникають, і також працювати над перспективним законодавством. Це дозволить нашій країні відновлюватись після перемоги та спільно з міжнародними інституціями розв’язувати питання притягнення до

відповідальності тих осіб, хто причетний до розв'язання та ведення агресивної війни.

Доцільно розглянути концепції повоєнного (постконфілктного) відновлення. В даний час відсутня всеосяжна теорія постконфліктного (повоєнного) відновлення [27]. Термін «постконфліктний» має «вільне визначення» [15, с. 188] і використовується у випадковому порядку щодо безлічі абсолютно різних державних контекстів та політичних умов. Підходи до постконфліктного відновлення розглядають постконфліктні умови та фокусуються на зусиллях відновлення після насильницьких конфліктів, як у Європі (план Маршалла) та Японії після Другої світової війни, а також на більш недавньому відновленні Боснії та Герцеговини (2009). Проте в останні роки виникає потреба в реконструкції на тлі конфлікту, що триває, як наприклад на Близькому Сході. У цих випадках конфлікт продовжується зі змінною інтенсивністю. Наприклад, в Іраку масштаби реконструкції надто часто не відповідали наявним безпековим ресурсам, і дотепер умови відновлення Іраку ніколи не були по-справжньому «постконфліктними» [25, с. 333].

Загалом відсутні теоретичні та практичні напрацювання, як планувати відновлення (реконструкцію) в умовах війни. Хоча було опубліковано безліч досліджень та звітів з різних аспектів цих операцій, більшість з них зосереджені виключно на період після холодної війни та адаптують концепцію постконфліктного відновлення. Таким чином, вони найчастіше позбавлені об'єднуючої концептуальної основи, адекватної стану справ у сучасному світі [14].

На основі вищезазначеного, в даному дослідженні розглянуто концепції, які в сукупності дозволяють нам теоретизувати «післявоєнне (постконфліктне) відновлення» [27]: концепція неспроможної держави; концепція екзогенного втручання; концепції послідовності; концепція безпеки; концепція «реконструкція (відновлення) знижує рівень конфліктів»; концепція «багаторівневі актори»; та запропонована нами концепція цілісного та

системного післявоєнного відновлення.

Концепція неспроможної держави. Згідно з цією концепцією, існування неспроможної держави виправдовує екзогенне втручання інших держав, організацій та установ. Припускається, що сучасні держави повинні забезпечувати національні прагнення, безпеку та інтереси свого народу. На думку Р. Ротберга [42], національні держави існують з метою забезпечення децентралізованого методу забезпечення суспільних благ для людей, які проживають в межах встановлених державних кордонів. Однак, згідно із М. Вебером, необхідною умовою для того, щоб утворення було державою, є її здатність успішно захищати «претензії на монополію законного застосування насильства для забезпечення свого порядку» [46, с. 154] на певній території та її населення. Отже, концепція неспроможної держави виникає як набір негативних характеристик, що властиві державам: які викликають страх, конфліктні, небезпечні, розділені, фрагментовані та небезпечні; державам, які не мають політичної легітимності, надають лише обмежені політичні блага, не мають демократії та незалежної судової системи; державам, які представляють найвищу загрозу глобальній безпеці і є притулком для терористів та їхніх організацій; державам, що становлять загрозу потоку неоліберальної економічної глобалізації; корумпованим державам [15; 19; 20; 21; 22; 31; 37; 38]. Однак, відзначимо, що концепція неспроможної держави у світлі повоєнного відновлення неприйнятна, адже Україна «як суб’єкт міжнародного права володіє такими ознаками, як: 1) постійне населення; 2) визначена територія; 3) уряд; 4) можливість вступати у відносини з іншими державами» [137].

Концепція екзогенного втручання передбачає, що будівництво державності та військове втручання в кінцевому підсумку спрямовані на досягнення бажаного «міжнародного порядку». Повоєнне відновлення, яке здійснюють зовнішні організації, спрямована на відновлення держав, що розпадаються і спрямована на «створення всеосяжних та довгострокових структур для раціоналізації конкуренції в суспільстві шляхом створення

легітимної та відповідальної держави» [15, с. 190].

Більше того, існує широкий консенсус щодо того, що відновлення та реконструкція є необхідними для миру у всьому світі і що, коли держава зазнає краху, ООН, міжнародні організації, великі держави та «коаліції бажаючих» несуть «стратегічну» та «моральну» відповідальність за втручання в інтересах осілих громадян та зменшення кількості жертв [42].

Повоєнне відновлення виправдовує екзогенне втручання в неспроможні держави чи «проблемні регіони», щоб допомогти націям та їхнім державам стати «безпечними», «стабільними», «демократичними» та «вільними». Ф. Фукуяма стверджує, що «реконструкція вимагає швидкого і масштабного втручання ззовні для стабілізації конфліктів, відновлення інфраструктури та вирішення гуманітарних проблем» [20, с. 7].

Концепція послідовності. Багато вчених згодні з тим, що постконфліктне відновлення чи державне будівництво повинні мати певну послідовність [19; 26; 48].

Зазвичай в цій послідовності на першому місці стоїть безпека і порядок, за ним економічний розвиток, а лише потім демократія [19, с. 10-13]. Ми погоджуємось з тим, що відновлення (реконструкція) в неправильній послідовності є ризикованою. Це пов’язано з тим, що, хоча вона може тимчасово призупинити конфлікт, вона не запобігає його повторному виникненню у найближчому майбутньому.

Ф. Фукуяма зауважує, що що процес здійснення державної політики повинен розпочинатися з формування цілісної нації, «що зазвичай потребує зміни кордонів або переміщення населення і майже ніколи в історії людства не обходиться без насильства» [19, с. 10]. У кінцевому підсумку, на думку Ф. Фукуями, правова держава та демократія обмежують повноваження центральної влади щодо застосування примусу, оскільки лібералізм підпорядковує її дії прозорим і універсальним правилам, а демократія гарантує, що здійснення влади відображає волю народу. Якщо «міжнародне співтовариство настоює на тому, щоб державна політика відбувалася

відповідно до демократичних правил, замість того, щоб дозволити послідовність для розвитку принципів верховенства права та демократії», то «це може просто заморозити конфлікти, які в кінцевому рахунку виникнуть знову, загрожуючи тим самим демократії та верховенству права, яких вдалося досягти за цей період» [19, с. 12].

Концепція безпеки. Згідно досвіду реконструкції Іраку [25], перший принцип операцій з надання допомоги та реконструкції в умовах надзвичайних ситуацій, який можна взяти за основу під час відновлення України, звучить: «Безпека необхідна для успішного проведення масштабної реконструкції». У тому ж звіті робиться висновок: «Успішна програма реконструкції потребує балансу безпеки, політичних та економічних інтересів. Реконструкція не може здійснюватися великими масштабами без забезпечення необхідної безпеки для захисту тих, хто виконує проекти, і тих, хто їх спостерігає» [25].

Концепція «реконструкція знижує рівень конфліктів». Згідно з цією концепцією, основна роль післявоєнного відновлення полягає у зниженні рівня конфліктності. Загалом вважається, що політика післяконфліктного відновлення може надати найбільші можливості для зменшення ризику повторення конфлікту. Згідно з цією моделлю впливу військового втручання на ризик, зовнішні військові (миротворчі) інтервенції вважаються високоефективними. Також вважають, що розвиток значно ефективніше зменшує ризик конфлікту протягом першого десятиліття після конфлікту, ніж в менш цілеспрямованих ситуаціях уникнення конфлікту [6]. Таким чином, відновлення розглядається як «продовження політичної стратегії».

Концепція «багаторівневі актори». Такі міжнародні організації та союзи, як Рада Безпеки ООН, Рада Європи, НАТО, G7, Рамштайн, МВФ, Світовий банк та ін. – на додаток до урядів країн-донорів та міжнародних і національних неурядових організацій – приділяють все більше уваги та виділяють конкретні ресурси на вирішення завдання повоєнного відновлення.

Таким чином, у сучасній вітчизняній юриспруденції недостатньо вивчені проблеми щодо функціонування держави у сфері політичної діяльності. До

сьогоднішнього часу в загальній теорії держави не існує єдиної прийнятої точки зору на визначення поняття, сутності, змісту, значення, механізмів і форм здійснення, структури, місця і ролі політичної функції в системі функцій держави. Така ситуація є досить закономірною через фрагментарність більшості наукових досліджень у цій галузі, що призводить до невирішених і дискусійних питань.

1.2. Зміст політичної функції держави в умовах воєнного стану

С. М. Мельничук доцільно стверджує, що «завдання держави, які обумовлені системою її функцій, є мінливими у часі» [167, с. 93]. Отже, виникає необхідність у визначенні реалізації функцій держави відповідно до сучасних умов, враховуючи їх інтегративний та трансформаційний характер.

Оскільки функції сучасної української держави обумовлені її завданнями, вони повинні бути класифіковані за тими ж критеріями, як і завдання. Таким чином, функції та завдання української держави спрямовані на досягнення її цілей, зокрема забезпечення цілісності, управління та розвитку суспільства. Масштаб та обсяг цих функцій визначаються конкретним змістом кожного з визначених завдань [166]. Важливим критерієм для поглиблення розуміння політичної функції сучасної української держави в умовах воєнного стану є національна безпека та національна стійкість, що дозволить чітко визначити межі діяльності держави і розмежовувати її зовнішні та внутрішні функції. У таких умовах діяльність сучасної української держави стане конструктивною та прогнозованою, сприяючи стабільності та раціональному розвитку.

Деякі автори вказують, що реалізація функцій держави відбувається через проведення нею політики у різних сферах, враховуючи при цьому вимоги національної безпеки [166], що вкрай доцільно в умовах війни, та висвітлено нами у п. 3.1 нашої дисертаційної роботи.

Отже, за звичних обставин політична функція держави полягає у

забезпеченні цілісності та збереженні суспільства, а також у створенні умов для його спокійного та гармонійного розвитку. Проте в умовах війни ця функція отримує нові ознаки та завдання. Серед них можна виділити:

1) встановлення і контроль за цілісністю території та державних кордонів;

2) збереження національних цінностей, національної стійкості та консолідації суспільства;

3) захист національних інтересів держави за допомогою різноманітних інструментів внутрішнього впливу та публічної дипломатії в міжнародному просторі;

4) забезпечення прийняття та реалізації цілеспрямованого плану дій по відновленню України в усіх сферах життєдіяльності суспільства;

5) забезпечення умов для повернення українців і забезпечення їх належного соціально-економічного, правового, політичного, екологічного та фінансового захисту.

Правова форма реалізації політичної функції в сучасній Україні дозволяє систематично враховувати стратегічні орієнтири та ефективно реалізовувати завдання, враховуючи сучасні реалії. Одним із ключових завдань є формування достатніх власних можливостей як основи для гарантування власної безпеки [99, с. 54].

Оскільки сучасні функції держави України повною мірою перетворюються та обумовлюються станом війни, важливо зосередити увагу на національній безпеці як основному напрямку реалізації не лише політичної функції України.

Так, п. 24 Стратегії забезпечення державної безпеки [243] визначає ключові завдання державної політики у сфері забезпечення державної безпеки:

вдосконалення здібностей учасників системи забезпечення державної безпеки для превентивного виявлення та відповіді на внутрішні та зовнішні загрози безпеці України;

поліпшення методів контррозвідки для захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, а також оборонного, економічного, науково-технічного потенціалу, економічної безпеки та критичної інфраструктури від ворожих розвідувально-підривних впливів;

підвищення ефективності контррозвідувального режиму в країні, усунення чи мінімізація причин та умов, що сприяють шпигунству, тероризму, диверсіям та іншим ворожим діям;

активне протистояння економічному тероризму, який прагне дестабілізувати або завдати шкоди економіці з політичних, економічних мотивів або задля змушення державних органів до певних дій; інтенсифікація боротьби з тероризмом і організованою злочинністю, протидія розпаду державного апарату та самоврядування через системну корупцію; забезпечення контррозвідувального захисту судочинства, правоохоронних органів і контрольних відомств для запобігання деструктивному впливу з боку іноземних держав, організацій та осіб; проведення контррозвідувальних операцій для протидії діям іноземних спецслужб та інших груп, спрямованих на підрив державної безпеки, контроль над стратегічними об’єктами та стабільністю підприємств;

розвиток і зміцнення національної системи кібербезпеки та оптимізація її координації для ефективної протидії кіберзагрозам; активізація заходів проти спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності України та загострення внутрішньополітичної ситуації.

Підрив обороноздатності та інші прояви протиправної діяльності, що завдає шкоду інтересам України, вимагає вдосконалення ряду аспектів забезпечення державної безпеки. Серед ключових заходів можна визначити попередження, виявлення та припинення злочинів, спрямованих проти основ національної безпеки, миру та безпеки людства. Це також передбачає заходи щодо розповсюдження зброї масового ураження та інших злочинів, які можуть

становити загрозу державній безпеці України.

Щоб впроваджувати ці заходи ефективно, важливо гармонізувати механізми функціонування системи забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації із стандартами НАТО та ЄС. Це передбачає технічний і криптографічний захист інформації, з урахуванням трансформації безпекового простору України.

Також важливими аспектами є нарощування технологічних можливостей суб'єктів забезпечення державної безпеки, впровадження новітніх систем апаратних комплексів та спеціальних засобів, а також удосконалення державної охорони органів державної влади і визначених законом посадових осіб.

Забезпечення безпеки державного кордону включає в себе розвиток інтегрованого управління кордонами, прийняття європейських стандартів прикордонної безпеки та координацію дій державних органів і військових формувань. Також важливо посилити міграційний контроль для забезпечення дотримання іноземцями та особами без громадянства законодавства України та автоматизувати процеси надання адміністративних послуг цій категорії осіб. Для забезпечення ефективного обміну інформацією між суб'єктами забезпечення державної безпеки та забезпечення доступу до державних електронних інформаційних ресурсів важливо створити ефективну систему та впровадити дієві механізми.

У традиційній системі забезпечення національної безпеки держава виконує основні функції, а інші суб'єкти (громадяни, громадянське суспільство, організації, підприємства і т. д.) можуть бути залучені до виконання окремих завдань у випадку необхідності, наприклад, під час мобілізації або виконання функцій демократичного цивільного контролю. Тобто взаємодія формується за принципом «згори донизу». У системі забезпечення національної стійкості відбувається перерозподіл повноважень, і суб'єкти виконують більше обов'язків на постійній основі. Зв'язки між суб'єктами стають складнішими і набувають особливого значення. Важливою

задачею держави стає налагодження координації, узгодженого функціонування та ефективної взаємодії загальнодержавних систем, існуючих або створюваних, органів державної і місцевої влади та інших суб'єктів для вирішення спільних завдань у сфері забезпечення національної безпеки і стійкості. Тобто взаємодія формується за принципом «знизу догори».

О. Пархоменко-Куцевіл визначила основні проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу:

– проблема формування ефективних механізмів запобігання та протидії корупції, спрямованих на забезпечення інтегрітету та ефективності оборонно-безпекових структур;

– формування системи освіти, що спрямована на створення якісного людського капіталу країни, яке відображається в мобілізаційних зусиллях та забезпеченні країни кваліфікованими кадрами;

– забезпечення ефективних засобів обороноздатності, включаючи розвиток оборонно-промислового комплексу, створення науково-дослідних лабораторій для розробки нових методів захисту, інноваційної зброї та інших технологічних ініціатив;

– проблема забезпечення інформаційної безпеки, включаючи захист від фейків і викривлень інформації, які можуть негативно вплинути на настрої населення та довіру до владних структур в умовах воєнного стану;

– забезпечення ментальної безпеки як фактору виживання суспільства та держави в умовах воєнного конфлікту;

– проблема фінансування в системі забезпечення національної безпеки;

– забезпечення патріотичного виховання дітей та молоді з метою формування національної самосвідомості, розуміння важливості мови та національної культури для національної безпеки;

– формування дієвої співпраці України з міжнародним співтовариством у сферах оборони та захисту, а також створення безпекового середовища для світового співтовариства та захисту від глобальних викликів і

проблем [191, с. 148].

Важливо відзначити, що під час реалізації політичної функції Українська держава приділяє значну увагу формуванню виваженої політики національної безпеки та створенню ефективних механізмів для її впровадження, а також розвитку системи національної стійкості. Це вимагає глибокого дослідження та аналізу внутрішньо – та зовнішньополітичних процесів, а також юридичного обґрунтування національних заходів, спрямованих на вирішення потенційних та реальних загроз українській державі, особливо в умовах воєнного стану [94, с. 6-7].

Отже, на основі проведеного дослідження можна визначити, що жодна функція, зокрема політична, не є абсолютною та вичерпною, оскільки державі та політичній системі притаманна динамічність та відкритість. Адаптація функцій до змін у сучасній українській державі є їхньою необхідною властивістю, оскільки цінність та важливість політичної функції полягає саме в цьому: вона дозволяє досягти визначеної мети держави, вирішувати завдання та здійснювати регулюючий вплив на ключові сфери суспільного життя в умовах війни. Запропонований критерій «функція = завдання» дозволяє своєчасно виокремити та визначити напрямки реалізації політичної функції, актуальні для сучасної держави України. Політична функція держави Україна спрямована на захист національних інтересів, гарантування безпеки людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності та повинна бути здатна вирішити потенційні та реальні загрози в умовах воєнного стану.

Відзначимо, що сучасні умови змушують інакше розглядати теоретико-методологічні підходи для ефективної реалізації політичної функції держави [175, с. 262].

Важливо відзначити, що держава, виконуючи політичну функцію, повинна виступати як посередник між власними інтересами та інтересами громадянського суспільства, забезпечуючи ефективну реалізацію та захист прав людини [94, с. 10-11].

Для того, щоб функції держави, тобто її вплив на різні сфери суспільного життя, мали чітке визначення, кожна функція зазвичай реалізується через конкретні форми державної діяльності. Під формами здійснення функцій розуміється їх зовнішній вияв, основні параметри і межі їх реалізації. З точки зору змісту, питання про форми в першу чергу є питанням про характеристику різновидів державної діяльності.

У сучасній літературі термін «форма» має декілька визначень. В різних наукових джерелах цей термін тлумачиться у найзагальнішому контексті, розглядаючи його як спосіб зовнішнього вияву та закріплення конкретних дій суб'єктів. Зокрема, під формою розуміється: зовнішній вигляд або обрис, а також як структуру чи систему організації чого-небудь. Поняття «форма» також може вказувати на зразок чи шаблон чого-небудь» [269, с. 721]; та спосіб організації чого-небудь, вираження внутрішньої структури та спосіб існування. Він вказує на організацію та зовнішнє вираження конкретного об'єкта чи явища [66, с. 906].

Процес формування та розвитку функцій держави є складним і багатогранним явищем. Це обумовлено переважно тим, що функції держави постійно еволюціонують і удосконалюються як у кількісному, так і у якісному аспектах. Отже, класифікація функцій держави завжди визначалася в залежності від етапу розвитку конкретної епохи в історії держави. Важливо підкреслити, що процес формування функцій держави пов'язаний з розвитком їх системи, зміною змісту та структури, удосконаленням форм і методів виконання цих функцій, а також механізмів їх реалізації. Результати та наслідки виконання функцій держави також впливають на цей процес.

Еволюційний розвиток та формування функцій держави визначаються різними чинниками, які можна умовно класифікувати як об'єктивні, суб'єктивні, внутрішні та зовнішні. Внутрішні фактори еволюції функцій держави включають загальні закономірності і тенденції розвитку держави в певному напрямку, економічні, культурні та соціальні закономірності та тенденції, а також саморозвиток держави. Зовнішні чинники, зокрема, роль

держави як суб'єкта міжнародних відносин, також відіграють значущу роль у становленні та розвитку держави [288, с. 118].

Отже, важливо відзначити, що загальний еволюційний розвиток функцій держави є складним та різноплановим процесом, який може прогресувати в різних напрямах та проймати різні етапи. Проте його хід обов'язково визначається історичним типом держави, формами державного устрою, системою державного управління та характером політичного режиму [288, с. 119].

Існує підхід згідно якого слід аналізувати окремо фактичні та правові особливості діяльності державних органів. Фактична діяльність цих органів представляє собою комплекс або систему послідовних дій управління в різних сферах життя. Нормативне регулювання, проводжене державними органами, завжди має юридичний характер і втілюється через відповідні організаційно-правові форми. Такі форми служать засобами організації та регулювання діяльності державних органів та визначають їхню поведінку. Основною метою використання правових форм є забезпечення порядку, як в суспільстві загалом, так і в області функціональної діяльності держави [288, с. 122].

В. Копєйчиков стверджував, що функції держави виражаються через різні форми, включаючи загальний процес правотворчості, правове регулювання та конкретні організаторські заходи, спрямовані на реалізацію правових норм шляхом використання методів переконання, заохочення і примусу [116]. Даний підхід нами було використано у п. 2.2 нашого дослідження.

Процес реалізації функцій держави полягає у впливі на різноманітні аспекти економічних, політичних, ідеологічних, соціальних, духовних, культурних та інших суспільних явищ. Таким чином, зміст кожної функції визначається впливом держави на конкретну сферу однорідних суспільних відносин. Самі суспільні відносини, регульовані державою, виступають як об'єкт впливу держави з позицій права. Таким чином, різноманітність суспільних відносин, які регулюються державою, визначає різноманітність її

функцій.

У юридичній літературі більшість авторів розуміє під формами здійснення функцій держави два основні аспекти. По-перше, це специфічні види діяльності основних гілок механізму держави, такі як законодавча, виконавча та судова форми, які відрізняються від діяльності недержавних організацій. По-друге, це є однорідна за зовнішніми ознаками діяльність, що представляє собою упорядковану послідовність дій системи уповноважених державних органів. За допомогою цих дій реалізуються функції держави, включаючи правові та організаційні форми [195, с. 4-11].

Важливо зауважити, що функції держави відрізняються від функцій органів державної влади. Функції держави є загальнополітичним і загально-правовим явищем, охоплюючи всю територію держави (внутрішні) та її зовнішні відносини. У той час як функції органів державної влади обмежені їх повноваженнями в конкретній сфері та на визначеній території.

Форми здійснення функцій держави представляють собою зовнішні прояви державної діяльності, які використовуються для виконання завдань та досягнення поставлених цілей. Згідно з широко прийнятим в юридичній літературі уявленням про форми реалізації функцій, їх можна розділити на правові та неправові.

Правові форми виконання функцій держави призначені для забезпечення законності та правопорядку, захисту прав та свобод людини, а також формування суспільства, в якому кожна особа має правову культуру. У правових формах відображається взаємозв’язок між державою і правом, обов’язок діяти в межах права та закону при виконанні своїх функцій. Такі форми пов’язані із юридичною діяльністю органів влади, причому важливо відзначити, що вони не обмежуються жодною конкретною гілкою влади чи не є властивими виключно якійсь певній сфері влади. Законодавча, виконавча і судова гілки влади рівномірно залучаються до реалізації функцій, різниця лише в тому, що кожна з них діє в межах своїх повноважень [152, с. 232].

О. Скакун відзначає, що правова форма здійснення функцій держави

представляє собою управлінську діяльність держави, що включає в себе вчинення юридично значущих дій з виконання державних функцій у визначеному законом порядку, що має правові наслідки [261, с. 79].

О. Петришин вказує, що категорія «правова форма», запозичена з класичного методологічного арсеналу, має об'єктивний аспект – за способом організації та існування, оскільки вона виявляється через інституціональну структуру та чітко визначені вияви. Однак вона також має суб'єктивний аспект – за джерелом походження, оскільки в суспільних взаєминах вона виникає через свідомість людини та вимагає постійного відтворення шляхом активної поведінки. На думку вченого, реальність правової форми полягає в тому, що вона невід'ємно пов'язана з цими соціальними відносинами, і поза нею вони не можуть належним чином сформуватися, існувати та реалізовуватись, опиняючись за межами права з усіма відповідними наслідками [194, с. 22].

В рамках загальнотеоретичного підходу можемо визначити, що до правових форм здійснення функцій держави належать:

правотворча діяльність держави: ця форма проявляється у діяльності спеціально уповноважених суб'єктів, які активно готують та приймають нормативно-правові акти з метою створення юридичних норм загальнообов'язкового характеру і будівництва законодавчої системи держави;

правозастосовна діяльність держави: цей вид діяльності виявляється у виконанні уповноваженими суб'єктами нормативно-правових актів через прийняття правозастосовних нормативних актів. Державні органи, чия робота пов'язана з виконанням законів та вирішенням адміністративно-правових питань, проводять таку діяльність;

правоохоронна діяльність: ця форма охоплює дії, спрямовані на охорону та захист прав і свобод людини та громадянина. Вона включає контроль і нагляд за дотриманням та виконанням норм, що регламентують права людини, запобігання правопорушенням і притягнення правопорушників до юридичної відповідальності [152, с. 232].

Окрім правових форм, також використовуються організаційні форми для здійснення функцій держави, які мають допоміжний характер порівняно з правовими формами. Важливо зауважити, що це не означає, що організаційна діяльність зазнала виключно допоміжного регулювання і залишилася поза сферою права. Навпаки, вона реалізується в межах чинного законодавства і в рамках компетенції конкретного органу держави, а її діяльність регламентується загальною процедурою, компетенцією і т.д.

Таким чином, організаційні форми взаємодіють між собою для забезпечення ефективного функціонування держави та виконання її завдань. Органи влади впроваджують ці організаційні форми в свою діяльність, щоб забезпечити системність, ефективність та контроль у виконанні різноманітних функцій. Серед організаційних форм реалізації функцій держави варто виокремити: організаційно-регламентуючу діяльність уповноважених органів, що визначається як робота, спрямована на організацію функціонування державних органів та вирішення конкретних завдань, таких як поточна робота, підготовка документів, організація виборів та кадрова діяльність; організаційно-господарську діяльність, що забезпечує матеріальний аспект здійснення державних функцій, включаючи бухгалтерський облік, статистику, постачання та загальну організацію функціонування; організаційно-ідеологічну діяльність, що охоплює ідеологічне забезпечення виконання функцій держави, включаючи роз’яснення наявних норм і правил, формування громадської думки, виховання та навчання [152 с. 232].

Ідеологічна складова політичної функції держави пов’язана з відсутністю визнання державою будь-якої ідеології як обов’язкової. Аналогічна норма закріплена в ст. 15 Конституції України [138], проте це взагалі не вказує на те, що держава не сприяє формуванню правової свідомості своїх громадян та не вживає заходів для виховання у них поваги до загальнолюдських і національних демократичних цінностей. Однак держава не має права карати тих, хто не згодний з домінуючою у суспільстві ідеологією. Ця функція включає в себе розробку стратегії та тактики

суспільно-політичного розвитку, створення моделі національної ідеології, формування у громадян почуття патріотизму, протидію деструктивним ідеологічним концепціям, виховання політичної і правової культури, виховання ідеологічної толерантності, розвиток та пропагування державницької ідеології, формування довіри громадян до державних владних структур, недопущення ідеологічного екстремістського протистояння, розробку ефективної системи пропаганди та системи нейтралізації деструктивних пропагандистських виявів, а також нейтралізацію антидержавної ідеології, зокрема і за кордоном [290, с. 101-102].

Політична функція держави спрямована, передусім, на встановлення демократичного суспільства і забезпечення його єдності як цілісного соціального організму. У виконанні політичної функції, держава виступає як своєрідний арбітр у разі конфліктів між інтересами різних учасників суспільних відносин, гарантує ефективну реалізацію та захист прав людини на користь загального блага. Складна та багатогранна діяльність держави в політичній сфері є основою для створення умов, що сприяють ефективному виконанню всіх інших функцій держави [151, с. 24].

Важливо висвітлити, що політична функція є ключовою для держави, оскільки вона забезпечує демократичний характер її діяльності. Це включає участь громадян у формуванні органів влади та у прийнятті державних рішень через реалізацію їх права на участь у референдумах та інших формах безпосереднього вираження народної волі; політична функція також гарантує право контролю за виконанням державної влади та реалізацією прийнятих рішень, а також визнає, захищає та охороняє основні права та свободи людини в межах держави; захист державного суверенітету, верховенства, самостійності, повноти і неподільності державної влади в межах країни, а також забезпечення незалежності і рівноправності держави у міжнародних відносинах; визначає правовий статус окремих територій держави та контролює управління ними; відповідає за формування і розвиток політичної системи суспільства, створення демократичних умов для розвитку місцевого

самоврядування та інститутів самоорганізації громадян; становлення і розвиток громадянського суспільства, формування і реалізація державної політики у різних сферах суспільних відносин, а також захист територіальної цілісності держави та забезпечення політичної стабільності і національної безпеки. До важливих аспектів входить також захист конституційного ладу від будь-якої насильницької зміни чи повалення [150].

У. Кузенко визначає, що під формами реалізації політичної функції держави слід розуміти конкретні способи практичної діяльності, яку виконують уповноважені ланки механізму держави. Ця діяльність спрямована на втілення в життя державної політики та досягнення поставлених перед державою політичних цілей [150].

Форми реалізації політичної функції можуть поділятися на правові та неправові (організаційні). Під правовими формами виконання цієї функції слід розуміти різновиди юридичної діяльності держави та її органів з управління суспільством, що здійснюється через видання правових актів.

Правові форми виконання політичної функції держави представляють собою систематичну, правову та спеціалізовану діяльність суб’єктів державної влади. Ця діяльність спрямована на активне управління та організацію державної влади в рамках законом визначених повноважень.

У реалізації правової форми політичної функції держави ключове значення належить правотворчій діяльності державних органів, що здійснюється через законодавчу діяльність. У світлі розбудови демократичної держави, саме процес законотворчості є найсуттєвішим шляхом реалізації правотворчої форми політичної функції держави.

Правотворча форма діяльності державних органів представляє собою офіційне ухвалення та впровадження державно-владних рішень. Ці рішення стосуються фізичних та юридичних осіб, інших державних органів чи їх посадових осіб і можуть містити заборони, накази чи дозволи, щодо конкретної індивідуальної поведінки. Рішення можуть включати в себе застосування правових норм або санкцій.

Правову складову політичної функції держави формують нормативно-правові акти, які у процесі реалізації виступають у вигляді правореалізуючої форми цієї функції. Правова складова включає такі елементи: проведення відкритого та прозорого процесу ухвалення важливих державних рішень, забезпечення вільного доступу громадян, суспільних груп та об'єднань до участі в прийнятті державно-владних рішень, а також можливість невтручання у діяльність підприємств, установ та організацій з боку державних органів для сприяння вільному економічному розвитку.

Правова складова політичної функції держави визначається, передусім, тим, що правові норми установлюють соціальні стандарти та норми поведінки, які повинні бути дотримувані всіма членами суспільства. Ця складова має різноманітні аспекти, включаючи правові норми, що формулюють принципи справедливості та розподілу матеріальних благ у суспільстві, які виникають на основі взаємовигідних угод. Правова складова також може стосуватися позитивної дискримінації, яка передбачає захист інтересів особливо вразливих груп, наприклад, захист прав порушених чи захист прав споживачів у разі їхньої залежності від монополій і т. п.

Організаційні форми здійснення політичної функції держави, поруч з правовими, відіграють важливу допоміжну роль. Ці форми забезпечують ефективність діяльності органів влади та реалізацію ними покладених повноважень. Неправові форми спрямовані на підготовку та організацію роботи державних органів та їх посадових осіб для досягнення визначених завдань і включають в себе: регламентарну діяльність, що пов'язана з організацією функціонування державних органів та спрямована на розв'язання політичних завдань; господарську діяльність, спрямовану на забезпечення матеріальної складової здійснення політичної функції; ідеологічну діяльність, яка має на меті забезпечення ідеологічної підтримки виконання політичної функції держави, роз'яснення наявних норм і правил, а також формування громадської думки.

С. М. Мельничук у дисертаційні роботі «Правові форми реалізації

функцій сучасної держави Україна» за значущістю правової діяльності та особливостями її змісту виокремлює правотворчу, інтерпретаційно-правову, правозастосовну форми реалізації функцій сучасної держави Україна, які й забезпечують цілісність процесу реалізації функцій сучасної держави Україна [166, с. 27].

Підбиваючи підсумки викладеного, важливо відзначити, що сучасна держава виконує різноманітні функції, кожна з яких обумовлена потребою вирішувати конкретні питання, що виникають у повсякденному житті суспільства.

Форми реалізації політичної функції держави включають різні методи практичної діяльності вповноважених ланок державного механізму, спрямовані на втілення державної політики та досягнення поставлених політичних цілей.

Політична функція держави може бути реалізована як через правові, так і через неправові форми. Поєднання обох цих форм сприяє становленню демократичного суспільства та забезпеченню його єдності як цілісного соціального організму.

Внаслідок збройної агресії рф проти України, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [204], затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [230], на території України встановлено воєнний стан.

Згідно зі ст. 3 вищенаведеного Указу, у зв’язку із введенням в Україні воєнного стану, на період дії правового режиму воєнного стану може бути тимчасово обмежено конституційні права і свободи людини і громадянина, визначені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України. Також можуть вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, необхідних для забезпечення можливості впровадження та реалізації заходів правового режиму воєнного стану, передбачених ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Однак, виходячи з мети нашої дисертаційної роботи варто відзначити,

що політична функція держави в умовах воєнного стану наділена новими правовими формами та характеризується специфічними методами реалізації цієї функції. Невизначеність, значні соціально-економічні та політичні ризики та наслідки, що створюють реальну загрозу для територіальної цілісності, суверенітету та основ конституційного ладу держави, безпечної життєдіяльності громадян, що перешкоджає нормальному функціонуванню державних та громадських інститутів вимагають кардинально нового підходу інституційного та нормативно-правового регулювання.

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговують правотворчість, державно-правовий примус як метод реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану та окремі аспекти правозастосувальної діяльності.

Підкреслимо, що процес створення правових актів завжди вважався та залишається складним і багатогранним юридичним явищем, що вимагає всебічного вивчення. Правотворча діяльність, яка включає в себе підготовку та прийняття нормативно-правових актів, є однією з форм реалізації політичної функції держави [152, с. 232]. Використовуючи підхід до визначення правотворчості, можна сказати, що це юридична діяльність, що включає у себе процес створення та прийняття нормативно-правових актів [181], відзначимо, що правотворчість – неперервний процес створення і оновлення правових норм, спрямований на поліпшення виконання функцій держави. Ефективність виконання цих функцій тісно пов’язана з ясністю систематизації та відповідністю законодавства. У ч. 1 ст. 2 Закону України «Про правотворчу діяльність» правотворча діяльність визначається як «діяльність з планування, розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; розроблення проектів нормативно-правових актів; прийняття (видання) нормативно-правових актів; ведення обліку нормативно-правових актів; здійснення правового моніторингу» [241].

Закон України «Про правотворчу діяльність» спрямований насамперед на вдосконалення нормативно-правової основи, що регулює правотворчу діяльність. Ще на етапі роботи над вказаним законом дослідники

наголошували, що він має передбачати поліпшення процесів планування та моніторингу результатів правотворчої діяльності, а також повинен встановлювати ефективні механізми ухвалення та застосування нормативно-правових актів [200, с. 5].

П. 2 ч. 2 ст. 1 Закону України «Про правотворчу діяльність» визначає, що положення цього закону не застосовуються до суспільних відносин, пов'язаних із загальною або частковою мобілізацією, введенням в Україні або в окремих її місцевостях воєнного стану, застосуванням Збройних Сил України та інших утворень, здійсненням повноважень у сфері національної безпеки і оборони, а також здійсненням зовнішньополітичної діяльності [241].

Так, іншими словами, згідно з п. 2 ч. 2 ст. 1 Закону України «Про правотворчу діяльність», все, що стосується воєнного стану, застосування Збройних Сил України та інших легальних військових формувань та інших невідкладних питань забезпечення обороноздатності держави, виключено з області регулювання даного законопроекту [241]. Практично, в цих сферах пропонується відмовитися від застосування принципів та правил правотворчості, що становить серйозну проблему [134]. Тим більше, що в цих сферах у нас уже величезна кількість проблем із юридичним забезпеченням.

Нормативно-правове закріплення основ побудови системи українського законодавства є ключовою передумовою для формування якісного законодавства. Однак вищезгаданий закон має численні недоліки, які виявляються не лише в контексті мирного часу, але й у зв'язку з надзвичайною правотворчістю. Зокрема, експерти Центру політико-правових реформ на етапі розгляду законопроєкту вказували на ряд проблем юридико-технічного характеру та недоліків у повноті правового регулювання. Серед них виділяли занадто вузький обсяг предмета правового регулювання, а також суперечливе визначення принципів правотворчої діяльності. Наприклад, експерти звертали увагу на ст. 3 «Принципи правотворчої діяльності», де були визначено принципи правотворчої діяльності, проте в переліку був відсутній принцип верховенства права, який є основоположним і розкривається у «Доповіді про

правовладдя» Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) [134]). Зауважимо, що на момент прийняття Закону цей недолік був усунутий [241].

Окремо експерти Центру політико-правових реформ звертали увагу на такі недоліки, як: недостатнє уточнення хто є «суб'єктами правотворчості»; юридично необґрунтовані аспекти делегування правотворчих повноважень; включення до української системи нормативних актів документів СРСР та Української РСР (наприклад, п. 2, 3 розд. XIII «Перехідні положення») [248]; поверхневе регулювання питань організації правотворчої діяльності; неоднозначність у визначенні концепцій нормативних актів, громадських консультацій та юридичної експертизи; збереження дезорганізації у структурі законодавчих та інших нормативних актів; легалізація можливості неоприлюднення нормативних актів; відсутність комплексного підходу до вирішення проблем у сфері регулювання прогалин та колізій у правозастосуванні; неправильне врегулювання питань часової дії нормативних актів, ігнорування їх територіальної дії та сфери дії стосовно суб'єктів; термінологічну та смислову невизначеність у таких поняттях, як «юридичний», «правотворча діяльність», «програмний правовий акт», «основний і вторинний нормативно-правовий акт», «розумний термін», «правовий моніторинг» та ін. [188]. Ми вважаємо, що більшість норм законопроєкту є непридатними для застосування в умовах надзвичайної правотворчої діяльності. Оскільки для виконання політичної функції держави в умовах воєнного стану характерні термінове врегулювання певних відносин та перевантаження органів влади [92].

Згодом цей проект № 5707 було повернуто на допрацювання та 24 серпня 2023 року був прийнятий Закон України № 3354-IX «Про правотворчу діяльність». Відповідно до статті 3 цього закону, правотворча діяльність здійснюється на основі низки принципів. Перш за все, це верховенство права, яке включає принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом, недискримінації та

доступу до правосуддя. Другим важливим принципом став принцип пріоритетності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, а також дотримання міжнародних стандартів у цій сфері. Серед інших принципів можна виділити демократичність, пропорційність, необхідність та обґрунтованість, системність, наукове забезпечення та ресурсну забезпеченість [241].

Згідно з ч. 1 ст. 7 цього Закону під час воєнного або надзвичайного стану, крім суб'єктів, визначених у ч. 2 ст. 4 цього закону, суб'єктами правотворчої діяльності можуть бути також начальники обласних та районних військових адміністрацій, а також керівники обласних та районних військово-цивільних адміністрацій, у випадку та в межах повноважень, передбачених законом [241].

Згідно з ч. 2 ст. 7 Закону України «Про правотворчу діяльність» під час воєнного або надзвичайного стану, правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації та за відсутності об'єктивної можливості виконання вимог цього закону в повному обсязі, суб'єкти правотворчої діяльності можуть приймати нормативно-правові акти без дотримання певних вимог.

Зокрема, це стосується ст. ст. 20-27 (документи публічної політики, аналітичні та прогнозні документи, програмні документи, особливості планування правотворчої діяльності з розроблення проектів підзаконних нормативно-правових актів та концепція підготовки проекту нормативно-правового акту) і п. 2, 4, 5 ч. 3 ст. 29 (оцінка впливу проекту нормативно-правового акту на суспільні відносини, організаційно-технічне забезпечення підготовки проекту, проведення публічних консультацій). Також це стосується ст. ст. 30 і 45 цього Закону щодо проектів нормативно-правових актів, розроблених та прийнятих під час воєнного або надзвичайного стану [241].

Щодо нормативно-правових актів, прийнятих до початку дії воєнного або надзвичайного стану, ст. ст. 67-71 (розд. XII «Правовий моніторинг») визначають суб'єктів, складові та строки, етапи правового моніторингу, звіт

про результати правового моніторингу, правовий моніторинг нормативно-правових актів у Єдиному державному реєстрі та правовий моніторинг за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики) [241].

Ч. 3 ст. 7 Закону України «Про правотворчу діяльність» встановлює, що нормативно-правовий акт, прийнятий під час воєнного або надзвичайного стану чи запровадження правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації без дотримання вимог статей, зазначених у пункті 1 частини другої цієї статті, приймається на обмежений строк, визначений у такому акті. Продовження дії такого нормативно-правового акту на невизначений строк здійснюється суб'єктом правотворчої діяльності шляхом прийняття нового нормативно-правового акту за результатами правового моніторингу. Після припинення воєнного або надзвичайного стану чи правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації правовий моніторинг таких нормативно-правових актів здійснюється в першочерговому порядку.

Ч. 4 ст. 7 визначає, що особливості дії нормативно-правових актів, які стосуються прав та основних свобод людини і громадянина, що обмежуються у зв'язку з дією воєнного або надзвичайного стану, визначаються Законами України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану».

У контексті воєнного стану та окремих положень зазначеного Закону, коли «класична» правотворчість може бути менш ефективною для здійснення політичної функції держави, вважаємо за доцільне розглядати питання надзвичайної правотворчості. В юридичній науці – це створення нормативно-правових актів, які визначаються надзвичайними подіями та специфічними умовами [190, с. 88]. Варто відзначити, що сам процес, яким органи державної влади оперативно змінюють законодавство, має свої особливості і відрізняється від звичайних процедур юридичної техніки [184, с. 104].

Надзвичайна правотворчість вказана як один із способів забезпечення ефективності та завчасності функцій держави, вимагає особливих механізмів

для її реалізації. Введення воєнного стану призвело до впровадження нових, а іноді трансформованих та адаптованих правових форм і засобів, спрямованих на відновлення правопорядку, захист цивільного населення та безпечне функціонування всіх сфер суспільних відносин. Таким чином, склався новий правовий інститут – «надзвичайна правотворчість».

Проблематика інтерпретації надзвичайної правотворчості виникає внаслідок неоднозначності розуміння понять, сутності та змісту «надзвичайних» законів. Також існує відсутність науково обґрунтованих підходів до класифікації «надзвичайних» законів в рамках існуючих методологій класифікації. Додатково, слід відзначити, що надзвичайна правотворчість та надзвичайні закони не є широко розповсюдженим предметом наукових досліджень в юриспруденції [55, с. 18].

Надзвичайні нормативно-правові акти можна класифікувати за такими групами: міжнародно-правові акти; нормативно-правові акти, які визначають напрями та механізми введення надзвичайних адміністративно-правових режимів та екстраординарні адміністративно-правові режими; закони та підзаконні нормативно-правові акти, що розкривають окремі положення поза звичайними заходами; нормативно-правові акти, які встановлюють режими та закони, затверджені указами Президента України [155, с. 75-76].

Метою надзвичайної правотворчості в умовах воєнного стану є встановлення правового регулювання організації державної діяльності та приведення чинного законодавства у відповідність з об’єктивними суспільними відносинами. Характерними ознаками надзвичайних нормативно-правових актів є тимчасова дія, імперативний характер норм, а також встановлення ряду зобов’язань, заборон та обмежень. «Нормативно-правові акти надзвичайного характеру залежно від суб’єкта їх видання та змісту можуть мати різну форму та юридичну силу; обмежують дію чинних у відповідній сфері правових актів, в тому числі і конституції або зупиняє дію її окремих положень» [190, с. 90].

Саме такі характеристики є загальними для більшості нормативно-

правових актів, що виникають внаслідок правотворчості в умовах воєнного стану. Ці аспекти включають організацію відносин у державі, а також регулювання діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань.

Нормативно-правові акти, які виникають внаслідок надзвичайної правотворчості в Україні, включають такі документи, як Постанови Верховної Ради України «Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2022 рік», «Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2023 рік», «Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2024 рік».

Також серед них є Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» та Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» (важливо відзначити, що в процесі делегування законотворчих повноважень необхідно чітко визначити обсяг, строк, мету та принципи такого делегування);

Закони України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»;

Постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік товарів критичного імпорту», «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану», «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», «Деякі питання здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану», «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану», «Деякі питання бронювання військовозобов’язаних в умовах правового режиму воєнного стану», «Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з

бюджету, в умовах воєнного стану», «Деякі питання застосування єДокумента в період дії воєнного стану»;

Розпорядження Кабінету міністрів України «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні», «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні» та інші.

Ю. Г. Орзіх [184], розглядаючи виклики правозастосування та конфлікт принципів права в умовах воєнного стану в Україні зауважує, що виникає проблема дотримання принципу розділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, який закріплений у ст. 6 Конституції України [138]. Оскільки складається ситуація, коли надається перевага підзаконним нормативним актам у процесі правотворчості та правозастосування.

Слід звернутися окремо до особливостей змін у військовому праві та відповідному законодавстві, яке стало вирішальним для досягнення перемоги та відзначається високим рівнем інтенсивності [189, с. 30]. Так, військовому командуванню надано повноваження видачі обов'язкових для виконання наказів та директив у справах забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, а також здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Голови військових адміністрацій отримали право видавати накази та розпорядження в межах своїх повноважень, які мають юридичну силу, аналогічну рішенням відповідної ради (рад).

Військові адміністрації можуть скасовувати акти виконавчих органів відповідної ради, які не відповідають Конституції, законам України та іншим актам законодавства, а також рішенням відповідної ради, ухваленим в рамках її повноважень. Вони також мають право приймати рішення щодо звернення до суду для визнання незаконними актів органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад у сфері їх спільних інтересів [235]. Серед надзвичайних нормативно-правових актів доцільно виокремлювати акти військового командування, яке в умовах воєнного стану наділяється виключними правотворчими

повноваженнями (наприклад, Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» [236]; Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України «Про призов резервістів на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період» [237]; наказ Головнокомандувача Збройних Сил України про заборону представникам засобів масової інформації, блогерам та іншим громадянам показувати українські військові частини, об'єкти та операції тощо [236]. Актами, що мають нормативне значення та регулюють правовий режим воєнного стану в Україні, можуть бути такі документи, як накази, директиви, розпорядження, рішення, інструкції та інші. Ці документи встановлюють нормативи, затверджують засади і проголошують принципи державного будівництва в умовах воєнного стану [129, с. 72].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» визначено основні принципи надзвичайної правотворчості під час надзвичайного стану. Основи цього режиму пов'язані з виникненням надзвичайних ситуацій техногенного або природного походження на національному рівні, що можуть або вже призвели до втрат серед населення і матеріальних збитків, становлять загрозу для життя і здоров'я людей, або у випадку спроби насильницького захоплення влади або зміни конституційного ладу в Україні. Закон надає відповідним державним органам, військовому командуванню та місцевим самоврядним органам повноваження, передбачені цим законом, для протидії загрозам, забезпечення безпеки та здоров'я громадян, стабільної роботи національної економіки, органів державної влади та місцевого самоврядування, а також захисту конституційного порядку. Закон також встановлює тимчасові, обумовлені необхідністю, обмеження у реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, із зазначенням терміну дії цих обмежень.

У ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначено

умови для надзвичайної правотворчості передбачають надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень у надзвичайних обставинах: «у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [240]. Ця конкретна норма більш детально розкриває суть політичної функції в умовах воєнного стану. Важливо відзначити, що при завершенні дії правового режиму воєнного стану зазначені повноваження припиняються, але дія прийнятих ними нормативно-правових актів може продовжуватися.

Отже, можемо відзначити ризики «надзвичайної правотворчості» у період війни для здійснення політичної функції держави, зокрема: 1) можливість обмеження принципу верховенства права під час воєнного та повоєнного періоду [273, с. 652]; 2) розширення владних повноважень виконавчої влади може виявитися не завжди ефективним, оскільки обмежується взаємодія з іншими гілками влади, структурами громадянського суспільства і іншими аспектами [142]; 3) надзвичайна правотворчість може функціонувати як ефективний механізм реалізації політичної функції держави, але також може стати потужним інструментом для використання насильства [172, с. 39].

Нормативно-правові акти, прийняті в умовах воєнного стану, не є єдиним засобом правотворчості суб’єктів, спрямованих на стабілізацію та встановлення правопорядку, захист населення та територій, відновлення миру та економіки. Вони становлять лише частину правового режиму воєнного стану в Україні.

Підсумовуючи вищевикладене на основі теоретичних підходів та аналізу нормативно-правових актів, відзначимо, що здійснення політичної функції через правотворчу діяльність в умовах воєнного стану вимагає детального та глибшого теоретико-правового аналізу, оскільки «класична» правотворчість стає неефективною за цих умов. Зміна суспільних, правових та міжнародних відносин вимагає введення нових теоретико-методологічних парадигм у правотворчість, специфічних для воєнного часу. Розглядаємо доцільним виділяти акти військового командування серед нормативно-правових актів у воєнний період, що наділяє його виключними правотворчими повноваженнями. Також важливо враховувати, що надзвичайна правотворчість, незважаючи на свої переваги, завжди несе ризик для реалізації принципу верховенства права, оскільки змінює політичну функцію держави.

Також можна виокремити такі ключові ознаки надзвичайної правотворчості:

1) додаткові суб'єкти правотворчої діяльності (під час воєнного або надзвичайного стану до суб'єктів правотворчої діяльності додаються начальники обласних та районних військових адміністрацій, а також керівники обласних та районних військово-цивільних адміністрацій у межах повноважень, передбачених законом);

2) спрощення процедур правотворчості (суб'єкти правотворчої діяльності можуть приймати нормативно-правові акти без дотримання окремих щодо проєктів нормативно-правових актів, розроблених та прийнятих до та під час воєнного стану);

3) тимчасовість дії нормативно-правових актів (нормативно-правові акти, прийняті під час воєнного або надзвичайного стану, діють протягом обмеженого строку). Продовження дії таких актів на невизначений строк можливе лише шляхом прийняття нового нормативно-правового акту за результатами правового моніторингу;

4) визначення особливостей обмежень прав (особливості дії нормативно-правових актів, що обмежують права та основні свободи людини і

громадянина у зв'язку з воєнним станом, визначаються спеціальними законами України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану»);

5) імперативний характер – обов'язковість їх виконання. Це забезпечує оперативність і дієвість прийнятих рішень у критичних умовах.

Ці ключові ознаки забезпечують ефективність і гнучкість надзвичайної правотворчої діяльності в умовах воєнного стану, враховуючи необхідність швидкого реагування.

У період воєнного стану в Україні судова система зіткнулася зі значними викликами, пов'язаними з необхідністю адаптації до вимог особливого правового режиму. Перед судовими органами постали завдання та цілі, спрямовані на забезпечення безперервного судового захисту громадян, осіб без громадянства та держави, щоб здійснювати справедливе, своєчасне та ефективне правосуддя у рамках демократичної правової держави.

Далі звернемось до розгляду особливостей державно-правового примусу як методу реалізації політичної функції України в умовах воєнного стану [90].

Державно-правовий примус є одним з методів реалізації політичної функції держави. Політична функція держави передбачає здійснення влади та впливу на різні аспекти життя суспільства з метою забезпечення безпеки, захисту прав та інтересів громадян, виконання публічних завдань і вирішення різних політичних задач. Державно-правовий примус включає в себе застосування законів, правил і норм, що регулюють поведінку громадян і організацій в межах держави. Його можна використовувати для досягнення різноманітних цілей, таких як запобігання і придушення загроз безпеці держави, включаючи боротьбу з тероризмом, організованою злочинністю та іншими формами загроз; захист прав і свобод громадян, включаючи застосування правових засобів для покарання тих, хто порушує ці права; регулювання економічних відносин та інших аспектів суспільного життя; виконання міжнародних зобов'язань і таке інше.

У сучасних умовах важливо, щоб державно-правовий примус

використовувався відповідно до принципів правової держави, з урахуванням прав і свобод громадян, а також міжнародних стандартів прав людини. Забезпечення його відповідності цим принципам має гарантувати, що він не порушує права та свободи громадян і не використовується для політичного переслідування. Україна, як демократична держава, повинна дотримуватися цих принципів у всіх аспектах своєї політики та діяльності. Однак під час повномасштабного російського вторгнення були внесені значні зміни до чинного законодавства, які вплинули на права та обов'язки звичайних громадян України, а також окремих державних органів. У цей період органам державної влади приходиться стикатися з різноманітними викликами. Сучасна політична функція України визначається загальним визнанням необхідності і беззаперечності її використання як невід'ємного інструменту для захисту, забезпечення безпеки, застосування примусових заходів та відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина [180].

Розглядаючи застосування примусу як засобу реалізації політичної функції держави, можна спостерігати його широкий спектр не лише в сфері забезпечення безпеки, а й у сфері регулювання правовідносин. В цьому контексті примус вважається не лише негативним інструментарієм управління державою, який включає різноманітні прийоми і методи впливу, але й розглядається як засіб позитивного формування вольових установок суб'єктів. Важливо відзначити, що використання державно-правового примусу при виконанні політичної функції держави пов'язано з рядом актуальних проблем у сучасних умовах, зокрема в контексті введення воєнного стану.

Додатково важливою є нормативно-правова регламентація заходів державно-правового примусу, оскільки застосування примусового впливу від держави допускається лише в межах чітко визначених нормативних обмежень. Суттєвим елементом є юридичне закріплення процедур державно-правового впливу, конкретних примусових заходів, і навіть відповідних процесуальних форм, що визначає правовий каркас для застосування цих заходів.

Характерно, що природа окремих функцій держави, зокрема політичної,

передбачає їх переважну реалізацію через використання примусових методів впливу. Серед ознак політичної функції держави в умовах воєнного стану можна визначити певну сукупність напрямів діяльності держави, які здійснюються за допомогою державно-правового примусу як основного інструментарію. В даному дослідженні ми аналізуємо особливості правового регулювання та нормативно-правового забезпечення державно-правового примусу в умовах воєнного стану.

Ці заходи встановлюють певні межі, які, не порушуючи загальнолюдські принципи гуманізму та поваги до прав людини, сприяють запобіганню виникненню правових ситуацій, в результаті яких певні особи автоматично стають правопорушниками та можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності. Характерними особливостями таких заходів є те, що вони застосовуються до абсолютно необмеженого кола осіб, випливають із юридичних презумпцій, тобто припущень про загрозу, а також мають три основні цілі: запобігання протиправної поведінки, ліквідація умов та чинників, що можуть призвести до виникнення протиправної поведінки, та створення умов, що унеможливлюють протиправну поведінку [260].

Перелік таких заходів примусу чітко визначений нормативно-правовими актами [59, с. 18]. До нормативно-правових актів, які регламентують примус в умовах воєнного стану відносимо: Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 181-р «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні», Порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1455, Порядок встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1450,

Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1456 «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану», Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану від 15 березня 2022 р., Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок прийняття уповноваженим підрозділом Національної поліції України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства» від 05 квітня 2022 р. та ін.

Державно-правовий примус в умовах правового режиму воєнного стану може включати перелік заходів, зазначених у ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: встановлення або посилення захисту об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що є життєво важливими для населення, з введенням спеціального режиму їх роботи [240].

Висновки до розділу 1

Наразі не існує єдиного підходу до інтерпретації змісту, напрямів, форм та методів здійснення політичної функції держави. Більшість науковців розглядає цю функцію лише як складову загальної системи функцій держави та їх взаємозв'язку. У дослідженні політична функція держави в умовах воєнного стану розглядається як сукупність заходів та напрямів діяльності державних органів, спрямованих на забезпечення сталого державно-політичного розвитку, національної безпеки, що характеризуються обмежувальними заходами, а також включають розробку, нормативне закріплення та реалізацію зовнішньої (особливе місце займає оборонна дипломатія, яка передбачає взаємодію з іншими державами та міжнародними організаціями для зміцнення обороноздатності та безпеки держави) та

внутрішньої політики (підтримка політичної стабільності, планування та виконання заходів з відновлення країни після воєнних дій).

Встановлено, що в умовах воєнного стану відбувається трансформація змісту політичної функції держави. Дослідження трансформації змісту політичної функції держави в умовах воєнного стану дало можливість визначити особливості правотворчості в таких умовах та виокремити її ключові характеристики:

розширення суб’єктого складу та повноважень у правотворчій діяльності;

спрощення процедур правотворчості;

тимчасовість дії нормативно-правових актів;

обмеження прав та свобод.

Виявлено ризики правотворчості в умовах воєнного стану для здійснення політичної функції держави: це обмеження принципу верховенства права під час воєнного та повоєнного періоду, розширення владних повноважень виконавчої влади може виявитися не завжди ефективним, оскільки обмежується взаємодія з іншими гілками влади, інститутами громадянського суспільства.

Правотворчість в умовах надзвичайних ситуацій може функціонувати як ефективний механізм реалізації політичної функції держави, але й може стати інструментом для зловживання владою.

РОЗДІЛ 2
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Державна політика обмежень прав людини в умовах воєнного стану

Головним ціннісним орієнтиром розвитку, індикатором для перевірки можливості реалізації конституційної теорії та практики – є визнання, забезпечення та захист прав, свобод і законних інтересів людини [149, с. 19]. Виміром демократичності є народовладдя, яке спрямоване на забезпечення прав і свобод людини, визнання її цінності та індивідуальної свободи, що можливо лише за наявності верховенства права поряд із народовладдям. Це і є змістовною складовою політичної функції держави.

Однак, в умовах воєнного стану, через існування надзвичайних умов та об’єктивних загроз суверенітету та незалежності держави відбуваються певні зміни у системі організації та функціонування органів влади, громадянського суспільства і т. п.

О. С. Лотюк вважає, що конституційні обмеження прав та свобод людини і громадянина є цілком зрозумілими, оскільки воєнний стан вимагає об'єднання зусиль всього суспільства для досягнення головної мети – перемоги над агресором [160, с. 10].

Європейська конвенція з прав людини дозволяє тимчасовий відступ від зобов'язань під час війни або інших суспільних небезпек, що загрожують життю нації. Це означає, що країни-учасниці можуть застосовувати заходи, які відступають від їхніх зобов'язань за Конвенцією, але лише в межах, необхідних для реагування на ситуацію та за умови, що ці заходи не суперечать іншим міжнародним зобов'язанням. Країни повинні повністю інформувати Генерального секретаря Ради Європи про застосовані заходи і їхні причини, а також про час, коли такі заходи припинено, і Конвенція знову застосовується повною мірою. Це забезпечує збереження принципів прав

людини в умовах кризи та гарантує, що тимчасові обмеження будуть обґрунтовані, обмежені в часі і не порушуватимуть основні права та свободи.

Такий відступ від положень європейського законодавства називається дерогацією. Дерогація – це можливість для держави у надзвичайних ситуаціях відступати від деяких своїх міжнародних зобов'язань щодо захисту прав людини та призупиняти дію національного законодавства. Однак ця можливість не поширюється на всі гарантовані права та свободи, і зазвичай застосовується з обмеженням. Зокрема, забороняється дерогація щодо права на життя, заборони катувань, заборони рабства та принципу «немає покарання без закону». Це важливий інструмент для реагування на надзвичайні ситуації, але його застосування повинно бути обґрунтованим і обмеженим, щоб запобігти порушенню основних прав і свобод громадян [160, с. 13].

Отже, важливо зазначити, що обмеження прав та свобод людини і громадянина можливе лише в чітко визначених випадках, передбачених міжнародним та національним законодавством, зокрема під час введення режиму воєнного стану.

Відзначимо також, що обмеження прав та свобод людини не означає, що під час воєнного стану можна ігнорувати принцип верховенства права. Держава повинна керуватися цим принципом, а виконуючи свій позитивний обов'язок щодо захисту прав і свобод особи, може вводити обмеження лише для досягнення чітко визначеної мети. Такі обмеження мають бути обґрунтованими, щоб було зрозуміло, які саме права і свободи обмежуються, в якій мірі та з якої причини. Це необхідно для того, щоб не виникало сумнівів у дотриманні державою принципу верховенства права та його реалізації.

Обмеження прав і свобод людини та громадянина мають на меті захист основоположних цінностей суспільства, таких як життя, свобода та гідність людини, здоров’я і моральність населення, національна безпека, громадський порядок. Це визначено у рішенні Конституційного Суду України від 28 січня 2016 року № 955-VIII зі змінами від 12 липня 2019 року № 5-р(I)/2019 [267]. Обмеження конституційних прав і свобод повинні бути виключно законними,

встановлюватися Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути зумовленими суспільною необхідністю, пропорційними та обґрунтованими. Законодавець, у разі обмеження конституційного права або свободи, зобов'язаний запровадити правове регулювання, яке забезпечить досягнення легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи, не порушуючи сутнісного змісту такого права. Це підкріплено рішенням Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 [266]. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, існують чотири права, які не підлягають жодним обмеженням за жодних обставин, навіть під час збройних конфліктів чи надзвичайного стану. До цих прав належать: заборона катувань (ст. 3), заборона рабства (п. 1 ст. 4), заборона покарання без закону (nullum crimen, nulla poena sine lege) (п. 1 ст. 7) та право не бути притягненим до суду або покараним двічі (non bis in idem) (п. 1 ст. 4 Протоколу № 7) [135].

О. В Горецький виокремив характерні ознаки обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану: тимчасовий характер (обмеження застосовуються тимчасово, в період воєнного стану, і припиняють свою дію після його припинення); легальність (обмеження мають служити законним цілям, пов'язаним із забезпеченням безпеки, захистом конституційного правопорядку, інтересами суспільства та держави); обмеження повинні ґрунтуватися на відповідних нормативно-правових актах, що регулюють умови введення воєнного стану та встановлюють правовий режим; принцип пропорційності (застосування обмежень повинно бути пропорційним до завдань, які стоять перед органами влади в умовах воєнного стану, тобто вони повинні бути обґрунтованими і обмеженими необхідним обсягом); захист конституційного правопорядку та інтересів суспільства і держави (застосування обмежень повинно мати за мету захистити конституційний правопорядок та інтереси суспільства та держави в умовах воєнного стану) [101, с. 318]. Отже, застосування обмежень прав і свобод людини є суттєвим елементом взаємодії між особою та державою в умовах

воєнного стану. Це реалізується з метою знаходження компромісу між суспільством і державою, щоб захистити особу та зберегти права і свободи інших осіб від будь-якого прояву сваволі.

В Україні цей принцип закріплений на конституційному рівні, зокрема, у ст. 23 [138]. Таким чином, обмеження основних прав і свобод особи представляє собою законне, цілеспрямоване зменшення усіх можливих форм правової поведінки (прав та свобод) особи з боку інших осіб. Це має законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, соціально корисний характер і полягає в обмеженні обсягу та змісту основних можливостей особи. Варто також зазначити, що обмеження прав особи не є рівнозначним порушенню її прав. Відмінність між законодавчими обмеженнями прав і свобод особи для захисту основних суспільних інтересів та порушенням прав і свобод особи визначається перевіркою судом дотримання державою критеріїв, які є частиною принципу верховенства права [60].

Отже, у світлі визначення актуальних проблем реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану варто приділити особливу увагу конституційно-правовому статусу людини і громадянина. В умовах воєнного стану цей статус набуває специфічних ознак [149, с. 19]: змінюються нормативно-правові основи через дію надзвичайних (тимчасових) та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини безпосередньо під час воєнного стану; встановлюються тимчасові обмеження прав і свобод відповідно до ст. 64 Конституції України [138]; посилюється виконання конституційного обов’язку щодо захисту, незалежності та територіальної цілісності України; запроваджуються заходи виключного захисту прав та свобод; застосовуються додаткові заходи для забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Специфіка конституційно-правового статусу людини і громадянина в умовах воєнного стану полягає в тимчасовому обмеженні прав і свобод, із дотриманням конституційно визначеного переліку прав і свобод, які не можуть бути обмежені.

Наразі учені-правники значну увагу приділяють здебільшого

конституційним засадам обмеження прав людини в умовах воєнного стану, відповідності законів, що визначають правовий режим воєнного стану, Конституції України та міжнародним стандартам прав людини, а також їх аналізу з погляду правових позицій Європейського суду з прав людини [61; 141; 154; 158; 250; 262; 281]. Цей первинний інтерес обумовлений надзвичайною важливістю та динамікою розгортання проблеми, а також відсутністю безпосереднього досвіду дій та сталих механізмів обмеження прав людини в умовах широкомасштабної війни.

Цікавою у контексті визначення необхідних меж правомірного обмеження прав людини і громадянина під час воєнного стану є окрема думка судді Конституційного Суду України В. В. Лемака, яку він висловив за результатами Рішення від 06 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022. Суддя відзначив наступне: «Під час війни неприпустимим є різке протиставлення публічного (державного) інтересу, відповідних конституційних цінностей, з одного боку, та поваги до індивідуальних прав людини, з іншого боку, як це нерідко бувало в мирні часи. Під час війни найбільше має виявлятися сприйняття того, що публічний інтерес (наприклад, оборона, національна безпека), в якому акумулюються індивідуальні права і свободи людини. Наприклад, обмеження пересування громадян (комендантська година, блокпости) чи навіть вилучення для потреб оборони майна громадян спрямоване на захист найбільш засадничих прав і свобод людини – права на життя, їх гідності і свободи (наприклад, захист від діяльності диверсійно-підривних груп ворога). Такий підхід підтверджується не тільки теоретично, а й суворими реаліями оборонної війни в Україні» [179].

Проте, з продовженням правового режиму воєнного стану, на нашу думку, фокус уваги має зміститися не лише на важливі на початку війни задачі введення такого режиму, а й на конкретизацію обмежень кожного реально обмежуваного права, розмежування повноважень та встановлення балансу приватного і публічного інтересу в процесі прийняття рішень щодо цих обмежень, їх обсягів, території застосування тощо. Це повинно знайти своє

відображення у відповідних нормативно-правових змінах [271, с. 63].

Обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану, є необхідним елементом правової системи будь-якої демократичної держави, включаючи Україну. Це обумовлює необхідність законодавчого врегулювання, стабільності та законності судової практики. Такі обмеження повинні мати виключно правовий характер і застосовуватися лише з метою національної безпеки, правопорядку, захисту норм моралі та прав і свобод інших осіб, але з урахуванням приватних інтересів через встановлення справедливого балансу [102, с. 46].

Відповідно до ст. 64 Конституції України (далі – Конституція) «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [138]. Однак, «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [138].

Згідно з п. 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [204], у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану, на період дії правового режиму воєнного стану може бути тимчасово обмежено конституційні права і свободи людини і громадянина, визначені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції: право на недоторканність житла (ст. 30), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), право невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32), свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом (ст. 33), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38), право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого

самоврядування (ст. 39), право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42), право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43), право працюючих на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44), право на освіту (ст. 53) тощо.

Також запроваджуються тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, необхідних для ефективного впровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану») [240].

Однак Конституцією визначені права і свободи людини і громадянина (ст. 64), що не можуть бути обмежені, а саме: щодо рівності конституційних прав і свобод та рівності перед законом (ст. 24), щодо позбавлення громадянства і права змінити громадянство України (ст. 25), щодо невід'ємного права на життя (ст. 27), щодо права на повагу до гідності (ст. 28), щодо права на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), щодо права направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40), щодо права на житло (ст. 47), щодо умов укладення шлюбу (шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка), а також щодо рівності прав і обов’язків подружжя у шлюбі та сім’ї (ст. 51), щодо рівності прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним (ст. 52), щодо судового захисту прав і свобод людини і громадянина (ст. 55), щодо права кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними

своїх повноважень (ст. 56), щодо права знати свої права і обов'язки (ст. 57), положення щодо принципу зворотної дії законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58), щодо права на професійну правничу допомогу (ст. 59), щодо права не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60), щодо індивідуального характеру юридичної відповідальності та права кожного не бути притягненим двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61), щодо дотримання принципу презумпції невинуватості (ст. 62), щодо права особи не нести відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63).

Правовий режим воєнного стану, включаючи порядок його введення та скасування, діяльність органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, місцевого самоврядування, підприємств та організацій, а також гарантії прав і свобод громадян і юридичних осіб, регулюється Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [240].

Однак, в межах нашого дослідження зупинимось окремо на обмеженнях та дотриманні окремих прав та свобод людини та громадянина: обмеження згідно ст. 33 Конституції – свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

28 лютого 2022 року постійне представництво України в ООН надіслало Генеральному секретарю ООН відповідну нотифікацію. Таку ж нотифікацію було направлено Генеральному секретарю Ради Європи (останнє застереження зі змінами станом на 21 травня 2024 року) [39]. У цих документах українська влада обґрунтовувала та пояснювала обсяг застосування обмежень прав людини через введення воєнного стану. У зазначеному документі українська влада надала перелік прав людини і громадянина, що містяться у Конституції та міжнародних нормативно-правових актах, які можуть бути обмежені на період дії воєнного стану, зокрема, право на свободу пересування.

Відповідно до Закону «Про правовий режим воєнного стану» набули

чинності такі обмеження: «комендантська година (заборона перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень, а також встановлювати спеціальний режим світломаскування (п. 5 ст. 8 Закону); особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів (п. 6 ст. 8 Закону); заборона або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан (п. 10 ст. 8 Закону); евакуація населення у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони тощо (п. 19 ст. 8 Закону) [240].

Зазначені заходи фактично почали впроваджуватися з перших днів військових дій та активного наступу окупаційних військ для підвищення рівня оборонних ресурсів, виявлення і знешкодження внутрішніх загроз, а також стримування просування ворожих сил. Серед оперативних заходів було обмеження свободи пересування та руху транспортних засобів як при перетинанні державного кордону, так і між адміністративно-територіальними одиницями [257, с. 4].

Сучасна правова доктрина визнає, що вільне пересування та вибір місця проживання є гарантією свободи людини. У абз. 2 підп. 2 підп. 2.3 п. 2 мотивувальної частини Рішення від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016 Конституційний Суд України підкреслив, що свобода є однією з основних цінностей демократії та важливою умовою для розвитку та соціалізації людини. Це право є невід'ємним та невідчужуваним і передбачає можливість людини самостійно обирати свою поведінку для всебічного розвитку, діяти відповідно до власних рішень, визначати пріоритети, здійснювати все, що не заборонено законом, безперешкодно пересуватися по країні та обирати місце проживання [266].

Одночасно ст. ст. 12, 13 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» передбачають обмеження свободи

пересування та обмеження вибору місця проживання «на територіях, щодо яких введено воєнний або надзвичайний стан» [244]. Зокрема, цей Закон містить вичерпний перелік підстав для обмеження прав на свободу пересування та вибору місця проживання. Однак, ст. 12 містить норму «свобода пересування може бути обмежена і в інших випадках, передбачених *законом*», що дозволяє розширювати цей перелік обмежень.

О. Кучів зазначає, що свобода пересування не є абсолютним правом і може бути обмежена за певних умов, відповідно до вимог п. 3 та 4 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [156]. Обмеження цього права буде виправданим, якщо воно відповідає «трискладовому тесту», тобто є законним, переслідує легітимну мету та є необхідним у демократичному суспільстві [156, с. 29]. Під час встановлення обмежень важливо обґрунтувати співмірність між ціллю та заходами. Хоча держава під час воєнного стану має значний обсяг інструментів для обмеження прав людини, це не означає, що всі вони мають бути застосовані одночасно. Кожне обмеження права на свободу пересування повинно бути обґрунтоване метою. Тому під час прийняття законів, що передбачають обмеження права на свободу пересування, держава повинна керуватися принципом, згідно з яким ці обмеження не повинні порушувати сутність самого права. Співвідношення між правом і обмеженням, між нормою і винятком, не можна змінювати. Закони, що дозволяють застосування обмежень, повинні містити точні критерії та не надавати необмежених повноважень особам, відповідальним за їх виконання [247, с. 367; 8]. Натомість, Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» у ст. 6 не включає серед визначених підстав обмеження права на виїзд з України умови правового режиму воєнного стану [239] (однак, відповідно до конституційних гарантій, це право не є абсолютним і може бути обмежене в умовах правового режиму воєнного стану згідно зі ст. 64 Конституції).

Є. І. Грищенко та Ю. В. Гоцуляк, досліджуючи загальновизнані критерії для запровадження обмежень права на свободу пересування розглядають

підходи до класифікацій: за суб'єктною та функціональною спрямованістю – *територіальні*: територіально-суверенні обмеження, пов'язані із перетином кордону; територіально-безпекові, пов'язані із охороною національної безпеки та обороною держави; територіальні для охорони здоров'я; територіально-приватні, пов'язані із приватною власністю на певну територію [104, с. 16] та *особисті*: особисто-деліктні; особисто-статусні; особисто-військові; особисто-безпекові; особисто-медичні [104, с. 16].

Погоджуючись з думкою К. Яблуновської про застосування двох критеріїв обмеження свободи пересування – «територіальний; критерій особливого правового статусу окремих категорій фізичних осіб» [292, с. 126] варто відзначити, що, наприклад територіальний критерій може охоплювати як право перетину кордону, так і стосуватись приватної власності, а критерій щодо фізичних осіб – безпеки, громадянства, протиправної поведінки і т. п.

Під час встановлення обмежень свободи пересування можна виділити «конкретні вимоги до держави: законність, пропорційність, захист більшої чи рівної за значенням цінності, необхідність у демократичному суспільстві, недопустимість спотворення права. Обмеження свободи пересування мають бути тимчасовими, не означати його скасування та бути доцільними у конкретній ситуації» [104, с. 20-21].

Дослідження рішень прикордонної служби про відмову у виїзді з України громадянам показало, що уповноважені особи охорони державного кордону визначають нормативні підстави для таких рішень: Закони України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», «Про правовий режим воєнного стану», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Укази Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» та «Про загальну мобілізацію». Однак, в жодному з цих нормативно-правових актів не встановлено прямої або опосередкованої заборони на виїзд чоловіків за кордон.

Представники Держприкордонслужби, приймаючи рішення про заборону виїзду за межі України для військовозобов'язаних чоловіків віком від

18 до 60 років, керуються Правилами перетинання державного кордону громадянами України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57 (далі – Правила № 57) [228]. Правила № 57 були змінені після введення правового режиму воєнного стану та доповнені протягом останніх років, з урахуванням норм Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [232]. Однак, варто зауважити, що п. 6 ст. 22 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11.04.2024 № 3633-IX (набув чинності 18 травня 2024 року) визначає, що «у період проведення мобілізації (крім цільової) громадяни України чоловічої статі віком від 18 до 60 років зобов'язані мати при собі військово-обліковий документ та пред'являти його за вимогою уповноваженого представника територіального центру комплектування та соціальної підтримки або поліцейського, а також представника Державної прикордонної служби України у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та на пунктах пропуску через державний кордон України» [209]. Тобто, окрім підтверджуючих документів визначених Правилами № 57, обов'язковим для виїзду за кордон чоловікам від 16 до 60 років є військово-обліковий документ.

Порядок № 57 не містить конкретного переліку документів для підтвердження обставин відмови у виїзді за кордон, тому такі обставини повинні підтверджуватися в кожній конкретній справі на основі судової діяльності за правилами доказування. Це свідчить про неналежний рівень нормативно-правового регулювання запроваджених обмежень і високий необґрунтований рівень дискреції органів виконавчої влади у забезпеченні прав, свобод та інтересів людини, що може бути підставою для визнання відповідних рішень про відмову протиправними (наприклад, Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду у справі № 260/3528/22 від 18 листопада 2022 р.) [255].

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного

суду в постанові від 17 серпня 2023 року по справі № 380/7792/22 наголосив, що, хоча закон прямо не обмежує право виїжджати за кордон, держава визначає спосіб реалізації прав, свобод та інтересів громадян, виходячи з потреби мобілізації оборонних людських ресурсів для захисту державності [263].

Верховний Суд відзначив, що у Рішенні від 14 листопада 2001 року №15-рп/2001 Конституційний Суд України підкреслив, що «свобода пересування, вільний вибір місця проживання та право вільно залишати територію України *можуть бути обмежені лише законом*, відповідно до статті 33 Конституції України» [265].

Конституційний Суд України у цьому Рішенні наголосив, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, а також гарантії їх здійснення та основні обов'язки повинні визначатися виключно законом, а не іншими нормативними актами. Проте, як зазначив Верховний Суд у своїй постанові, «на момент розгляду справи *не було прийнято закону*, який би комплексно регулював реалізацію прав і свобод, встановлених ст. 33 Конституції України. Реалізація цих прав і свобод в національному правопорядку регулюється низкою окремих законів» [264].

Відтак порядок виїзду громадян України з країни та в'їзду до неї, а також оформлення документів для закордонних поїздок регулюється Законом «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 року № 3857-XII. Правила перетину державного кордону громадянами України встановлюються Кабінетом Міністрів відповідно до цього закону та інших нормативних актів.

Нагадаємо, що ч. 1 ст. 6 Закону «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» визначає підстави для тимчасового обмеження права громадян на виїзд з України. Так, ч. 3 цієї статті зазначає, що такі обмеження можуть запроваджуватися відповідно до законодавства. Якщо обмеження вводиться, орган, що його ввів, повинен повідомити про це громадянина України та відповідний центральний орган виконавчої влади протягом одного дня.

У згаданій вище справі (№ 380/7792/22) судами попередніх інстанцій було встановлено, що в Україні введено правовий режим воєнного стану [263]. Згідно з п. 2 Указу Президента № 64/2022 військовому командуванню разом із Міністерством внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування доручено впроваджувати заходи та повноваження, передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» з метою забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави.

Призов військовозобов'язаних та резервістів на військову службу під час мобілізації, а також їх звільнення з військової служби у зв'язку з демобілізацією, здійснюється відповідно до Закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Ст. 22 цього закону зобов'язує громадян з'являтися за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП) для постановки на військовий облік та визначення призначення на воєнний час [232].

Ст. 23 цього ж закону передбачає відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації. Зокрема, абз. 2 частини другої зазначає, що призову на військову службу під час мобілізації не підлягають здобувачі фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти.

Громадяни, які перебувають у запасі і не призвані на військову службу або не залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, можуть бути залучені до виконання робіт оборонного характеру відповідно до закону (ч. 2 ст. 22 Закону № 3543-XII).

Отже, на підставі наведених норм, обмеження свободи пересування для військовозобов'язаних осіб, які підлягають призову на військову службу під час мобілізації або можуть бути залучені до суспільно корисних робіт у період воєнного стану, пов'язані з оголошенням загальної мобілізації. Незважаючи на те, що Закон № 3857-XII не містить обмежень права вільно залишати

територію України в умовах воєнного стану, це не означає, що такі обмеження не можуть бути застосовані до зазначених осіб на підставі Законів № 389-VIII та № 3543-XII, які є спеціальними для цього періоду.

У світлі окресленої проблеми Н. Мамченко звертає увагу на обмеження права українських студентів призовного віку покидати територію України, проводячи аналіз постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17 серпня 2023 року по справі № 380/7792/22. Оцінюючи аргументи позивача про відсутність у нього обмежень на момент спроби перетину кордону, оскільки він є здобувачем вищої освіти за денною формою і не підлягає призову під час мобілізації, колегія суддів зазначає, що ця обставина надає лише право на відстрочку від призову, але не звільняє від обов'язку проходження військової служби. Наявність відстрочки не звільняє позивача від виконання військових обов'язків, таких як приписка до призовних дільниць, виконання обов'язків у запасі, дотримання правил військового обліку та можливості залучення до оборонних робіт під час воєнного стану [162]. Право позивача на освіту у вказаній справі не порушено через відмову у перетині державного кордону, а відтак і не порушено його право на свободу пересування у світлі Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» [244].

Підсумовуючи, Верховний Суд підкреслив, що з огляду на першочерговий пріоритет публічного інтересу, обумовлений безпрецедентною загрозою для суверенітету та незалежності України, суд дійшов висновку, що спосіб реалізації державою прав, свобод та інтересів громадян у тих умовах визначався необхідністю мобілізації оборонних людських та матеріальних ресурсів для захисту державності. Тому застосоване до позивача обмеження є пропорційним і не свавільним [162].

Окремої уваги також заслуговує вивчення питання щодо обмеження прав громадян, що перебувають на тимчасово окупованих територіях. Аналізуючи питання нормативно-правової бази щодо забезпечення прав осіб на тимчасово окупованій території, слід зазначити, що в Україні наразі немає

закону, який би звільняв від відповідальності за порушення порядку в'їзду та виїзду з тимчасово окупованих територій для тих, хто рятувався від збройної агресії рф. Однак, за інформацією Держприкордонслужби України, у випадках виїзду громадян із тимчасово окупованої території через треті країни для уникнення небезпеки для їхнього життя можуть бути застосовані положення ст. ст. 17 та 18 Кодексу України про адміністративні правопорушення [133] У разі виникнення обставин крайньої необхідності, таких як умови збройної агресії, адміністративні стягнення та заходи впливу не застосовуються до таких осіб. Для забезпечення чіткого та практичного застосування норм щодо прав громадян на тимчасово окупованих територіях необхідно прийняти закон, який звільнятиме таких осіб від відповідальності, коли вони користуються правом на вільний виїзд з цих територій згідно з установленими нормами. Цей закон сприятиме уникненню невизначеності та непорозумінь у виконанні правових норм і забезпечить захист прав громадян в умовах конфлікту. Такий підхід підкреслює необхідність розробки чіткого законодавства для ефективного захисту прав і свобод людей у непередбачуваних та конфліктних ситуаціях.

Умови окупації території передбачали обмеження щодо пересування та перетину кордону з Україною, зокрема обмеження поставок товарів згідно з постановою КМУ від 16.12.2015 № 1035 «Про обмеження поставок окремих товарів (робіт, послуг) з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з іншої території України на тимчасово окуповану територію». Було визначено, що контроль за переміщенням транспортних засобів і вантажів (товарів), а також автобусів (мікроавтобусів) української реєстрації, які вивозилися громадянами з тимчасово окупованих територій на територію України та/або з іншої території України на тимчасово окуповані території, здійснювався митними органами ДФС України після надання позитивного висновку про проходження митного контролю та постановки відповідної спеціальної відмітки ДФС України [226].

Із 03 березня 2014 року було створено 19 контрольних пунктів в'їзду-

виїзду з тимчасово окупованих територій України: 7 з тимчасово окупованої території АР Крим та 12 з тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Робота контрольних пунктів на адміністративній межі з тимчасово окупованою територією АР Крим здійснювалася згідно з відповідним законодавством [222; 246]

Протокольним рішенням КМУ від 23.11.2015р. № 129 було припинено вантажне сполучення через адміністративну межу з Автономною Республікою Крим. Також був встановлений спеціальний порядок перетину лінії зіткнення, яка була межею тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Згідно з цим порядком, громадяни України могли вільно перетинати лінію зіткнення за умови пред'явлення відповідних документів, а іноземці та особи без громадянства – за пред'явленням паспортного документа або документа, що його замінює, та внесення їхніх даних до електронного реєстру. Перетин лінії зіткнення поза визначеними блокпостами та контрольними пунктами в'їзду-виїзду був заборонений [229].

Крім того, на визначених автошляхах встановлювалися дорожні коридори для переміщення осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення в межах Донецької та Луганської областей. Об'їзні шляхи поза межами цих коридорів ліквідовувалися ЗСУ. Наприклад, у 2019 році, за даними Держприкордонслужби України, через адміністративну межу з тимчасово окупованою територією АР Крим у встановленому порядку було пропущено 2,6 млн осіб і 391 тис. одиниць транспорту.

Із часу введення воєнного стану питання пропуску на більшість тимчасово окупованих територій визначаються через поняття «лінія зіткнення». Перед початком повномасштабної воєнної агресії, 29 грудня 2021 року, КМУ врегулював питання щодо особливостей режиму пересування, відповідно до постанови № 1455, яка затверджувала порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан [227].

Після початку повномасштабного збройного вторгнення громадяни України мають право вільно і безперешкодно виїжджати з тимчасово окупованої території на іншу територію України. Це можна зробити через адміністративну межу через контрольні пункти в'їзду-виїзду, де здійснюється тимчасовий прикордонний контроль, за умови пред'явлення будь-якого документа, визначеного ст. 5 Закону України «Про громадянство України» або ст. 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [239]. Також виїзд можливий через лінію зіткнення через гуманітарні коридори, організовані представниками державних органів, або будь-яким іншим доступним способом. У разі проведення бойових дій в'їзд громадян України на тимчасово окуповану територію обмежується через загрозу їхньому життю та здоров'ю на період проведення бойових дій.

Питання дотримання прав і свобод щодо перетину адміністративної межі та лінії зіткнення з моменту початку окупації викликало багато неврегульованостей та дискусій. З початком повномасштабної агресії це питання стало ще більш обговорюваним, оскільки з одного боку стоїть дотримання вимог національної безпеки, а з іншого – забезпечення безпеки та евакуації громадян з тимчасово окупованої території, а також дотримання їхніх прав і свобод.

2.2. Нормотворчі та правозастосовні виклики щодо реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану

Збройний конфлікт суттєво змінює звичний порядок речей, властивий мирному часу, модифікуючи або породжуючи нові за своїм характером відносини в суспільстві. Своєчасне правове їх регулювання обумовлюється пріоритетністю специфічних завдань: значним посиленням обороноздатності держави, підтримкою економічної системи, включаючи непопулярні заходи, забезпеченням роботи підприємств, установ і організацій, захистом цивільного населення, відновленням зруйнованої інфраструктури та

мінімізацією катастрофічних наслідків війни [170, с. 31].

Збройна агресія рф проти нашої держави змусила законодавця доволі оперативно реагувати на загрози «нового типу», а відтак зміст політичної функції держави щодо захисту конституційного ладу від його насильницької зміни чи повалення та збереження територіальної цілісності держави зазнав трансформації. Змінилися акценти і у кримінально-правовій політиці держави. Так, вже наприкінці лютого – на початку березня 2022 р. Верховною Радою України було ухвалено низку законів, якими вносилися зміни до розділу І КК України «Злочини проти основ національної безпеки України» [148].

Проблема правового забезпечення охорони національної безпеки стала предметом наукових досліджень багатьох учених-правників, серед яких виокремимо праці Ю. В. Орлова [185], І. О. Букрєєва, Д. О. Олєйнікова, О. В. Червякової, А. З. Швеця [126], Р. О. Мовчана [171], О. В. Павликіського та М. А. Ященка [186], В. В. Малюка [126] та ін.

Висновки, зроблені вказаними ученими особливо протягом 2022-2024 рр. зробили значний внесок у вивчення проблем забезпечення охорони національної безпеки. Однак, подальші наукові дослідження, аналіз нормативно-правових актів та судової практики потребують уваги до проблематики не лише кримінально-правової характеристики протиправних посягань, але й розмежування різних проявів кримінальних правопорушень, а також індивідуалізації засобів кримінально-правового характеру за порушення таких заборон в їх окремих формах.

Як зазначалося нами вище, в умовах правового режиму воєнного стану кримінальне законодавство зазнало суттєвих змін. Найсуттєвішими серед них є наступні:

по-перше, криміналізовані колабораційна діяльність (ст. 111-1) [208], пособництво державі-агресору (ст. 111-2) [218], несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань,

вчинене в умовах воєнного стану (ст. 114-2) [217], незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2) [212]; образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1); виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2) [210];

по-друге, внесені зміни до ст. ст. 49 і 68 КК України у зв'язку з криміналізацією несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань (ст. 114-2 КК України), а саме: розширено перелік злочинів, на які не розповсюджується давність притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також доповнено перелік злочинів, за вчинення готування (або замаху) до яких може бути застосовано довічне позбавлення волі – найсуворіше кримінальне покарання [217];

по-третє, розд. VIII КК України доповнено новою обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння – виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1) [211];

по-четверте, враховуючи криміналізацію колабораційної діяльності та несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, доповнено підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, у тому числі підстави ліквідації (ст. 96-3, ст. 96-9 КК України) [208; 217];

по-п'яте, визначено нову ознаку «регіональна належність» об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1. ст. 161 КК України щодо кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян [210];

по-шосте, осучаснено кваліфіковані склади злочинів «Державна зрада» (ст. 111 КК України) та «Диверсія» (ст. 113 КК України) новими ознаками їх об'єктивної сторони – вчинення в умовах воєнного стану (для диверсії також в період збройного конфлікту) [215];

по-сьоме, у ст. 86 КК України «Амністія» розширено коло осіб, які не можуть бути звільнені від відбування покарання, доповнивши їх перелік особами, які визнані винними у вчиненні державної зради та диверсії [215];

по-восьме, розширено особливо кваліфікуючі ознаки низки кримінальних правопорушень проти власності (ст. ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України), додавши ознаку «умови воєнного або надзвичайного стану»; посилено кримінальну відповідальність за мародерство (ст. 432 КК України) [214];

по-дев'яте, скасовано кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ч. 3 ст. 263 КК України) у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв [221];

по-десяте, істотно модернізовано кримінальне правопорушення, передбачене ст. 361 КК України (нове найменування «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж») і кримінальну відповідальність за його вчинення, а також удосконалено положення ст. 361-1 КК України [213];

по-одинадцяте, дозволено цивільним особам застосовувати вогнепальну зброю проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» (новий п. 22 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України) [223].

Удосконалення кримінального законодавства України в умовах воєнного стану безумовно було і залишається нагальною потребою, тому вищенаведені законодавчі новації є цілком адекватною реакцією держави на

нові умови життя. Проте на тлі такої інтенсифікації змін підвищується ризик формулювання неякісних кримінально-правових норм, застосування яких може бути неефективним. Наприклад, Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15.03.2022 року № 2124-IX [211] статтю 1 Закону України «Про оборону» [235] доповнено новим терміном «бойовий імунітет». Цей термін означає звільнення від відповідальності для військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів та осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». Це звільнення стосується втрат особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, а також наслідків застосування збройної сили під час відсічі збройної агресії проти України, нейтралізації збройного конфлікту або виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї. Звільнення від відповідальності діє за умови, що наслідки дій або завдань не могли бути передбачені при плануванні та виконанні з урахуванням розумної обачності, або якщо вони підпадають під виправданий ризик. Виняток становлять випадки порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, які були ратифіковані Верховною Радою України.

Стосовно запроваджених змін, можна погодитися із твердженням, що в умовах ведення війни введення бойового імунітету стало правильним, логічним і ефективним рішенням, яке дозволяє запобігти необґрунтованим справам у майбутньому (йдеться про «справу генерала Назарова»), оскільки критерії розумної обачності та виправданого ризику у воєнний час є значно ширшими [127]. Принцип бойового імунітету («combat immunity») по суті є спеціальним випадком звільнення особи від кримінальної відповідальності, що в силу новизни у законодавчому полі України ще потребує глибокого

теоретичного осмислення. Однак реалізація цього принципу має відбуватися виключно в межах діючого механізму кримінально-правового регулювання [170].

Відповідно до ст. 3 КК України кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються виключно цим кодексом. Зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися лише через закони про внесення змін до цього Кодексу та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення [148].

За твердженням вітчизняних науковців зі змісту ч. 1 ст. 3 КК України випливає, що законодавство про кримінальну відповідальність являє собою єдиний кодифікований закон, і що єдине джерело кримінального права – це Кримінальний кодекс України. Тобто, будь-які інші нормативно-правові акти не входять до системи кримінального законодавства. Крім того, у ч. ч. 3 і 4 ст. 3 КК України відображено принцип законності, який стосовно кримінального права означає, зокрема, що: 1) кримінально-правові норми не існують поза КК України у зв'язку з їх повною кодифікацією; 2) лише КК України і жодним іншим законом не визначається, що є кримінальним правопорушенням, а також повторністю, сукупністю і рецидивом кримінальних правопорушень, співучастю у кримінальному правопорушенні, готуванням до кримінального правопорушення і замахом на кримінальне правопорушення тощо; встановлюються види і розміри покарання за вчинене кримінальне правопорушення, а також умови, за яких можливе звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання, визначаються інші кримінально-правові наслідки вчинення кримінального правопорушення [176, с. 14-15].

За правильним твердженням В. Бабаніної, положення ст. 3 КК України сформульовані для унеможливлення утворення колізій та невиправданої конкуренції кримінально-правових норм [52, с. 388]. «Ігнорування принципу законності у процесі створення кримінального законодавства, справедливо

зазначає вчена, негативно позначається на кримінально-правовій охороні суспільних відносин, послаблює авторитет органу законодавчої влади та знижує рівень довіри громадян до державних інституцій загалом. Свідченням дієвості законів про кримінальну відповідальність є чіткість й узгодженість їх норм щодо ініціювання, розгляду та прийняття» [52, с. 19].

Відображенням принципу законності кримінального законодавства є і положення ч. 1 ст. 44 КК України, згідно з яким особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом [148]. Ця кримінально-правова норма «належить до правових (юридичних) гарантій механізму реалізації кримінального законодавства України» [52, с. 286]. Вона гарантує, що питання звільнення від кримінальної відповідальності регулюються виключно КК України, а не іншим законодавчим актом.

Зважаючи на такі міркування, норми про бойовий імунітет як підставу звільнення від кримінальної відповідальності осіб військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», мають бути закріплені саме в КК України, а не в іншому (в т. ч. в Законі України «Про оборону») законодавчому акті.

Законом України від 24.03.2022 року № 2160-IX [217] встановлено кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК України).

Норма по своїй суті важлива, і доцільність криміналізації зазначеного діяння за сьогочасних умов не викликає сумнівів. Водночас, закріплення у ст. 114-2 КК України «умов надзвичайного стану» як альтернативної ознаки

об’єктивної сторони кримінального правопорушення видається нелогічним.

Окремої уваги потребують питання кримінальної відповідальності цивільних осіб за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України. Як відомо, дозвіл на застосування цивільним особам (громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України) наданий Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [223].

Слід зауважити, що до прийняття цього Закону право цивільних осіб на зброю обговорювалося в Україні давно, проте не набуло свого логічного завершення прийняттям відповідного закону.

Незважаючи на доволі невеликий зміст цього Закону (далі – Закон № 2114), він викликає багато дискусійних питань, які потребують поглибленого аналізу. У межах нашого дослідження звернемо увагу на наступне.

Законом № 2114 Розділ ІІ Прикінцевих та перехідних положень КК України доповнено новим п. 22, згідно з яким цивільні особи не несуть кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, що здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». Аналогічна норма закріплена у ст. 5 самого Закону № 2114: цивільні особи не несуть відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, що здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована відповідно до статей 1 та 4 цього Закону.

Звертає на себе увагу термінологічний зворот «не несуть кримінальної відповідальності», який не є типовим для термінології КК України і не використовується в жодній іншій його нормі, а також співвідношення п. 22 зі ст. 5 Закону № 2114, де взагалі не конкретизовано вид юридичної відповідальності, яку «не несуть» цивільні особи. На нашу думку, таке формулювання не відповідає принципам верховенства права, зокрема, такій його складовій як юридична (правова) визначеність кримінального законодавства.

Порівнюючи норми п. 22 Розділу ІІ Прикінцевих та перехідних положень КК України та ч. 3 ст. 41-1 КК України, виникає обґрунтоване питання: чи є застосування цивільними особами зброї відповідно до Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння (як передбачено ст. 41-1 КК України та іншими статтями Розділу XIII КК України «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння») [148].

Це питання має важливе теоретичне та практичне значення для застосування кримінального закону і реалізації конституційного права кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими незабороненими законом засобами, гарантованого у ч. 6 ст. 55 Конституції України. Хоча логічні підстави для позитивної відповіді на це питання існують, вони є некоректними через сувору заборону застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 4 ст. 3 КК України) [148].

Можуть виникнути потенційні складнощі у правовій кваліфікації діяння за ст. 43-1 КК України, зокрема, при встановленні «...застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України» [148]. Недостатня формалізація цієї кримінально-правової норми, виражена у формулюванні «інші порушення законів та звичаїв війни», не відповідає принципам юридичної визначеності кримінального закону [148].

03 березня 2022 року були прийняті закони, що ввели або посилили кримінальну відповідальність за злочини проти національної безпеки України під час воєнного стану (Закони України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» [208]; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [218]). У квітні

цього ж року Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» [218], Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» [186, с. 32].

Погоджуємось з твердженням, що «досі не вирішено, як розмежувати склад злочину «колабораційна діяльність» з іншими, передбаченими КК України. Ця невизначеність зумовлена неточностями у формулюванні статті 111-1 КК України, а також перетинанням складу злочину «колабораційна діяльність» з іншими злочинами, такими як «державна зрада», «пособництво державі-агресору», «виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»« [203, с. 3].

Відтак залишається актуальною, на наш погляд, проблема розмежування правопорушень, передбачених ст. ст. 111, 111-1, 111-2, 436-2 КК України, а також питання індивідуалізації загрози застосування каральних засобів кримінально-правового характеру, визначених у санкціях цих статей, тобто різних за ступенем суворості покарань, як пов'язаних, так і не пов'язаних із позбавленням волі. Зокрема, йдеться про розмежування*:* ч. 1 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 436-2 КК України у частині заперечення громадянином України факту збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; ч. 4 ст. 111-1 КК України та ч. 1 цієї ж статті КК України у частині передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним або воєнізованим формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора; ч. 1 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України щодо переходу на бік ворога громадянина України шляхом зайняття посади у незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільної участі громадянина України у незаконних збройних або воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій

території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора; ст. 111 та ст. 111-2 КК України у частині дій, спрямованих на завдання шкоди Україні, реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора.

Звертає на себе увагу індивідуалізація загрози застосування основного покарання, визначеного санкцією ч. 1 ст. 111-1 КК України, у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також загрози застосування того ж виду основного покарання з можливим додатковим покаранням у виді конфіскації майна, передбаченого у санкції ч. 2 цієї ж статті [112; с. 99; 121; 185; 199; 202; 282].

Наразі у юридичній науці уже є певні теоретичні напрацювання щодо проблеми розмежування вищезгаданих новел. Наприклад, Ю. В. Орлов зазначає, що «для розмежування ч. 1 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 436-2 КК України в частині заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, слід враховувати, що у ч. 1 ст. 111-1 КК України задекларована обов'язкова ознака публічності заперечення, чого немає у ч. 1 ст. 436-2 КК України» [185, с. 30].

В. В. Малюк зазначає, що «ці норми співвідносяться як загальна (ч. 1 ст. 111-1 КК України) та спеціальна (ч. 1 ст. 436-2 КК України). Ч. 1 ст. 111-1 КК України застосовується у випадку заперечення збройної агресії будь-якої країни проти нашої держави, тоді як ст. 436-2 КК України стосується лише заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 році» [126]. Також слід відзначити, що розмежування колабораційної діяльності від державної зради також включає розмежування від складів кримінальних правопорушень, таких як ст. 436 «Пропаганда війни» та ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників» КК України. Суб'єктом правопорушення за ст. 111-1 КК України може бути лише громадянин України, тоді як за ст. 436 КК суб'єктом може бути будь-яка особа, включаючи іноземців, біпатридів, апатридів та біженців [100, с. 255].

Важливо враховувати, що протиправні дії суб’єкта можуть бути одночасно кваліфіковані і за ч. 1 ст. 111-1 КК України (у разі публічних закликів до підтримки рішень держави-агресора), і за ч. 1 ст. 436-2 КК України (у випадку публічного заперечення здійснення рф збройної агресії проти України) [126].

Так, на офіційному вебсайті Сумської обласної прокуратури з’явилася інформація від 26 квітня 2022 р., що за процесуального керівництва Роменської окружної прокуратури від 25 квітня 2022 року повідомлено про підозру 58-річному жителю Роменського району за ч. 1 ст.111-1 КК України. Тоді чому виправдовування підозрюваними дій військовослужбовців рф серед односельців однією обласною прокуратурою розглядаються в межах провадження за ч. 1 ст. 436-2 КК України, тоді як підтримання підозрюваним рішення про початок військової спеціальної операції рф проти України після 24 лютого 2022 року у присутності певного кола осіб розглядається в межах кримінального провадження за ч. 1 ст. 111-1 КК України [119; 120]. Тобто, фактично йдеться «про публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії рф проти України». Тому, відповідно до правила конкуренції загальної і спеціальної кримінально-правової норми, повинна застосовуватись спеціальна норма, тобто ч. 1 ст. 436-2 КК України. Також варто зауважити, що така обов'язкова ознака, як публічність заперечення збройної агресії проти України навряд чи є ключовою відмінністю для розмежування ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України. За змістом ч. 1 ст. 436-2 КК України «протиправні дії можуть бути здійснені як публічно, так і в присутності хоча б однієї особи» [186, с. 36-37], з чим власне і погоджуємось.

Щодо розмежування ч. 4 ст. 111-1 КК України та ч. 1 ст. 111-2 КК України у світлі передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним формуванням або окупаційній адміністрації держави-агресора, О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан вважають, що така передача має кваліфікуватися за ч. 4 ст. 111-1 КК України. Для інкримінування цього злочину не потрібно встановлювати мету завдання шкоди Україні [146, с. 253-254].

Системний аналіз зазначених законодавчих положень дозволяє зробити висновок, що: для колабораційної діяльності за ч. 4 ст. 111-1 КК України характерна добровільність. Натомість пособництво державі-агресору включає й вимушеність передачі майна за відсутності обставин крайньої необхідності; перелік предметів, що можуть передаватися при пособництві державі-агресору, ширший. Окрім матеріальних ресурсів, можуть передаватися й інші активи, наприклад, програмне забезпечення, що не охоплюється колабораційною діяльністю; для пособництва державі-агресору характерний ширший перелік дій, який включає не лише передачу матеріальних ресурсів чи інших активів, а й добровільний збір та підготовку до їх передачі; колабораційну діяльність, хоча й не у всіх формах, теоретично може вчинити громадянин держави-агресора, який постійно проживає на території України. Суб'єктом пособництва державі-агресору може бути тільки громадянин України, іноземець або особа без громадянства [146, с. 253-254]. Заслуговує на підтримку визначення випадків, коли співпраця з державою-агресором не буде вважатися колабораційною діяльністю, якщо така співпраця є вимушеною і спрямованою виключно на забезпечення життєдіяльності тимчасово окупованого населеного пункту або на захист інтересів громади, що відповідають законам України [87]. Під дію ст. 111-1 КК України формально підпадає правомірна діяльність, така як заходи, спрямовані на вирішення гуманітарних проблем на окупованій території, надання медичних послуг, робота у галузі трубопровідного транспорту, діяльність продуктових магазинів тощо [203]. Таким чином, мешканці окупованої території, особливо тієї, яка фактично перебуває під тимчасовим контролем російської армії, але формально не визнана як «тимчасово окупована територія», ризикують бути притягнутими до кримінальної відповідальності за діяння, які не є суспільно небезпечними, але можуть підпадати під диспозицію ст. 111-1 КК України.

Щодо розмежування ч. 1 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України в контексті переходу на бік ворога громадянином України через зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово

окупованій території, а також добровільної участі в незаконних збройних або воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора, Ю. В. Орлов зазначає, що явних розмежувальних критеріїв тут немає. Як варіант, можна використовувати ознаку добровільності зайняття посади у колабораційній діяльності, яка відсутня у державній зраді. Тобто можна припустити, що державна зрада може мати місце навіть у вимушено добровільний спосіб, при застосуванні примусу, що не виключає кримінальної протиправності діяння. Однак більш виваженим підходом буде включення у ст. 111 КК України (на відміну від статті 111-1 КК України) спеціального суб'єкта, який перебуває під присягою на вірність народу України (військовослужбовці, правоохоронці, судді тощо) і зраджує цій присязі [185, с. 31].

Водночас положення ч. 7 ст. 111-1 КК України слід відмежувати від приписів ч. 1 ст. 111 КК України в контексті надання іноземній державі допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. М. І. Хавронюк зазначає, що протиправні дії за ч. 7 ст. 111-1 КК України вчиняються в умовах окупації, тоді як за ч. 1 ст. 111 КК України їх вчинення в умовах окупації не є обов'язковим. Протиправні дії за ч. 7 ст. 111-1 КК України здійснюються у формі співпраці з державою-агресором, тоді як за ч. 1 ст. 111 КК України вони можуть бути ініціативними. Дії за ч. 7 ст. 111-1 КК України вчиняються представниками населення держави, тоді як за ч. 1 ст. 111 КК України – лише громадянами України. Також дії за ч. 7 ст. 111-1 КК України вчиняються з метою спричинити шкоду державі Україна, її патріотам чи союзникам, тоді як за ч. 1 ст. 111 КК України вони вчиняються з метою спричинення шкоди тільки державі Україна [283].

У питанні розмежування ст. ст. 111 та 111-2 КК України щодо дій, спрямованих на завдання шкоди Україні через реалізацію чи підтримку рішень та/або дій держави-агресора, не існує чітких розмежувальних критеріїв. Дослідники пропонують вдосконалити КК України, зокрема, конкретизувати у ст. 111 КК найбільш небезпечні діяння, спрямовані на завдання шкоди Україні,

виключивши згадування про абстрактне надання допомоги іноземній державі або організації у проведенні підривної діяльності проти України. Такі дії мали б визнаватися менш небезпечними і кваліфікуватися за ст. 111-2 КК як пособництво державі-агресору. Також пропонується закріпити у ст. 111-2 КК конкретні діяння, які є менш небезпечними і визнаватися пособництвом державі-агресору, виключивши згадування про абстрактну реалізацію чи підтримку рішень та/або дій держави-агресора. О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан слушно зауважують, що найнебезпечніші посягання, вчинені з метою нашкодити Україні, слід передбачити в окремих складах злочинів, залишивши менш небезпечні діяння у межах статей про державну зраду та колабораціонізм з більш м'якими покараннями [112, с. 99].

Розглянуті суперечності, пов'язані з прийняттям законодавчих актів, спрямованих на протидію колабораціонізму, є очевидними. У зв'язку з цим до Верховної Ради України було подано декілька законопроектів. Серед них: проєкт закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колаборaційну діяльність» (№ 7647) [216], проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність» (№ 8077) [219], та проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колаборaційну діяльність» (№ 8301) [220].

Здійснений аналіз вказаних законопроектів дає можливість констатувати наступне: щодо проекту закону № 7647 – ч. 1 ст. 111-1 занадто узагальнена; формулювання диспозиції ч. 8 ст. 111-1 КК України взагалі не визначає, які саме діяння мають бути вчинені «особами, зазначеними у частинах п'ятій-сьомій цієї статті», та призвести до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, щоб їх можна було кваліфікувати за цією нормою [87].

Слід підтримати зміни, запропоновані законопроєктом від 20 липня 2022 року № 7570 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за

колаборaційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення» [105].

Законопроєкт № 7570 від 20 липня 2022 року пропонує визначити чіткі ознаки злочину «колаборaційна діяльність» (стаття 111-1 КК) для її відмежування від державної зради (стаття 111 КК) та інших суміжних злочинів, таких як виправдовування агресії рф (стаття 436-2 КК). Також передбачається виключення зі ст. 111-1 КК відповідальності за публічні заклики до невизнання суверенітету України, які вже регулюються ст. 110 КК, та виключення ст. 111-2 КК «Пособництво державі-агресору». Цей законопроєкт, на жаль, досі не розглянутий Верховною Радою.

Окремої уваги, на нашу думку, також заслуговує проблема кваліфікації, що була розглянута Д. Терещенком. Публічні промови на підтримку дій держави-агресора можуть бути кваліфіковані за декількома статтями Кримінального кодексу України: ч. 2 ст. 109 (публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади), ч. 1 ст. 110 (публічні заклики до зміни меж території або державного кордону України), ч. 1 ст. 111-1 (публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора) та ст. 436-2 (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників). Один і той самий текст промови може бути по-різному сприйнятий і трактований слідчими органами, що призводить до різних покарань: від позбавлення права обіймати певні посади до реального позбавлення волі з конфіскацією майна. Це створює підґрунтя для можливих зловживань при кваліфікації дій. Необхідно виправити цю ситуацію, щоб учасники процесу могли чітко виробляти правову позицію щодо вчинених діянь та правильно й однозначно їх кваліфікувати без зайвих дискусій [270].

Так, з 24 лютого 2022 року до кінця червня 2024 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень за цією статтею міститься 1704 обвинувальних вироків (за 2022 рік – 266 вироків; за 2023 рік – 840 та станом на червень 2024 – 598 вироків) [114].

У Звітах про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2022-2023 роки можна прослідкувати тенденцію щодо зростання судової практики за: ч. 1 ст. 111 – 88 осіб в 2022 році, в 2023 – 238; ч. 2 ст. 111 – в 2022 р. – 65 осіб, в 2023 – 115;

ч. 1 ст. 111-1 порівняно з 2022 р. у 2023 році майже вдвічі (зі 140 до 234 засуджених осіб), за ч. 2 ст. 111–1 відповідно з 16 до 111 засуджених, ч. 3 ст. 111-1 у 2023 – 9 засуджених; ч. 4 111–1 – в 2022 – 17 осіб, в 2023 – 22; ч. 5 ст. 111-1 – в 2022 р. – 1, в 2023 – 65; ч. 6 111-2 – в 2023 – 4 особи; ч. 7 111–1 – в 2022 р. – 4, а в 2023 році- 61;

ч. 1 ст. 111-2 – в 2022 році – 1 особа, в 2023 – 9 осіб;

ч. ч. 1, 2, 3 ст. 436-2 – у 2022 році – 46, 135, 22, а в 2023 – 71, 259, 151 [124; 125].

Аналіз судової практики застосування ст. ст. 111, 111-1, 111-2 Кримінального кодексу України свідчить про те, що в процесі мотивування своїх рішень суди часто обмежуються лише посиланням на посаду або діяльність обвинуваченого під час перебування на окупованій території, не звертаючи уваги на конкретні суспільно небезпечні наслідки та шкоду, яку завдали дії обвинувачених.

Наприклад, вирок мешканцю Дніпропетровської області за ст. 111-1. Безробітному з середньою освітою суд призначив покарання у виді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування строком на 10 років. У вироку зазначено, що «засуджений розміщував у мережі Facebook публікації та особисті відеоматеріали, які містили ознаки публічного заперечення здійснення збройної агресії проти України, утвердження тимчасової окупації частини території України, а також заклики до підтримки дій держави-агресора та співпраці з нею» [76]. Інші обставини справи суд у вироку не зазначив, визнавши особу винною саме за статтею 111-1, хоча зазначені дії можуть бути кваліфіковані за статтею 436-2, яка передбачає виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії росії та глорифікацію її учасників.

Також існує неоднозначність у підході до конфіскації знарядь кримінальних правопорушень: у деяких справах від 27 липня 2022 р. та 28 червня 2022 р. обладнання було конфісковане в дохід держави, тоді як у справі від 23 червня 2022 р. конфіскації не було [70; 78; 79; 83].

Відзначимо, що особи, які не є потенційними суб'єктами виборних посад в органах влади та місцевого самоврядування, також підпадають під неоднозначний підхід до застосування конфіскації майна та розміру штрафів. В одних випадках майно конфіскується, в інших – ні, що створює правову невизначеність і можливі зловживання при застосуванні покарань.

Заслуговує на увагу проблема визначення суб'єктивних ознак (вини, мети та мотивів) колабораційної діяльності у правозастосуванні. Так, ст. 111-1 КК України не визначає форму вини, як елемент складу кримінального правопорушення. Доктринальний підхід свідчить про наявність як прямого, так і непрямого умислу при вчиненні кримінальних правопорушень за цією статтею [118]. О. Кравчук і М. Бондаренко, а також Ю. Василенко і Н. Симоненко зазначають про існування обох форм умислу у колабораційних діях за частинами статті 111-1 КК України [145; 64, с. 273; 259, с. 92].

Аналіз судової практики демонструє, що за ч. 1 ст. 111-1 КК України суди часто не визначають ані мету, ані мотиви злочину. Наприклад, у справі № 274/1472/22 засуджено двох осіб за публічне заперечення збройної агресії Росії та заклики до підтримки держави-агресора. Ці дії відбулись 17 березня 2022 року на ринку в Бердичіві, де вони в присутності п’ятьох осіб публічно заперечували агресію рф проти України та закликали до підтримки дій рф, що було мотивовано запереченням української державності [68].

Суд, аргументуючи свою позицію у справі № 369/3115/22, визначив «мету вчинення кримінального правопорушення як ослаблення національних інтересів України, сприяння російській федерації та її представникам у порушенні суверенітету України та тимчасовій окупації її територій. Також зазначено, що дії обвинувачених були спрямовані на створення в суспільстві думки про виправданість та легітимність дій представників російської влади

та військових щодо вторгнення та окупації території України» [74]. Особа була визнана винною у розміщенні на своїй сторінці в соціальній мережі «Фейсбук» дописів, що закликають до підтримки рішень і дій держави-агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора. Серед цих дописів був пост із контактною інформацією терористичних організацій ДНР, які нібито здійснюють евакуацію осіб із так званих «визволених територій» України [74].

У рішеннях судів за ч. 4 ст. 111-1 КК України часто згадується лише один варіант мети та мотиву вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, зазначається, що «суб'єкт переслідував мету надання допомоги збройним силам російської федерації під час окупації, підтримував дружні відносини з військовими країни-агресора та забезпечував їх матеріальними ресурсами. Через це суб'єкт кримінального правопорушення отримував певні привілеї перед іншими місцевими мешканцями» [71; 77; 80; 81; 82].

Із викладеного можна зробити висновок щодо наявності формального підходу судів до розгляду справ за ст. 111-1 КК України без індивідуалізації суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення. Частково це можна пояснити особливостями судового розгляду, що не виправдовує ігнорування визначення мети й мотиву вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз матеріалів судової практики за ч. 1 та 4 ст. 111-1 КК України також демонструє, що жоден вирок не містить інформації щодо вчинення цих кримінальних правопорушень із непрямим умислом чи з необережності. Це пояснюється доктринальним положенням кримінального права, яке визначає, що непрямий умисел не властивий для кримінальних правопорушень із формальним складом [147, с. 185]. Судді, аналізуючи наявну правозастосовну практику, дотримуються підходу, що у випадку колабораційної діяльності необхідно констатувати наявність вини виключно у формі прямого умислу. Тому доцільно прямо зазначати це у всіх процесуальних документах, які стосуються встановлення вини в діях колаборанта.

Законодавча конструкція ч. 1 та 4 ст. 111-1 КК України не містить згадок про мотив і мету кримінальних правопорушень. Однак, їх дослідження є важливим відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства, яке передбачає, що в кримінальному провадженні повинні бути доведені винуватість обвинуваченого, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Наприклад, у справі № 213/2083/22 санкції, передбачені ч. 1 статті 111-1 КК України, викликають сумніви через те, що значна кількість засуджених за цими кримінальними правопорушеннями є пенсіонерами, які мають право на регулярну допомогу через вік, інвалідність або втрату годувальника. Наприклад, непрацююча пенсіонерка була засуджена за розміщення в мережі «Однокласники» допису з російського інформаційного ресурсу, який підтримує тимчасову окупацію частини території України [73].

Обґрунтовуючи позицію щодо несумісності покарання та суб'єкта кримінального правопорушення, М. В. В’юник вказує на необхідність не призначати покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, якщо реалізація об'єктивної сторони правопорушення не була пов'язана з відповідною посадою чи видом діяльності. Таке рішення суду не відповідатиме меті покарання, що закріплена в ст. 50 КК України [62, с. 54-55]. Дійсно, можна стверджувати, що безальтернативна санкція ч. 1 ст. 111-1 КК України не здатна повною мірою забезпечити досягнення мети покарання. Якщо відповідні заклики або заперечення здійснювалися особами без використання їхньої посади та без зв’язку з певною діяльністю, то ймовірність, що такі особи в майбутньому обійматимуть посади, пов’язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, є низькою. Призначене судом покарання у таких випадках не відповідає меті покарання, закріпленій у ст. 50 КК України.

Згідно буквального тлумаченням диспозиції ч. 4 ст. 111-1 КК України, передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним

чи воєнізованим формуванням держави-агресора може бути вчинена загальним суб’єктом. Судові рішення свідчать, що всі особи, засуджені за ч. 4 ст. 111-1 КК України, є громадянами України, які набули відповідного правового статусу згідно з територіальним принципом [71; 77; 80; 81; 82]. З огляду на це, наукова позиція щодо звуження кола суб'єктів цього кримінального правопорушення шляхом визначення додаткової ознаки – громадянства України, тобто вказівки на спеціального суб'єкта, є цілком обґрунтованою. Це буде логічним із врахуванням юридичної техніки конструкції ст. 111-1 у законі про кримінальну відповідальність [153, с. 387].

Зокрема, при визнанні обвинувачених винними у веденні підприємницької діяльності на окупованій території або в здійсненні пропаганди в закладах освіти, суди зосереджуються на факті здійснення такої діяльності без детального аналізу її змісту та характеру. Наприклад, підприємців визнають винними за формальними ознаками лише через те, що вони надавали життєво необхідні товари і послуги жителям окупованих територій, не враховуючи при цьому, якої саме шкоди це могло завдати Україні. Подібним чином, вчителів вважають винними за сам факт їх роботи в освітніх закладах, без розгляду деталей їх викладацької діяльності і того, чи містила вона елементи пропаганди агресії чи окупації [118].

Таким чином, суди нерідко не враховують, що здійснення підприємницької діяльності або роботи в навчальних закладах могло бути спрямоване на забезпечення базових потреб цивільного населення, або що викладання загальноосвітніх предметів не обов'язково супроводжується пропагандистськими діями і не завжди суперечить інтересам України [159].

Аналіз судової практики свідчить, що більшість кримінальних правопорушень за ч. 1 та 4 ст. 111-1 КК України вчиняються чоловіками. Особи жіночої статі рідше фігурують як суб'єкти таких правопорушень у обвинувальних вироках. Таким чином, переважно суб'єктами кримінальних правопорушень за цими статтями є чоловіки, які не мають офіційного працевлаштування. Враховуючи доктринальні положення щодо встановлення

вини особи при формальному складі злочину, у випадках колабораційної діяльності слід доказувати вину у формі прямого умислу. Проте суди часто обмежуються лише вказівкою на умисел без уточнення його виду.

Суб'єктом правопорушення за ч. ч. 1-3, 5 ст. 111-1 КК України є спеціальний суб'єкт – громадянин України. Аналіз судової практики показує, що в більшості вироків ігноруються мотив та мета правопорушення, хоча це є вимогою законодавства. Зазвичай мотивами є заперечення існування української державності, а метою – ослаблення національних інтересів України. Більшість правопорушників – чоловіки без офіційного працевлаштування. Безальтернативна санкція ч. 1 ст. 111-1 КК України навряд чи досягає мети покарання, оскільки значна частина засуджених – пенсіонери або особи з інвалідністю. Це піднімає питання про необхідність внесення альтернативних видів покарань до санкції ч. 1 ст. 111-1 КК України.

Суди часто ігнорують умови, у яких перебували обвинувачені, не розглядаючи питання крайньої потреби та малозначності діянь, що могли б виключити кримінальну відповідальність. Це свідчить про формальний підхід судів до розгляду справ цієї категорії.

Наприклад, вирок в справі № 761/18386/23 [84] засуджений громадянин України, підприємець, що надавав послуги пасажирських перевезень в окупованому Херсоні, продовжив працювати, щоб забезпечити жителів необхідними перевезеннями. Обвинувачений стверджував, що перевезення були необхідні для евакуації та об'єднання сімей, і їх виконання потребувало узгодження з окупаційною владою. Суд визнав його винним, не врахувавши суспільно небезпечні наслідки, і засудив його до 3 років позбавлення волі з відстроченням виконання покарання на 2 роки та 10-річною забороною займати певні посади, без конфіскації майна.

У вироку не враховано, що для цивільного населення окупованих територій, через руйнування транспортного сполучення, можливість пересування шляхом переїзду була життєво необхідною для забезпечення їхньої безпеки та виживання. Суд не розглянув значення пасажирських

перевезень у цих умовах, що є критичним для виживання людей на окупованих територіях. Така ситуація вимагає більш ретельного підходу до оцінки обставин, за яких підприємці надавали необхідні послуги, щоб уникнути необґрунтованих звинувачень та врахувати реальні потреби населення.

У справі № 344/5495/23 директорку ліцею засуджено за ч. 3 ст. 111-1 КК. Вирок вказує на те, що вона добровільно зайняла посаду, пройшла курси підвищення кваліфікації, впроваджувала стандарти освіти держави-агресора, пропагувала агресію та окупацію України, а також мілітаризацію освіти дітей та молоді. Проте у вироку не зазначено конкретний зміст пропаганди та стандартів освіти рф, які вважаються судом суспільно небезпечними й доведеними. Посилання на схиляння до співпраці педагогічних працівників і переслідування проукраїнських вчителів є формальним, без надання доказів. Суд також стверджував, що зі шкільної програми вилучили українську мову та всі українознавчі дисципліни, але не врахував, що викладання цих дисциплін було неможливим під контролем окупаційної адміністрації та силових структур, і це не залежало від директора школи на окупованій території [72].

Аналіз застосування судами ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України виявляє, що суди формально підходять до розгляду справ цієї категорії. Поза увагою залишаються умови окупації, в яких перебували обвинувачені, а також питання крайньої потреби і малозначності діяння. Суди часто не оцінюють зміст і характер діяльності обвинувачених, визнаючи їх винними за формальними ознаками, що призводить до необґрунтованих засуджень. Відсутність чіткого визначення терміну «матеріальні ресурси», передбаченого предметом злочинів у ч. 4 ст. 111-*1* та ст. 111-*2* КК, ускладнює постановлення обґрунтованих справедливих вироків, що може бути причиною помилкових судових рішень.

Прикладом ймовірно необґрунтованого засудження за ч. 4 ст. 111-1 КК може бути вирок Буринського районного суду Сумської області від 21 грудня 2022 року в справі № 574/369/22. Громадянин України був визнаний винним у

діях, які через свою малозначність не можуть визнаватися злочином. Працюючи кочегаром, він вимушений був проїжджати до роботи через блокпост окупаційних військ і передавав їм воду та цигарки, а також сім-картку мобільного оператора «ВФ Україна». Суд визнав ці дії «матеріальними ресурсами», що підтримували збройну агресію РФ на території України [69].

При розгляді справи суд не врахував, що обвинувачений передавав воду, цигарки та сім-картку окупантам з метою полегшити собі перетин блокпосту і вчасно діставатися до роботи. Це не може свідчити про підтримку агресії чи бажання негативних наслідків для України. У вироку не вказано кількість та частоту передачі цигарок і води, лише згадується одна сім-картка. Також не роз’яснено, як ці предмети могли підтримати окупаційні війська чи підвищити їхню боєздатність.

Дії засудженого, описані у справі, підпадають під ч. 2 ст. 11 КК, яка визначає, що дії, хоча і формально містять ознаки правопорушення, але через малозначність не становлять суспільної небезпеки і не можуть завдати істотної шкоди. Такі справи, які не враховують дійсну шкоду, мають бути виключені з практики застосування ст. 111-1 КК, оскільки вони лише переобтяжують слідчі органи і суди, зменшуючи ресурси для розслідування більш серйозних тяжких злочинів.

Часто у справах про колаборацію, де кваліфікація і доказування викликають сумніви, органи досудового розслідування спонукають підозрюваних до укладення угоди про визнання винуватості і згоди на спрощений судовий розгляд в обмін на обіцянку м'якого покарання. Суди, погоджуючись на такі угоди, звільняють себе від потреби перевіряти обґрунтованість обвинувачення й досліджувати докази, що призводить до постановлення вироків без належної перевірки. Це порушує право підозрюваних на захист, оскільки вони позбавляються можливості оскаржувати вирок за фактичними обставинами через страх перед очікуваним суворим покаранням.

Наприклад, у справі № 953/7265/22 громадянка України була засуджена

за обіймання посади виконуючої обов'язки завідуючої сектором охорони здоров'я у Військово-цивільній адміністрації Вовчанського району, де вона займалася гуманітарними питаннями медичного забезпечення населення. Справа була розглянута за спрощеним порядком на підставі заяви обвинуваченої про визнання нею своєї винуватості, згоди зі встановленими досудовим розслідуванням обставинами та обмеженням права на апеляційне оскарження. Суд призначив покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади на строк 10 років без конфіскації майна [75].

Привертає увагу кваліфікація дій за ч. 2 ст. 111-1 КК, що могла супроводжувати «угоду» про майбутнє незначне покарання. Виконання обов'язків завідуючої сектором охорони здоров'я у Військово-цивільній адміністрації, що включає організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції, мало б кваліфікуватися за ч. 5 ст. 111-1 КК. Це передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років із позбавленням права обіймати певні посади на строк від 10 до 15 років та можливою конфіскацією майна, чого підозрювана могла б не прийняти.

Судді Верховного Суду, аналізуючи сучасні тенденції у сфері кримінальної юстиції, зазначають, що злочини проти національної безпеки потребують різного підходу до правосуддя: карального або відновного. Більш поширені злочини вимагають відновного підходу, наприклад, застосування пробаційного нагляду. Це новий вид покарання, передбачений санкціями ст. 436, 436-2 КК України, але відсутній у ч. 1, 3 ст. 111-1. Злочини ж менш поширені, але більш тяжкі, потребують карального підходу, як у випадку з державної зради (ч. 2 ст. 111 КК), де передбачена санкція у виді довічного позбавлення волі [268].

Таким чином, сучасні реалії воєнних викликів потребують переосмислення принципів кримінального правозастосування, особливо принципу справедливості покарання. Хоча КК України не містить прямої вказівки на справедливе покарання, це випливає із загальних засад призначення покарання. Аналізуючи норми КК та практику його застосування,

можна дійти висновку про широкі можливості для судового розгляду. Практика показує, що часто особи отримують надмірно суворі або надмірно м'які вироки, які не є пропорційними тяжкості вчиненого діяння.

Дотримання принципу пропорційності є однією з основних вимог справедливості та правосуддя, зокрема щодо визначення покарання. Його мета – забезпечення відповідності розміру покарання ступеню вини винного. Цей принцип є логічною основою покарання і фактором його легітимності. Фіона де Лондрас і Фергал Ф. Девіс зазначають, що ефективний контроль за державними діями, орієнтованими на безпеку, слід оцінювати за ступенем необхідності та пропорційності цих дій, досягаючи балансу між потребами безпеки та правами особи [13, с. 20]. П. Робінсон підкреслює важливість забезпечення зниження оцінки правопорушення для пом'якшення покарання так само, як передбачається підвищення оцінки злочину для його обтяження [41, с. 223]. Принцип пропорційності вимагає, щоб правові норми відображали як погіршення, так і пом’якшення. Існує багато випадків, коли норми кримінального права призводять до результатів, які не враховують пом’якшення. Конфлікти можуть бути в обох напрямках: закон часто не забезпечує пом’якшення, а іноді передбачає пом’якшення, яке не є заслуженим [41, с. 225, 226].

Судова практика непропорційного реагування на правопорушення небезпечна, оскільки зменшує довіру до правосуддя та сприяє самосуду. Ю. О. Євтошук, аналізуючи принцип пропорційності, зазначає, що вимога принципу пропорційності у правозастосуванні характеризується елементами мети, заходу для її досягнення та зв’язку між ними. Згідно з принципами пропорційності та законності, державні органи або посадові особи повинні застосовувати заходи, передбачені законом, для досягнення лише законних цілей. Недотримання принципу законності призводить до непридатності заходу автоматично [113, с. 100]. Дослідниця робить висновок, що принцип пропорційності у правотворчості тісно пов'язаний з іншими правовими принципами, такими як справедливість, рівність, законність, правова

визначеність, балансування приватних і публічних інтересів, а також повага до основних прав і свобод людини і громадянина [113, с. 113]. У сфері кримінального правозастосування балансування приватних і публічних інтересів здійснюється через врахування мети застосування заходу кримінально-правового впливу в кожному конкретному випадку. Це означає реалізацію принципу пропорційності через принцип індивідуалізації покарання.

Необхідність вдосконалення законодавства щодо колабораційної діяльності зумовлена тим, що після доповнення КК статтею 111-1 у 2022–2023 роках суди по-різному кваліфікують однакові дії. Це може призводити до помилок, необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності та призначення несправедливих покарань.

Чинна стаття 111-1 КК та суміжні новели не враховують положень Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Конвенція передбачає права цивільного населення в умовах окупації, зокрема право на оплачувану роботу, виконання робіт для забезпечення життєдіяльності, отримання належної оплати, незмінність статусу посадових осіб, обов’язок окупаційної держави забезпечувати населення продуктами харчування та медичними матеріалами, підтримувати діяльність медичних установ, забезпечувати належні санітарні умови, а також продовження судочинства на окупованій території [136].

Таким чином, положення ст. 111-1 КК України та суміжні з нею мають уточнювати, що діяльність, роботи й послуги, виконані на окупованих територіях для забезпечення життєзабезпечення населення, не становлять складу злочину. Опис об'єктивної сторони злочинів, викладений у цих нормах, слід доповнити кваліфікуючими ознаками, які передбачають конкретні суспільно небезпечні наслідки та заподіяну шкоду. Це допоможе уникнути формального застосування відповідальності, запобігти свавільному тлумаченню закону та зобов'язати доказувати реальну суспільну небезпеку вчинених дій. Внесення таких змін також сприятиме правовій визначеності,

забезпечуючи, що положення закону є чіткими, зрозумілими та передбачуваними для всіх суб'єктів правовідносин.

Хоча в «Аналізі законодавчих ініціатив щодо удосконалення законодавства України з питань здійснення судочинства в дистанційному (онлайн) режимі в умовах воєнного чи надзвичайного стану» за 2002-2022 роки [50] в розділі «Правосуддя в режимі онлайн» – під час війни подальше переведення правосуддя у дистанційні (онлайн) форми переслідуватиме низку легітимних цілей, включно із захистом здоров'я громадян. Використання відеоконференцзв'язку під час судових засідань, на думку ЄСПЛ, не є несумісним з поняттям справедливого й публічного розгляду справи. Однак, це дозволяє забезпечити належне функціонування правосуддя навіть в умовах воєнного стану, зберігаючи права учасників процесу на справедливий суд [50]. ЄСПЛ також зазначив, що онлайн-розгляд справ не суперечить поняттю справедливого й публічного слухання. Водночас, сторонам повинна надаватися можливість стежити за ходом розгляду, бути заслуханими без технічних перешкод та забезпечувати ефективний і конфіденційний зв'язок з адвокатом. Усі гарантії, передбачені Конвенцією, повинні забезпечуватися однаковою мірою як в онлайн-, так і в офлайн-режимі (наприклад, «Сахновський проти Росії» (Sakhnovskiy v. Russia) [GC], 2010 р., §98).

Вважаємо за необхідне внести зміни також до Кримінального процесуального кодексу України, які регулюють спеціальне кримінальне провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого. Українська Гельсінська спілка з прав людини наголошує, що розгляд кримінальних справ заочно без участі обвинувачених і постановлення заочних вироків не відповідає критеріям справедливого судового розгляду. Такий розгляд повинен гарантувати обвинуваченому право бути негайно й детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, мати час і можливості для підготовки свого захисту, захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд. У разі дефіциту коштів для оплати юридичної допомоги

захисника, обвинувачений має одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Також обвинувачений повинен мати можливість допитувати свідків обвинувачення або вимагати їх допиту, а також виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення.

М. Тарахкало підкреслює, що підозрювана або обвинувачувана особа повинна бути належним чином повністю поінформована про розгляд справи проти неї. В іншому випадку це може призвести до порушення права на справедливий суд [287].

Відповідно до чинної ч. 8 ст. 135 Кримінального процесуального кодексу України, особа вважається належним чином повідомленою про виклик з моменту опублікування повістки у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора. Проте такий спосіб повідомлення вважається недостатнім, оскільки українські засоби масової інформації не розповсюджуються на окупованих територіях. У газеті «Урядовий кур'єр» щоденно публікуються десятки оголошень про виклики без дотримання алфавітного порядку, що ускладнює їх відстеження. Аналогічна проблема існує на вебсайті Офісу Генерального прокурора, де відсутня можливість пошуку за прізвищем, ім'ям та по батькові особи.

Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає можливості надсилання повідомлень і викликів через треті країни, електронну пошту або месенджери за відсутності поштового зв'язку між Україною та рф. Тому порядок повідомлення підозрюваних і обвинувачених у заочних кримінальних провадженнях можна вдосконалити. Слід передбачити надсилання повідомлень через електронну пошту, месенджери, поштові установи третіх країн, а також розміщення повідомлень в алфавітному порядку у засобах масової інформації та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора з можливістю пошуку за прізвищем, ім'ям і по батькові особи.

Пропонуємо ч. 8 ст. 135 КПК викласти в наступній редакції:

«Повістка про виклик особи, стосовно якої існують достатні підстави вважати, що така особа виїхала та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, у випадку обґрунтованої неможливості вручення їй такої повістки згідно з частинами першою, другою, четвертою – сьомою цієї статті, публікується в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора, та має розміщуватися в алфавітному порядку з можливістю пошуку за прізвищем, ім’ям і по батькові особи».

Особа, зазначена в абзаці першому цієї частини, вважається такою, яка належним чином повідомлена про виклик, з моменту опублікування повістки про її виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора та отримала повідомлення через електронну пошту, месенджери електронного зв’язку та поштові установи третіх країн.

У випадку наявності в особи, зазначеної в абзаці першому цієї частини, захисника (захисників) копія повістки про її виклик надсилається захиснику (захисникам)»

Таким чином, ефективність кримінально-правових норм значною мірою залежить від чіткості (зрозумілості, доступності, однозначності тощо) правової термінології кримінального закону. Тому лінгвістичні новації, якими законодавець намагається збагатити термінологію кримінального права, не завжди сприяють ефективному застосуванню кримінально-правових норм, незалежно від того, наскільки оригінальними вони можуть здаватися [170, с. 34].

Нові законодавчі зміни в КК України та суміжних правових актах показують цілеспрямовані зусилля законодавчої влади адаптувати кримінальне законодавство до сучасних воєнних реалій. Проте динаміка цих змін, обумовлена об'єктивними умовами, не повинна перетворитися на неконтрольований процес, який може спотворити основи кримінально-

правових засад національного права. Отже, кримінально-правова законотворчість повинна прагнути до інновацій, одночасно забезпечуючи стабільність встановлених принципів і традицій.

Висновки до розділу 2

Отже, у розділі досліджено особливості реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану у сфері обмеження прав людини. Під час впровадження заходів обмежень держава через діяльність уповноважених органів має:

обґрунтувати пропорційність між метою та заходами;

дотримуватись принципу законності, правової визначеності (всі обмеження мають бути регульовані законом та реалізовані на підставі закону, бути доступними для розуміння);

дотримуватись правила недопустимості спотворення права (впровадження обмежень прав людини не може скасувати правову державу, верховенство права, змінити політичний режим).

Аналіз позицій Верховного Суду дозволив дійти висновку, що обмеження державою особистих прав, свобод обгрунтовується необхідністю мобілізації оборонних людських та матеріальних ресурсів для захисту державності. Такі обмеження обумовлені пріоритетністю суспільного інтересу національної безпеки перед демократичними принципами.

Реалізація політичної функції держави в умовах воєнного стану формалізується у законодавчих новелах та правозастосовчих проблемах, які переважно стосуються кримінально-правової сфери. Розглянуті проблеми, пов'язані з прийняттям законодавчих актів, спрямованих на протидію колабораціонізму. У зв'язку з цим до Верховної Ради України було подано декілька законопроектів, однак жоден з них не вирішує проблему кваліфікації та розмежування злочинів.

Особливості реалізації політичної функції держави розкривається через дослідження правових позицій судових органів. Аналіз судової практики

застосування статей щодо державної зради, колабораційної діяльності свідчить про те, що в процесі мотивування своїх рішень суди часто обмежуються лише посиланням на посаду або діяльність обвинуваченого під час перебування на окупованій території, не звертаючи уваги на конкретні суспільно небезпечні наслідки та шкоду, яку завдали дії обвинувачених. Аналіз застосування судами частини 4 статті 111-1 та статті 111-2 КК України виявляє, що суди формально підходять до розгляду справ цієї категорії. Поза увагою залишаються умови окупації, в яких перебували обвинувачені, а також питання крайньої потреби і малозначності діяння. Суди часто не оцінюють зміст і характер діяльності обвинувачених, визнаючи їх винними за формальними ознаками, що призводить до необґрунтованих засуджень.

Для належної реалізації політичної функції держави в умовах воєнних викликів, потребують переосмислення підходи до юридичної відповідальності, особливо принципу справедливості покарання. Хоча КК України не містить прямої вказівки на справедливе покарання, однак це випливає з загальних засад призначення покарання. Практика показує, що часто особи отримують надмірно суворі або надмірно м'які вироки, які не є пропорційними тяжкості вчиненого діяння. Визначено, що судова практика непропорційного реагування на правопорушення небезпечна, оскільки зменшує довіру до правосуддя. Так, чинна стаття 111-1 КК та суміжні статті не враховують положень Конвенції «Про захист цивільного населення під час війни», яка закріплює права цивільного населення в умовах окупації.

Реалізація політичної функції держави передбачає забезпечення справедливого правосуддя. Особливо це стосується відповідальності осіб, що перебувають на території країни-агресора. Визначено, що Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає можливості надсилання повідомлень і викликів через треті країни, електронну пошту або месенджери за відсутності поштового зв’язку між Україною та рф. Тому порядок повідомлення підозрюваних і обвинувачених у заочних кримінальних

провадженнях варто вдосконалити. Слід передбачити надсилання повідомлень через електронну пошту, месенджери, поштові установи третіх країн.

РОЗДІЛ 3
ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

3.1. Формування державної політики в повоєнний період

Відбудова України та повернення громадян до звичного життя після війни є складним та тривалим процесом, який вимагатиме проведення реформ у різних сферах життєдіяльності. Нині український народ єдиний перед загрозою для держави, а відтак ми відчуваємо сильну підтримку від світової спільноти. Дослідження існуючих нормативно-правових актів та новоутворених структур громадянського суспільства допоможе глибоко та всебічно вивчити особливості впровадження та реалізації державної політики післявоєнного відновлення [93, с. 9].

Важливо зауважити, що цей процес вже розпочато після повномасштабного російського вторгнення і буде продовжений після закінчення війни. У воєнний та післявоєнний період система державного управління визначається і надалі буде визначатися здатністю держави ефективно реагувати на виклики, а відтак забезпечувати комплексні заходи щодо відновлення.

Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 року № 2411-VI [224] визначено основні засади внутрішньої політики: по-перше, це – розвиток місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів (ст. 4); по-друге, формування інститутів громадянського суспільства (ст. 5); по-третє, національна безпека та оборона (ст. 6); по-четверте, економічна сфера (ст. 7); по-п’яте, соціальна сфера (ст. 8); по-шосте, екологічна та техногенна безпека (ст. 9); по-сьоме, гуманітарна сфера (ст. 10). У межах нашого дослідження розглянемо кожну сферу внутрішньої політики у світлі майбутнього повоєнного відновлення.

Перша сфера – це сфера розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів у повоєнний період. Війна, що триває,

призвела до значних людських, матеріальних та екологічних втрат для України, актуалізуючи питання повоєнного відновлення – реінтеграції, реновації, реабілітації та реанімації як територій з їх довоєнною інфраструктурою, так і самих територіальних громад, особливо в контексті відновлення та розвитку.

Діяльність органів держави здебільшого забезпечена відповідними повноваженнями в умовах екстраординарного функціонування державності, зокрема в умовах воєнного стану. Проте, це не стосується органів місцевого самоврядування. По-перше, треба зазначити, що в умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування фактично позбавлені більшості своїх повноважень, які делеговані військовим адміністраціям. По-друге, аналіз існуючих повноважень органів місцевого самоврядування свідчить про те, що немає цільових повноважень, спрямованих на вирішення завдань повоєнного відновлення нашої держави. Для ефективного повоєнного відновлення необхідно переглянути та розширити повноваження органів місцевого самоврядування, надавши їм необхідні ресурси та інструменти для участі у процесі відбудови та розвитку.

Крім того, у сучасних умовах немає концептуальних положень щодо легалізації діяльності іноземних суб’єктів у вирішенні профільних завдань в Україні. Наразі триває період обговорення та напрацювання окремих форм міжнародного співробітництва. Сьогоднішній рівень та форми такої допомоги, що переважно охоплюють надання благодійної допомоги територіальним громадам України, не можуть повністю вирішити ці завдання, особливо в комплексному і перманентному розумінні, зважаючи на обсяги, масштаби і темпоральні характеристики такої діяльності. Це в жодному разі не стосується вирішальної ролі наших держав-союзників у забезпеченні Збройних Сил України зброєю та іншими видами забезпечення.

Щодо відновлення України, то станом на сьогодні вже напрацьована на державному рівні стратегія, що отримала первинне відображення у вигляді Плану відновлення України. Цей план включає інтерактивну та актуальну мапу

інфраструктурних руйнувань, перелік національних програм відновлення та базується на п’яти основних принципах: негайний початок і поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; відбудова кращого, ніж було, на національному та регіональному рівнях; стимулювання приватних інвестицій. Проєкт цього плану був презентований ще у 2022 році в межах Міжнародної конференції в Лугано, Швейцарія [198]. Щодо органів місцевого самоврядування та територіальних громад, які його мають реалізовувати, то вони не мають чітко визначених концептуальних положень та планів щодо легалізації діяльності іноземних суб'єктів і не можуть повністю брати участь у комплексному та системному відновленні, оскільки їх повноваження значно обмежені.

На думку В. Обуха, складність визначення відправної точки «українського ренесансу» зумовлена триваючою війною, адже бойові дії та ворожі ракетні атаки майже щодня вносять корективи в будь-які плани. Проте це не означає, що планувати не потрібно. Мова йде не лише про загальнонаціональну візію, але й про розробку стратегічних програм та конкретних проєктів у регіонах і на місцевому рівні [178].

Так, у травні 2023 року на засіданні робочої групи Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування було обговорено план дій із розроблення Програм комплексного відновлення областей або територій територіальних громад. Цей план містить чіткі алгоритми розроблення таких програм. В основі плану лежить аналіз структури бізнесу, майна, населення і всієї ресурсної бази ТГ, проведений експертами Програми USAID DOBRE. На основі цього аналізу фахівці вже розпочали підготовку пілотних проєктів програм комплексного відновлення у 18 громадах Кіровоградської, Миколаївської, Харківської та Херсонської областей [178].

З огляду на невизначеність щодо продовження та закінчення військових дій з боку росії, важливо встановити строки початку повоєнного відновлення територіальних громад України. Перехід від теоретичних роздумів до

конкретних дій вимагає початку цього процесу вже сьогодні, ще до завершення активних бойових дій. Це означає, що країну потрібно відбудовувати та розвивати навіть під час війни, беручи за приклад позитивний досвід Ізраїлю. Ця країна, перебуваючи в постійному оточенні ворожих терористичних угрупувань, навчилася будувати, розвивати та відновлювати свою інфраструктуру, створивши сучасну державу з високим рівнем економічного і соціального розвитку та розвиненими системами будівництва, транспорту, зв'язку, освіти та охорони здоров'я. Таким чином, можна визначити темпоральні характеристики повоєнного відновлення територіальних громад в Україні, орієнтуючись на передовий світовий досвід існування та функціонування держави в умовах війни.

Отже, залежно від форми діяльності, органи місцевого самоврядування та територіальні громади, які вони очолюють, повинні здійснювати відповідний комплекс організаційних та організаційно-правових заходів. Це передбачає забезпечення стабільної життєдіяльності територіальних громад та одночасну підтримку зусиль Збройних Сил України щодо відбиття нападу агресора, захист членів територіальних громад від негативного впливу факторів воєнних дій, що відбуваються на їхній території, організацію функціонування територіальних громад в умовах воєнної окупації з метою недопущення негативних наслідків такого правового режиму та його формування відповідно до норм і звичаїв міжнародного гуманітарного права, а також відновлення стабільних умов функціонування територіальних громад після деокупації їхніх територій [53, с. 34-35].

Що стосується ролі органів місцевого самоврядування в організаційно-правовому супроводженні та забезпеченні повоєнного відновлення територіальних громад України, необхідно звернути пильну увагу на їх діяльність у сфері саме локальної нормотворчості, яка повинна і буде ефективно забезпечувати оперативну частину профільного процесу. Така локальна нормотворчість, по-перше, орієнтується на ординарне, мілітарне та спеціальне профільне постмілітарне законодавство держави в цій сфері; по-

друге, детермінує його оновлення і модернізацію в контексті формування профільної компетенції органів місцевого самоврядування, що може стосуватися формування окремого блоку компетенційних повноважень у контексті мілітарного муніципалізму (компетенційне вимірювання ролі органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану і війни, стану деокупації територій, повоєнного відновлення територіальних громад тощо); по-третє, об'єктивує процеси формування належної правосуб'єктності територіальних громад, особливо в контексті формування в них оптимального блоку повноважень щодо самостійного управління територіями та реалізації актуальних потреб територіальних громад.

Резюмуючи, необхідно зазначити, що участь органів місцевого самоврядування у повоєнному відновленні територіальних громад в Україні не має альтернативи: держава створює відповідні позитивні умови організаційного та нормативного характеру для участі органів місцевого самоврядування у процесі повоєнного відновлення територіальних громад; органи місцевого самоврядування у процесі повоєнного відновлення територіальних громад набувають суттєвої самостійності щодо формування локальних програм відновлення територій і реанімації громад та пошуку партнерів-донорів для участі в цьому процесі. Можемо визнати, що станом на сьогодні органи місцевого самоврядування не володіють необхідними компетенційними повноваженнями щодо участі в профільному процесі, що об'єктивує та актуалізує внесення змін і доповнень до національного законодавства про місцеве самоврядування щодо формування відповідного блоку їх повноважень, особливо в контексті розвитку мілітарного муніципалізму, тобто повноважень органів місцевого самоврядування у різний період воєнного стану та війни в державі, а також залежно від правового статусу територій територіальних громад у ці періоди.

Друга сфера, на яку ми звертаємо особливу увагу у світлі нашого дослідження – це сфера інститутів громадянського суспільства, а саме посилення їх ролі та участі у післявоєнний період згідно ст. 5 вищезгаданого

Закону.

Згідно з Указом Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки» від 27.09.2021 р. інститути громадянського суспільства мають гнучко реагувати на зміну суспільних потреб, спричинених внутрішніми та зовнішніми чинниками. Зокрема, протягом останніх років значна кількість громадських, благодійних та релігійних організацій спрямувала свою діяльність на вирішення проблемних питань військовослужбовців, ветеранів війни, учасників антитерористичної операції/операції об'єднаних сил, а також громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії рф [234].

У державі поки не існує єдиного загальнонаціонального плану відновлення України, розробленого владою, який мав би юридичну силу та використовувався іншими акторами відновлення як стратегічний документ. Відсутність такого плану є проблемою для всіх учасників відновлення: громад, донорів, організацій громадянського суспільства тощо. Аналіз дій та планів української влади, міжнародних донорів і організацій громадянського суспільства дозволив створити категоризацію видів діяльності в процесі відновлення країни.

До більшості цих сфер відновлення активно залучені організації громадянського суспільства. Основні напрямки діяльності включають оцінку масштабу пошкоджень та потреб, створення ГІС-систем і ГІС-реєстрів, необхідних для відновлення, створення цифрових продуктів та інформаційних систем, створення аналітичних центрів та координаційних і експертних майданчиків для супроводу відновлення, створення навчальних програм для учасників відбудови, створення механізмів координації донорів і влади, створення маніфестів або концепцій відновлення, створення аналітичних планів відновлення та проведення аналітичних досліджень, підтримку організацій громадянського суспільства для участі у відновленні, надання фінансових ресурсів центральній та місцевій владі України у різних формах, створення умов для пільгового кредитування як для країни в цілому, так і для

окремих груп бенефіціарів всередині країни, допомогу у залученні інвестицій, підтримку підприємців, відбудову та ремонт житла, освітньої, медичної та соціальної інфраструктури, відбудову та ремонт енергетичної інфраструктури, відбудову та ремонт іншої інфраструктури, створення механізмів контролю за витратами коштів та боротьби з корупцією в ході відновлення, надання матеріально-технічних засобів та матеріалів, таких як енергетичне обладнання, шкільні автобуси, пожежні машини, техніка для розмінування, інша спеціальна техніка, насіння, вакцини тощо, розмінування, допомогу у розробці інженерно-проєктної документації та технічний нагляд, стимулювання «зеленого» відновлення, гуманітарну допомогу, експертну підтримку центральної влади та органів місцевого самоврядування в ході відновлення, адвокацію доступу та використання відкритих даних для відновлення, залучення мешканців громад до планування і участі у відновленні, адвокацію України на міжнародному рівні, психологічну підтримку населення та адаптацію ветеранів [111].

Протягом 2022-24 років українське громадянське суспільство виявляло високу активність у створенні, узгодженні та презентації як маніфестів щодо принципів та цілей відбудови, так і в розробці концептуальних рамок для організації відновлення. Так, наприклад влітку 2022 року, перед конференцією щодо відбудови України в Лугано, більше ста громадських організацій підписали «Луганську декларацію» [163].

Громадська коаліція «Україна після перемоги» створила 64-сторінковий візійний документ «Бачення України 2030», який охоплює майже всі сфери внутрішньої політики, економіки та державного управління. Документ містить наступні підрозділи: «Основні принципи економічної політики, бізнес-клімат», «Бюджетна політика», «Монетарна політика, фінансовий сектор», «Розвиток інфраструктури», «Енергетика», «Земельна політика», «Державна власність», «Демографія», «Міграційна політика та людський капітал», «Національна ідентичність», «Демографічна та міграційна політика», «Суспільство та гуманітарна політика-цінності», «Громадянське суспільство, самоорганізація громадян, взаємодія з владою», «Медіа та інформаційна

політика», «Освіта», «Політика у сфері охорони здоров'я», «Політика у сфері спорту і молоді», «Політика в галузі охорони природи та довкілля», «Конституція, форма правління, референдуми, Конституційний Суд», «Законодавча влада – партії, вибори, парламентаризм», «Виконавча влада – формування політики, підзвітність, державна служба», «Виконавча влада – послуги, цифрова трансформація», «Виконавча влада – правопорядок», «Судова влада – суди, прокуратура, адвокатура», «Територіальний устрій, місцеве самоврядування й регіональна політика», «Запобігання корупції», «Освіта для публічної влади» [18].

Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ, до складу якої входять 26 громадських організацій, створила візійний документ «Бачення України: реформування та відновлення соціально-гуманітарної сфери у перспективі 2030 року». Документ охоплює питання гендерної політики, молоді і спорту, національної ідентичності, громадянського суспільства та медіа, системи охорони здоров'я, політики щодо людей з інвалідністю та ветеранів, прав людини, освіти, науки та інновацій [56].

Так, антикорупційна організація Transparency International Ukraine оприлюднила «Концепцію відбудови України» [140]. Цей документ фокусується на потенційних ризиках в ході відбудови та пропонує запобіжники. Група експертів-архітекторів, міжнародних професійних та громадських організацій створила «Празьку хартію», яка містить 10 принципів повоєнної відбудови міст [196].

Українці, міжнародні партнери та союзники у боротьбі проти російської агресії, а також люди в рф та в еміграції, які прагнуть трансформації, підтримують запропоновану стратегію виходу росії з війни в Україні після повної поразки її військ. Ця стратегія акцентує увагу на правосудді за скоєні злочини та на чітких гарантіях запобігання відновленню агресії. У документі наголошується щодо необхідності виходу росії з усіх сфер життя в Україні, усуненні російського впливу та наданні можливості українському суспільству визначати своє майбутнє і захищати свою ідентичність. Маніфест передбачає

післявоєнний світ, у якому злочинці будуть покарані, матеріальні збитки оцінені та компенсовані, а рф втратить свій статус. Підкреслюється, що агресор не повинен мати жодного впливу на міжнародну політику і не повинен бути членом Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй. Фундаментальними умовами для досягнення тривалого миру, згідно з маніфестом, є членство України в Європейському Союзі та НАТО [88].

Ще однією надважливою сферою щодо формування державної політики у повоєнний період є економічна сфера, оскільки війна руйнує насамперед економічний потенціал України. В умовах динамічних глобалізаційних процесів наша країна сьогодні втрачає інфраструктуру, людський капітал, потужності, ресурси, фінанси, а також рівень конкурентоспроможності [284].

Експерти визначають, що будь-який план післявоєнного відновлення буде виправданим та матиме позитивний ефект лише за умови розгортання базового сценарію, який передбачає збереження наступних трендів: по-перше, продовження активної міжнародної фінансової підтримки для фінансування потреб бюджету та закриття розривів платіжного балансу; по-друге, вибір стратегії реалізації активної економічної політики, зокрема повернення до ринкових механізмів залучень для покриття дефіциту бюджету за рахунок встановлення належної їх доходності, проведення фіскальної консолідації та скорочення квазіфіскальних дисбалансів, а також повернення до традиційних засад режиму інфляційного таргетування з плаваючим курсоутворенням із поступовим припиненням емісійного фінансування потреб бюджету; по-третє, повноцінне відновлення роботи чорноморських портів України з початку 2023 року, припускаючи, що безпекові ризики суттєво знизяться в 2023–2024 роках; по-четверте, сповільнення інфляції (хоча реалії сьогодення визначають, що її рівень за результатами 2022 року перевищить 30%, а ймовірність приведення показника до рівня у 5%, як встановлено Національним банком України, занадто низька) [128]; по-п'яте, часткове нівелювання втрат економіки у 2023–2024 роках.

Проте, це припущення має гіпотетичний характер, що пов'язано з

неможливістю реальної оцінки втрат виробничого та людського потенціалу в умовах збереження часткової окупації території України та існування безпекових ризиків. Відповідно, орієнтовні темпи післявоєнного відновлення економіки Національний банк України оцінює у 5–6% на рік. В умовах реалізації прагнень щодо досягнення стабільності в економіці України та створення умов, що сприятимуть відновленню бізнес-активності, зростанню кількості господарюючих суб'єктів і рівню їх рентабельності, підвищенню рівня довіри бізнесу та громадян до органів державного управління, а також загальному подоланню кризи, актуалізується важливість реалізації ряду реформ.

Особливості реформування економіки України після війни включають кілька ключових аспектів. Перебудова структури економіки передбачає прискорення розвитку переробної промисловості та перехід від торгівлі ресурсами до торгівлі товарами з високою доданою вартістю, а також стимулювання інноваційно-орієнтованого підприємництва. Реформування механізмів регулювання малого і середнього бізнесу має на меті спрощення регулювання, дерегуляцію, зниження податкового навантаження (хоча наприкінці 2024 р. воно лише збільшувалося), розширення доступу до знань, ринків, капіталу та створення комфортних умов для ведення бізнесу. Це також включає адаптацію програм кредитування бізнесу, таких як програма «5-7-9%», та стимулювання відновлення бізнес-активності через податкові та фінансові механізми, зокрема надання податкових та митних пільг для відновлення зруйнованих промислових підприємств.

Реформування ринку праці передбачає запровадження ринкових засад відносин між працівниками та роботодавцями, лібералізацію трудового законодавства, перехід до сучасних моделей взаємодії учасників ринку праці, розвиток програм швидкого перенавчання працівників та врегулювання попиту і пропозиції робочої сили на ринку. Це важливо для усунення дисбалансу, який стримує темпи зростання реальної заробітної плати. Реформа управління державною власністю спрямована на приватизацію всіх

нестратегічних державних активів, централізацію функції власника та укрупнення стратегічних державних активів шляхом підвищення ефективності управління.

Реформа ринків має на меті зменшення впливу монополій та деолігархізацію економіки. Реформа правоохоронних органів включає формування дієвих механізмів у сфері розслідування економічних злочинів, підтримку діяльності Бюро економічної безпеки, проведення перезапуску конкурсу до цього бюро із залученням міжнародних експертів та забезпеченням можливості проведення досудового розслідування економічних злочинів виключно одним органом. Забороняється участь у конкурсі колишнім правоохоронцям, які займалися розслідуванням економічних злочинів до війни. Імплементація економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС також є важливим аспектом реформ [249].

За умови раціонального вибору інструментарію реалізації реформ та оперативного корегування результатів, у короткостроковій перспективі українська економіка буде стабілізована, хоча і не зможе відзначатися динамічним прогресом.

Дотримуючись оптимального сценарію розвитку подій та зниження безпекових ризиків вже у першій половині 2023 року, на думку І. Хмарської, К. Кучерявої та І. Клімової, можна очікувати наступні результати від реформ протягом 2023–2025 років: зупинка падіння виробництва товарів та послуг, збільшення обсягів виробництва товарів (особливо переробної промисловості) та послуг, створення нових інноваційних підприємств, підвищення наукоємності виробництва; відбудова та модернізація повністю або частково зруйнованих виробничих та інфраструктурних потужностей; відновлення розірваних ланцюгів постачання продукції, розширення пропускної спроможності логістики; збереження контролю над інфляційними процесами; забезпечення прозорості та відкритості процесу здійснення закупівель за кошти донорів у проєктах з відновлення; спрощення та прозорість механізмів регуляторного середовища, що призведе до зростання іноземних інвестицій;

збереження робочих місць, зростання зайнятості та легалізація трудових відносин завдяки розвитку цифрового контролю за роботою ринку праці; виконання всіх економічних передумов для відкриття чотирьох свобод для України, зокрема вільного руху товарів, послуг, капіталів, вільного переміщення робочої сили та підписання договору про приєднання до ЄС [284].

Ключовим для успіху післявоєнного відновлення є реінтеграція деокупованих територій. Проведення реінтеграції в умовах активного конфлікту або крихкого миру є надзвичайно складним, затратним та обмежено ефективним. Успіх будь-якого відновлення у повоєнний період залежить від ступеня залучення національних та іноземних суб'єктів. Процес реінтеграції повинен охоплювати якомога ширше коло зацікавлених сторін: вищих посадових осіб держави, місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, приватний сектор, підприємства всіх форм власності, міжнародних партнерів, іноземних і вітчизняних фондів тощо. Залучення всіх цих суб'єктів до процесу відновлення дозволяє не лише правильно визначити потреби та фінансові пріоритети, а й створити відчуття спільної відповідальності за результати.

Реінтеграційні заходи на деокупованих територіях мають включати комплекс дій, спрямованих на забезпечення державного суверенітету, відновлення та захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, порушених внаслідок збройної агресії рф. Це також передбачає сталий суспільно-політичний, гуманітарний та економічний розвиток цих територій з метою повернення їх населення в єдиний правовий, інформаційний, соціально-економічний, духовний, культурний та освітній простір держави, а також адаптацію населення до мирного життя в українському суспільстві.

Важливим завданням держави є координація та узгодження заходів з відновлення територій. Це передбачає узгодження різних бачень відновлення, розподіл видів діяльності між державними та багатосторонніми суб'єктами, а

також, на мікрорівні, координацію роботи різних центральних органів виконавчої влади, органів правопорядку та місцевих органів виконавчої влади для досягнення ключової мети реінтеграції деокупованих територій. У деяких випадках суперечки щодо компетенції між установами, підпорядкованими військовим і цивільним, виявилися деструктивними. Відсутність належної координації призводить до дублювання зусиль, марнування ресурсів і розмитої підзвітності.

З метою формування єдиного підходу до процесу реінтеграції на рівні держави Кабінетом Міністрів України було створено Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Відповідно до положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08 червня 2016 року № 376 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 06 травня 2020 року № 371), це міністерство є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України [108].

У межах своєї компетенції Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: координує діяльність органів виконавчої влади у сфері реінтеграції тимчасово окупованих територій; забезпечує розробку та реалізацію державної політики у цій сфері; сприяє забезпеченню безпеки громадян, які повертаються до цих територій; надає інформаційну та методичну допомогу органам місцевого самоврядування у сфері реінтеграції. Основним завданням Міністерства є організація і контроль за процесом реінтеграції деокупованих територій, що є одним з найважливіших завдань, яке стоїть перед Україною після завершення процесу деокупації.

Для забезпечення державою реінтеграції на деокупованих територіях повинні вживатися наступні заходи у різних сферах:

- у сфері оборонної та безпекової політики: виконання комплексу заходів з розмінування територій; забезпечення оперативного реагування на надзвичайні ситуації, пожежі, небезпечні події та проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт; продовження виявлення осіб,

причетних до колабораційної діяльності, пособництва державі-агресору, диверсійної, розвідувальної та іншої діяльності, спрямованої проти національної безпеки і суверенітету України; відновлення захисних споруд цивільного захисту; забезпечення охорони державного кордону; забезпечення діяльності відновлених підрозділів органів сектору безпеки і оборони; організація перевірок стану об'єктів ядерної енергетики та інших важливих об'єктів критичної інфраструктури;

- у сфері соціальної політики: створення гуманітарних центрів, прихистків, пунктів видачі гуманітарної допомоги; організація доставки та видачі гуманітарної допомоги; забезпечення населення товарами першої необхідності; розбудова житлового фонду деокупованих територій; стимулювання повернення на деокуповані території населення, яке виїхало під час окупації з місць свого постійного проживання; організація психологічної підтримки населення;

- у сфері захисту прав і свобод людини: утворення і функціонування військових, військово-цивільних адміністрацій; відновлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; відновлення діяльності комунальних підприємств, установ охорони здоров'я, закладів освіти; відновлення соціально-економічних зв'язків; забезпечення доступу населення деокупованих територій до гарантованих державою послуг, зокрема системи соціального захисту, охорони здоров'я та освіти; проведення інформаційно-роз'яснювальних кампаній для населення щодо отримання адміністративних послуг, відновлення втрачених документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи;

- у сфері екологічної політики: оцінка шкоди природним ресурсам та довкіллю, включення до реєстру збитків результатів оцінки; здійснення заходів з відновлення природних ресурсів та стану довкілля; виявлення та позначення районів, що зазнали радіоактивного, хімічного забруднення чи біологічного зараження; здійснення моніторингу довкілля, запровадження системи моніторингу довкілля; створення геоінформаційної системи для

прогнозування екологічних проблем; розроблення механізму виявлення екологічних ризиків, зокрема техногенного характеру; припинення діяльності екологічно небезпечних об’єктів; локалізація і ліквідація несанкціонованих та неконтрольованих звалищ відходів; запровадження спеціального тимчасового режиму охорони й використання природно-заповідного фонду; забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення; фіксування та оцінка збитків, завданих державою-агресором, з метою притягнення до відповідальності за кліматичну трансформацію України;

- у сфері гуманітарної політики: забезпечення вільного розвитку, використання та захисту української мови як державної на деокупованих територіях, з урахуванням прав корінних народів та національних меншин; збереження й забезпечення розвитку етнічної, культурної та релігійної самобутності населення; впровадження механізмів повернення об’єктів культурної спадщини України, незаконно вивезених з тимчасово окупованих територій або евакуйованих до інших територій України; запровадження проєктів з відновлення об’єктів культурної спадщини, зруйнованих в ході бойових дій; проведення просвітницької роботи серед населення, яке перебувало на тимчасово окупованих територіях і постраждало від інформаційно-психологічних операцій з боку рф; демонтаж пам’ятників та пам’ятних знаків, що символізують російську імперську політику.

Отже, реінтеграція деокупованих територій є невід'ємною частиною післявоєнної відбудови. Вона передбачає відновлення інфраструктури, економіки, соціальних послуг, а також повернення громадян до своїх домівок. Цей процес є складним і багатогранним, оскільки включає не лише фізичне відновлення зруйнованих об'єктів, але й відновлення соціальних, економічних та політичних структур, які забезпечують нормальне функціонування суспільства.

Критично важливими є координація зусиль між національними та місцевими органами влади, міжнародними партнерами, громадськими організаціями та приватним сектором. Відсутність належної координації може

призвести до дублювання зусиль, марнування ресурсів і зниження ефективності реінтеграційних заходів. Одним з ключових завдань є забезпечення безпеки та стабільності на деокупованих територіях, що є передумовою для успішного відновлення і реінтеграції.

Реінтеграційні заходи повинні включати комплексний підхід, спрямований на захист прав і свобод громадян, забезпечення доступу до основних соціальних послуг, відновлення економічної активності та створення умов для сталого розвитку. Важливо також враховувати психологічну підтримку населення, яке зазнало значних втрат і травм під час війни.

Вважаємо, що для ефективного здійснення політичної функції у сфері захисту національних інтересів та національної безпеки держави післявоєнного відновлення важливі такі детермінанти як: оборонна дипломатія та міжнародна правотворчість (двосторонні угоди).

У загальному розумінні, міжнародна правотворчість визначається як процес або діяльність уповноважених суб’єктів міжнародного права, спрямованих на регулювання міжнародних відносин за допомогою узгоджених міжнародно-правових норм. Правотворчість і міжнародна правотворчість тісно пов’язані, але мають спільні та відмінні характеристики. Різниця полягає у предметі та суб’єктах правового регулювання: правотворчість породжує загальні правові норми, тоді як міжнародна правотворчість спрямована на створення норм міжнародного права; суб’єктами міжнародного права є органи, які представляють державу у сфері міжнародних відносин, тоді як суб’єктами правотворчості є органи, які мають вповноваження від імені держави або народу. Однак обидві категорії мають спільні риси, такі як визначені історичним розвитком суспільства та потребами розвитку суспільних відносин, ініціативність суб’єктів правотворчості та міжнародної правотворчості, наявність чітко визначеної мети та досягнення результативності [285, с. 35-36].

Міжнародна правотворчість – це процес чи діяльність суб’єктів міжнародного права, які мають відповідні повноваження, з метою

регулювання міжнародних відносин за допомогою узгоджених міжнародно-правових норм [285, с. 36].

Відзначимо взаємозв'язок між правотворчістю та міжнародною правотворчістю, враховуючи, що існують певні відмінності у змісті та предметі правового регулювання (створення загальних правових норм та норм міжнародного права). Також слід врахувати, що суб'єктами міжнародної правотворчості є органи, які мають право представляти державу від імені держави у сфері міжнародних відносин [285].

Через призму реалізації політичної функції на міжнародній арені в умовах війни можна привести кілька прикладів правотворчої діяльності. Наприклад, 21 вересня 2022 р. тема створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України була однією з ключових у виступі Президента України Володимира Зеленського під час загальних дебатів 77-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН [43]. Вже 22 вересня 2022 р. був оприлюднений Указ Президента України № 661/2022 «Про робочу групу з опрацювання питання створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України», а 07 жовтня 2022 р. Верховна Рада України прийняла постанову, яка містить звернення до міжнародного співтовариства стосовно створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України. Також, 17 листопада 2022 р. члени Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин прийняли Заяву, в якій висловили необхідність створення спеціального трибуналу для розгляду злочину агресії проти України та притягнення рф до відповідальності за вчинені воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин геноциду.

Верховна Рада України 20 березня 2023 року ухвалила Постанову під назвою «Про Заяву Верховної Ради України щодо необхідності забезпечення відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів за міжнародним правом на території України». У цьому документі Верховна Рада України

підтверджує свій заклик, висловлений у Зверненні Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ та національних парламентів іноземних держав. Цей заклик був висловлений у Постанові № 2663–IX від 7 жовтня 2022 року та стосується підтримки створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України. Документ також закликає держави та інші зацікавлені сторони надати максимальну підтримку Міжнародному центру з кримінального переслідування злочину агресії проти України, щоб прискорити та посилити розслідування злочину агресії шляхом отримання ключових доказів [231].

Отже, міжнародну правотворчість у контексті реалізації політичної функції в умовах воєнного стану можна охарактеризувати як підгалузь правотворчості, яка відіграє важливу роль у сфері співробітництва держав. Ця роль виявляється у створенні та прийнятті ефективних правових норм міжнародного права та сприяє розвитку ефективного міжнародного співробітництва.

У сучасному світі дипломатія, особливо під час військових конфліктів, стає дедалі складнішою і вимагає нових стратегій та підходів. Різні чинники та глобальні зміни створюють нові виклики для дипломатії. Відзначимо, що сучасна дипломатія характеризується фрагментарністю та багатошаровістю, однак в умовах війни вона повинна бути мобільною, гнучкою та адаптивною. Дипломати в таких обставинах повинні швидко реагувати на ситуацію, що змінюється, а відтак враховувати різні аспекти конфлікту та інтереси усіх зацікавлених сторін [280].

Одним із важливих аспектів ефективної дипломатії в умовах війни є здатність розвивати та утримувати міжнародні альянси та коаліції. Важливо будувати спільні підходи до розв'язання конфлікту та об'єднувати зусилля для досягнення миру та стабільності. Крім того, дипломатичні зусилля можуть спрямовуватися на гуманітарну допомогу та врегулювання питань, пов'язаних

із захистом прав людини в умовах воєнного конфлікту.

Отже, в сучасних умовах дипломатії, зокрема в оборонній сфері, необхідний новий рівень, оскільки міжнародно-правова система сьогодні характеризується ускладненням міжнародно-правових відносин та великим геополітичним впливом [30]. Незважаючи на усі тенденції у дипломатії, традиційний силовий аспект у міжнародних відносинах виходить на передній план. У той час, коли міжнародні організації, такі як ООН та ОБСЄ, висловлювали занепокоєння ситуацією в Україні, а наявність Будапештського меморандуму не захистила кордони та суверенітет України, роль армії стала визначальною. За словами О. О. Митрофанової, успішна військова дипломатія України сприятиме привертанню допомоги від союзників, а її невдача матиме наслідки не тільки для України, але й для всієї системи безпеки в Європі [168].

Серед широкого спектру актуальних теоретичних і практичних питань державної політики, що вимагають ретельного та глибокого дослідження, зокрема з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів, пов’язаних із повномасштабним вторгненням росії, важливе значення має аналіз питань оборонної дипломатії України, особливо з лютого 2022 року. Розгляд ролі оборонної дипломатії України є актуальним у контексті жорстокості та обсягів російської агресії, що ставить перед дипломатією завдання забезпечення довгострокової безпеки України за допомогою залучення міжнародних акторів [89].

Важливо зауважити, що в умовах трансформації національної та міжнародної правової системи, обумовленої військовими конфліктами, поняття «воєнна дипломатія» втрачає свою пріоритетність. Це пов’язано із тим, що зміст і суб’єкти воєнної та оборонної дипломатії є різними, і, відповідно, структура та напрями їх діяльності розрізняються. Наприклад, до суб’єктів воєнної дипломатії в традиційному теоретико-правовому розумінні міжнародного права входять спеціальні воєнно-дипломатичні органи та дипломати, які працюють у них [115, с. 59]. Зміст і суб’єктний склад оборонної діяльності охоплюють різноманітні напрями, такі як міжнародний обмін

персоналом, візити кораблів та літаків, залучення міністрів оборони чи представників міністерств та інших оборонних інститутів, проведення двосторонніх зустрічей та переговорів, участь у оборонних форумах (наприклад, Ukraine Defense Contact Group), реалізація інформаційної діяльності, проведення заходів зміцнення довіри та безпеки, а також активності у сфері нерозповсюдження зброї [11].

Звернімо увагу, що оборонна дипломатія не передбачає проведення військових операцій або залучення збройних сил інших країн чи військових альянсів. Отже, можна стверджувати, що поняття «воєнна дипломатія» є частиною «оборонної дипломатії» в умовах збройного конфлікту.

Так, на думку Н. Флойда, оборонна дипломатія може бути ефективним інструментом не лише у кризових ситуаціях для координації дій збройних сил, але і в рамках мирного співробітництва з іншими країнами. Це включає в себе формування та реалізацію державної політики через співпрацю та діалог з іншими державами в сфері оборони та безпеки. Оборонна дипломатія, за цим підходом, може використовуватися для зміцнення міжнародного співробітництва та побудови довгострокових партнерств [17].

Отже, окрім збройних сил, найважливішими інструментами оборонної дипломатії є:

– двосторонні та багатосторонні відносини між вищими цивільними та військовими представниками міністерств оборони;

– призначення та утримання аташе з питань оборони в інших країнах;

– розробка та погодження двосторонніх міжнародних договорів у сфері військового співробітництва;

– навчання військовослужбовців і цивільних працівників міністерства оборони;

– передача досвіду та консультацій у сфері демократичного та цивільного контролю над збройними силами;

– підтримання регулярних контактів між військовослужбовцями, військовими частинами та військовими кораблями, які відвідують порти;

– розміщення військового та цивільного персоналу в країнах-партнерах, як у міністерствах оборони, так і у військових частинах;

– розгортання навчальних груп;

– постачання техніки, озброєння та інших військових матеріалів;

– участь у двосторонніх і багатосторонніх військових навчаннях і тренуваннях [12, с. 27].

Так, існують ключові міжнародно-правові акти, які у різний спосіб регулюють відносини у сфері оборонної дипломатії. До них входять: Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. (заснована на загальноприйнятих принципах та нормах міжнародного права, ця конвенція визначає статус дипломатичних представників, права та обов'язки місій, а також імунітети та привілеї дипломатичного персоналу); Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р. (визначає принципи та норми представництва держав у відносинах з міжнародними організаціями та їх офіційними представниками); Віденська конвенція про Спеціальні місії 1969 р. (встановлює правила для спеціальних місій та їх членів, які виконують завдання за межами нормальних дипломатичних відносин); Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 р. (визначає правовий статус та привілеї ООН для держав-членів); Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947 р. (поширює привілеї та імунітети на спеціалізовані установи ООН); Конвенція про безпеку персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу 1994 р. (забезпечує безпеку та правовий захист персоналу ООН під час виконання їхніх обов'язків). Також важливими інструментами є двосторонні угоди з воєнно-дипломатичних питань, угоди (протоколи) про відкриття військових представництв, місій і т. п.

Важливим досягненням та досвідом оборонної дипломатії для України є її приєднання до Декларації про безпекові гарантії від країн G7 [23]. Згідно з умовами двосторонніх угод про безпекові гарантії для України в оборонній сфері, кожна держава зобов'язана надавати пріоритетну допомогу та сучасне

військове обладнання, включаючи протиповітряну оборону, артилерію, вогневі засоби дальньої дії, бронетехніку та ключові можливості, такі як бойова повітряна зброя. Також передбачено сприяння підвищенню сумісності з євроатлантичними партнерами, підтримка розвитку оборонно-промислової бази України, підготовка та тренування українських військ, обмін розвідданими та співпраця, а також підтримка ініціатив щодо кіберзахисту, безпеки та стійкості, зокрема у боротьбі з гібридними загрозами.

Оборонна дипломатія України ґрунтується на принципах міжнародного права: суверенної рівності держав (принцип рівності та незалежності міжнародних акторів); утримання від загрози силою (зобов'язання не застосовувати силу або застосовувати її лише в разі актів збройної агресії або інших зазіхань на територіальну цілісність та незалежність); повага до територіальної цілісності інших держав; мирне вирішення спорів; повага до прав людини; невтручання у внутрішні справи держави; взаємовигідне співробітництво; виконання міжнародних зобов'язань; пріоритет міжнародного права; використання Збройних Сил України у випадках актів агресії, збройних загроз, боротьби з тероризмом та в інших випадках, передбачених міжнародними договорами; застосування міжнародних санкцій; своєчасні та адекватні заходи захисту національних інтересів [224].

Для ефективної реалізації оборонної дипломатії відповідно до ст. 6 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначено основні принципи внутрішньої політики у галузі національної безпеки та оборони. Ці принципи включають: зміцнення обороноздатності держави (спрямований на підвищення здатності держави до ефективного відстоювання своєї територіальної цілісності та захисту національних інтересів); посилення відповідальності органів державної влади (визначає обов'язок владних структур будь-якого рівня за належну підготовку і забезпечення безпеки держави); реформування Збройних Сил та інших військових формувань (направлено на створення максимально ефективних та оперативно здатних Збройних Сил та інших військових підрозділів для відповіді на потенційні

загрози); прикриття повітряного і морського простору (надання особливої уваги заходам, спрямованим на захист повітряного і морського простору держави); всебічне забезпечення Збройних Сил (забезпечення всіма необхідними ресурсами, які гарантують належний рівень функціонування та ефективність Збройних Сил України); забезпечення поетапного переходу до формування Збройних Сил України на контрактній основі, переважно за спеціальностями, які визначають боєздатність підрозділів; гарантування оснащення Збройних Сил України передовими видами військової техніки та озброєнь; відновлення можливостей оборонно-промислового комплексу для впровадження новітніх технологій, через спільні ініціативи з міжнародними партнерами та розвиток внутрішніх замкнених циклів створення військової техніки та озброєнь; покращення системи демократичного контролю над військовою структурою держави та правоохоронними органами, з метою їх відповідності європейським стандартам; забезпечення соціальних гарантій для військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, інших відповідних осіб та їхніх сімей; завершення створення та розвиток національного оборонно-промислового комплексу [224].

Отже, на основі проведеного дослідження можна вказати, що сучасна оборонна дипломатія формується відповідно до поточних вимог зовнішньої політики та політики безпеки держави [89, с. 65].

Водночас в експертному середовищі припускають, що «після завершення війни безпекове середовище України зазнає суттєвих змін. Зміняться й пріоритетні потреби у сфері захисту національних інтересів та подальшого розвитку держави. Відтак, серед пріоритетних напрямів державної політики у сфері забезпечення національної безпеки України у післявоєнний період виокремлюють зміцнення сектору безпеки і оборони, пошук зовнішніх безпекових гарантій поза межами НАТО, розвиток двосторонніх відносин зі стратегічними партнерами, відновлення економічного і людського розвитку України, розбудову національної системи стійкості, підвищення ефективності державного управління та завершення

реформ, які довели свою ефективність» [252, с. 49–50].

Розгляд можливих гарантій у сфері безпеки у контексті новітніх двосторонніх угод є важливим аспектом для забезпечення стабільності та безпеки України після війни. Одним із ключових кроків у цьому напрямку стало схвалення нової Стратегічної концепції НАТО на Мадридському саміті 29 червня 2022 р. [35]. У ній були визначені пріоритети, основні завдання, підходи та гарантії безпеки на теренах НАТО на наступне десятиліття. Ця концепція узагальнює сучасне розуміння середовища безпеки, підтверджує цінності Альянсу та викладає ключову мету НАТО щодо забезпечення колективної оборони для всіх своїх союзників. У документі визначено три основні завдання НАТО: стримування й оборона, запобігання кризовим ситуаціям та управління ними, а також забезпечення колективної безпеки. Зауважимо, що наступні саміти НАТО (Вільнюський у 2023 р. і Вашингтонський у 2024 р.) підтвердили основні положення нової Стратегічної концепції НАТО 2022 р.

У світлі поставлених завдань вбачаємо за необхідне провести аналіз Угоди про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії [2], Францією [277], Німеччиною [278], Данією [279], Італією [274], Канадою [275] та Нідерландами [276], які були укладені наприкінці лютого – на початку березня 2024 р.

Порівняльний аналіз угод України з Великою Британією, Францією, Німеччиною, Данією, Нідерландами, Італією та Канадою дозволяє виявити як спільні риси позитивного характеру, наприклад, щодо деталізації дій партнерів у разі повторної війни з росією, так і негативного характеру, зокрема відсутність ратифікації. Угоди з Великою Британією і Францією мають більше однакових формулювань порівняно з угодою з Німеччиною. У перших двох документах йдеться про безпекову підтримку, тоді як в угоді з Німеччиною йдеться про безпекові домовленості. В угодах з Данією, Італією та Канадою використовується термін «безпекові зобов’язання щодо України», а в угоді з

Італією також згадується «безпекова допомога».

Назви всіх угод містять вказівки на співробітництво у сфері безпеки, але угоди з Францією, Німеччиною та Данією також виокремлюють довготривалу підтримку. Більшість країн беззаперечно стверджують про приналежність України до європейської сім'ї та її майбутнє в НАТО. Угоди з Німеччиною, Нідерландами та іншими країнами визначають реалізацію відповідних реформ як ключову умову прагнень України вступити до ЄС і НАТО.

За обсягом угоди з Німеччиною та Канадою є найбільш об'ємними та деталізованими. У них вказано на зусилля та ресурси з розмінування, пріоритет ядерної безпеки, а також підтримку України у створенні спеціального трибуналу та відшкодуванні шкоди, завданої російською агресією. Німеччина зобов'язується виділити більше коштів Україні на зброю та оборонну підтримку. В угоді з Італією не визначена сума майбутньої допомоги Україні.

Усі угоди розраховані на 10 років, і у разі повторної агресії держави гарантують консультації протягом 24 годин та швидку і сталу допомогу.

Аналіз положень міжнародно-правових актів та договорів, присвячених забезпеченню гарантій безпеки, показує, що вони передбачають зобов'язання між державами-учасницями поважати незалежність і суверенітет один одного та надавати підтримку у військовій та оборонній сферах. Вони також проголошують військові союзи між країнами. Окрім цього, договори можуть включати інші форми співпраці, такі як надання відсічі у випадку зовнішнього збройного нападу, проголошення військової єдності між альянсами держав, встановлення механізмів гарантування військової взаємодопомоги на паритетних засадах, можливість створення та використання військових баз на території учасниць угоди, особливості постачання військової техніки, боєприпасів і озброєння, організація та здійснення програм зовнішнього військового фінансування, виконання зобов'язань щодо протиракетної оборони, участь у спільних оборонних ініціативах, проведення спільних досліджень військового характеру та спільна участь у контртерористичних

заходах.

Зазвичай міжнародні договори у сфері забезпечення гарантій безпеки оформлюються як двосторонні або багатосторонні угоди про співпрацю в галузі оборони та безпеки. Такі договори переважно мають декларативний характер і є актами міжнародного законодавства. В їхніх положеннях можуть відображатися специфічні умови та особливості формування спільної безпекової політики, а також концептуальні засади в оборонній сфері. Однак у таких договорах не наводиться понятійно-категоріальний апарат, що присвячений «гарантіям безпеки», і відповідного визначення цієї терміносистеми. Термін «гарантії безпеки» в міжнародному праві відсутній, оскільки він не є юридичним, а скоріше політико-медійним та науково-аналітичним поняттям.

Аналіз «безпекових» договорів (угод, меморандумів) показує, що вони не містять конкретних заходів або обсягів допомоги тій чи іншій державі. У них в загальних рисах визначаються зобов'язання перед іншою державою щодо її незалежності й територіальної цілісності. Вживаються такі терміносистеми як «надання допомоги», «негайна допомога», «діяти проти спільних загроз». Усі договори містять положення щодо «проведення консультацій» (зокрема, ст. 5 Статуту НАТО та угода України з Великою Британією), оскільки консультації є невід'ємним елементом дипломатичної процедури.

Специфічні риси в цьому контексті мав Варшавський договір, в якому, окрім допомоги та консультацій, ішлося про створення Об'єднаного Командування збройними силами Договірних Сторін. Відмінною рисою Будапештського меморандуму, порівняно з іншими безпековими договорами тих років, є більш конкретизовані зобов'язання держав-сторін меморандуму не вчиняти дій на шкоду Україні, а також вимога негайних дій з боку Ради Безпеки ООН. Однак форма реалізації таких зобов'язань обмежується лише проведенням консультацій.

В угоді між Україною та Великою Британією з'являються нові терміни

«безпекова співпраця» і «безпекові зобов’язання», а також розширено напрями співпраці і зобов’язання обох сторін. Ця тенденція простежується і в наступних угодах України. Більшість «безпекових» договорів ґрунтується на паритетних засадах або взаємних зобов’язаннях з різним обсягом. Навіть у договорах, де збройний напад на державу-союзника розцінюється як небезпечний для власного миру і безпеки («напад на самого себе»), як у Статуті НАТО, договорі про ЄС, йдеться про допомогу «всіма можливими засобами», яка вважається доцільною (необхідною) державою-учасником договору, або допомогу, виходячи із спроможностей держави, тобто необов’язково військову. Отже, форми реалізації зобов’язань залежать від розсуду держави і національного законодавства. Прямі застереження щодо такого обсягу містяться в Лісабонському договорі. У будь-якому випадку така допомога визначається за проведеними консультаціями між сторонами.

Таким чином, на сьогодні відсутня універсальна концепція, яка може забезпечити безпеку держави іншою державою або державами. У цьому процесі, на нашу думку, необхідно використовувати вузький підхід (двосторонній) у суб'єктному складі «безпекових» угод України з іншими державами, а також широкий підхід у регламентації напрямів співпраці між Україною та іншою державою, із максимальною конкретизацією зобов'язань сторін. Це включає види допомоги, надання високотехнологічної зброї у кількості, необхідній для захисту суверенітету й територіальної цілісності України, співробітництво у сфері військово-промислового комплексу та сучасних військових розробок, забезпечення постійної присутності військових кораблів НАТО у Чорному морі, а також фіксацію важливості підтримки України в законодавстві відповідної держави, з якою укладається угода. Окрема увага повинна бути приділена понятійно-категоріальному апарату, що використовується в угоді, зокрема, потрібно уникати використання терміносистеми «безпекові запевнення», яка не несе змістовного навантаження щодо гарантування відповідних зобов'язань. Угоди мають ґрунтуватися на паритетних засадах. Україна потребує конкурентоздатної

моделі економічного розвитку та ефективного післявоєнного внутрішнього реформування.

3.2. Інституційні вдосконалення у сфері захисту прав людини в перехідний післявоєнний період: міжнародний досвід та національний вимір

Однією з центральних проблем реалізації змісту політичної функції держави є питання захисту прав і свобод людини та громадянина, а для сучасної України в умовах воєнного стану та майбутнього повоєнного відновлення це питання набуває нового окреслення. Відтак проблема розробки ефективного правового механізму щодо реалізації захисту прав людини стане одним із найважливіших завдань для української держави у поствоєнний період.

Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія) у доповіді про верховенство права (Венеція, 11–12 березня 2011 р.) визначила перелік неодмінних складових верховенства права [96, с. 6]: «законність та прозорість ухвалення законів; правова визначеність, що передбачає легкість і доступність з'ясування змісту права та юридично забезпечену можливість скористатися цим правом; заборона державного свавілля, зокрема обмеження дискреційних повноважень органів держави та обґрунтованість їхніх рішень; ефективний доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, судовий контроль за законністю та конституційністю актів державної влади, функціонування незалежної адвокатури та виконання рішень судів; дотримання прав людини, особливо гарантованість права на ефективний засіб правового захисту, на справедливий суд, право бути вислуханим, презумпція невинуватості та заборона зворотної дії закону; недискримінація і рівність перед законом, що передбачає відсутність законів із дискримінаційними положеннями або таких, що закріплюють правові привілеї, а також заборону дискримінаційного тлумачення або застосування закону» [110].

Міжнародне право з прав людини регулює взаємодію держав для забезпечення поваги та захисту прав людини. Його метою є гарантування всім особам належних прав і свобод, незалежно від їхньої національності, релігії, статі чи інших характеристик.

На міжнародному рівні існують різні органи та інструменти для захисту прав людини, які діють згідно з міжнародним правом. Серед них – Міжнародний Суд ООН, Міжнародний Кримінальний Суд, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) та інші міжнародні судові органи. Рада ООН з прав людини, заснована у 2006 р., мала стати ключовим механізмом міжнародного захисту прав людини. Вона сприяє повазі та захисту основних прав і свобод людини на світовому рівні. Рада розглядає випадки порушень прав людини, включаючи серйозні та систематичні порушення, та надає відповідні рекомендації. Її діяльність спрямована на забезпечення дотримання та захисту прав людини відповідно до міжнародних стандартів.

Положення Резолюції 49/1 Ради з прав людини висвітлюють стан прав людини в Україні, що склався внаслідок російської агресії наприкінці лютого – березня 2022 р. на території чотирьох областей – Київської, Чернігівської, Харківської та Сумської. Рада з прав людини вирішила негайно створити незалежну міжнародну комісію для розслідування у складі трьох експертів з прав людини [254].

Ця комісія була призначена Головою Ради на один рік і доповнюватиме роботу місії зі спостереження за правами людини в Україні. Її діяльність базуватиметься на результатах цієї місії та буде здійснюватися у тісній координації з місією та Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Це підкреслює зусилля міжнародних організацій у захисті прав людини та розслідуванні порушень національних та міжнародних стандартів прав [65].

Відповідно до мандату Комісії її завданням є розслідування порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, пов'язаних з агресією рф проти України. Комісія зобов'язана встановлювати факти, обставини та

причини цих порушень, а також здійснювати збір, аналіз та документування доказів. Вона буде співпрацювати з судовими та іншими органами, виявляти осіб та структури, відповідальні за порушення прав людини та міжнародного права, надавати рекомендації щодо їх притягнення до відповідальності. На завершальних етапах своєї роботи Комісія повинна представити інформацію Раді з прав людини та Генеральній Асамблеї ООН. Мандат визначає широкий спектр дій, спрямованих на виявлення та забезпечення відповідальності за порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права у контексті конфлікту в Україні. Універсальний періодичний огляд, який здійснюється Радою з прав людини, є унікальним процесом, що включає огляд стану прав людини у всіх 193 державах-членах ООН раз на чотири роки.

Членство рф в Раді з прав людини ООН було призупинено в квітні 2022 р., що позбавило її можливості брати участь у діяльності цього органу. Це рішення підкреслює серйозність порушень прав людини, вчинених рф, що були визнані іншими державами-членами Ради. Подібна ситуація трапилася в 2011 році, коли було призупинено членство Лівії.

Призупинення членства рф у Раді з прав людини свідчить про те, що рф не поділяє цінність прав людини і систематично порушує їх, про що свідчить її дії за межами своєї території, зокрема в Україні.

Україна активно захищає свої права в міжнародному правовому полі, подаючи заяви до Міжнародного суду ООН. Однією з найвизначніших є справа проти рф за звинуваченням у злочині геноциду, розглянута згідно з Конвенцією про запобігання злочину геноциду. Цей процес викликав значний міжнародний інтерес, адже його підтримали 32 держави. Перші слухання щодо заперечень рф відбулися у вересні 2023 року, що дозволило продовжити розгляд цієї важливої справи. Україна аргументує свою юрисдикцію перед Міжнародним судом ООН на підставі відповідних статей Статуту Суду та Конвенції про запобігання злочину геноциду.

Ця справа демонструє значні зусилля України у захисті своїх прав та досягненні справедливості на міжнародній арені, незважаючи на складність і

серйозність викликів у контексті конфлікту з росією. У своїй заяві Україна обґрунтовує юрисдикцію Суду на підставі п. 1 ст. 36 Статуту Суду та ст. IX Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [245].

02 лютого 2024 р. Міжнародний суд ООН оголосив проміжне рішення у справі про порушення рф Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Україна подала цей позов на третій день після початку повномасштабного вторгнення, 26 лютого 2022 року. Держава-агресор одразу ж внесла низку заперечень, стверджуючи, що претензії України виходять за межі Конвенції, тому Суд не може їх розглядати. Однак, судді Міжнародного суду ООН вирішили, що вони мають юрисдикцію працювати з цим позовом, хоча й з певними винятками. Тепер справа буде розглядатися по суті [1].

У січні 2017 року Україна подала до Міжнародного Суду ООН позов проти росії за порушення двох міжнародних договорів: Конвенції про заборону фінансування тероризму та Конвенції про заборону расової дискримінації. Цей крок свідчить про прагнення України захистити свої права та інтереси в межах міжнародного права. Процес у Міжнародному Суді ООН може бути складним і тривалим, але відображає зусилля України на міжнародному рівні для захисту своїх прав та вирішення спорів з іншими державами.

Звинувачення, висунуті проти рф, включають різні випадки дискримінації, обмежень та порушень прав української та кримськотатарської громад в анексованому Криму. Вони охоплюють дискримінацію за національною ознакою, обмеження на політичну та культурну діяльність, а також порушення прав на освіту та свободу слова. Серед звинувачень також є зникнення людей, вбивства, самовільні обшуки та затримання, що свідчать про серйозні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права в окупованому Криму.

Міжнародний суд ООН у Гаазі виніс рішення, яке зобов’язує росію поновити діяльність Меджлісу кримськотатарського народу та забезпечити доступність освіти українською мовою в окупованому Криму. Це рішення

підтверджує, що Міжнародний суд визнав порушення прав людини та культурних прав української та кримськотатарської громад в окупованому Криму з боку рф, підкреслюючи важливість міжнародної правової системи у захисті прав людини та встановленні відповідальності за їх порушення.

31 січня 2024 року Міжнародний суд ООН постановив, що рф не виконала рішення Суду про тимчасові заходи, оскільки не зняла обмеження на діяльність Меджлісу в Криму і не утрималася від дій, які можуть ускладнити протистояння між сторонами [256].

Міжнародний суд ООН визнав росію винною в порушенні окремих положень Міжнародної Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму через те, що російська влада не розслідувала випадки надання фінансової підтримки сепаратистським групам на Сході України у 2014 р. Питання розгляду справи щодо злочинів росії, пов'язаних з військовою агресією проти України, набуває особливої актуальності в сучасний період. У контексті міжнародного права можна розглядати можливість створення спеціальних міжнародних воєнних трибуналів для цього питання або використання існуючих моделей правосуддя.

Спеціальні міжнародні воєнні трибунали можуть бути засновані для розгляду конкретного конфлікту та воєнних злочинів, включаючи збройну агресію. Такі трибунали зазвичай мають спеціальну компетенцію у справах воєнних злочинів та можуть бути важливим інструментом для забезпечення справедливості та відповідальності за порушення міжнародного права.

Крім того, існуючі міжнародні органи правосуддя, такі як Міжнародний кримінальний суд, також можуть мати компетенцію для розгляду подібних справ, особливо у контексті порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Ще одним інструментом захисту порушених прав і свобод людини на тимчасово окупованих територіях України є Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Розглядаючи відносини між росією та ЄСПЛ, варто зазначити, що до 16 березня 2022 року Росія була стороною Європейської Конвенції з прав

людини 1950 року (ЄКПЛ). Це означало, що на росію поширювалася юрисдикція ЄСПЛ, і суд був компетентним розглядати індивідуальні та міждержавні заяви про порушення прав людини росією відповідно до положень ЄКПЛ.

Після виходу Росії з Ради Європи 16 березня 2022 року та припинення її статусу сторони Європейської Конвенції з прав людини (ЄКПЛ), виник правовий вакуум у сфері захисту прав людини в рф. Внаслідок цього Європейський Суд з прав людини втратив юридичну владу для розгляду скарг, пов'язаних з порушеннями прав людини в рф. Це може свідчити про значну кількість порушень прав людини, які стали об'єктом скарг з боку українських громадян, і викликати обурення в міжнародній спільноті через відсутність можливості притягнення рф до відповідальності за ці порушення.

Незважаючи на вихід рф з Європейської Конвенції з прав людини, вона залишається зобов'язаною дотримуватись міжнародних стандартів прав людини. Права людини є універсальними та обов'язковими для всіх членів міжнародної спільноти, незалежно від їхнього статусу в межах конкретних договорів. Держава-агресор також має ряд договірних зобов'язань у сфері прав людини як учасник основних міжнародних конвенцій, таких як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, а також інших конвенцій, що захищають права жінок, дітей та осіб з інвалідністю. Ці зобов'язання вимагають від рф дотримання міжнародних стандартів прав людини, незалежно від її участі в конкретних міжнародних угодах.

Міжнародні документи, зокрема конвенції ООН про права людини, супроводжуються створенням спеціальних квазісудових органів, які відповідають за фіксацію порушень прав людини. Хоча рішення цих органів не мають такої ж сили, як рішення Європейського суду з прав людини, вони все ж можуть використовуватися як інструмент впливу на держав-порушників, включаючи рф. Такий підхід допомагає забезпечити дотримання міжнародних стандартів прав людини та зміцнює механізми захисту прав людини на

міжнародному рівні.

Порушення права на свободу та особисту недоторканність на окупованих територіях, зокрема в Луганській, Херсонській та Запорізькій областях, стали серйозною проблемою. Ці порушення здійснюються російськими військовими, фсб рф, членами воєнізованих формувань та окупаційними структурами.

Утиски кримських татар на території окупованого Криму є серйозною проблемою, підтвердженою численними випадками незаконних арештів та звинувачень у тероризмі з боку окупаційної влади та російських військових. Ці дії порушують основні принципи міжнародного права, зокрема право на свободу та особисту недоторканність, гарантоване Міжнародним пактом про громадянські та політичні права.

Так, ст. 9 цього Пакту визначає, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність, а також забороняє свавільний арешт та тримання під вартою. Однак, в окупованому Криму ці права порушуються через незаконні арешти та утримання під вартою осіб, які виступають проти окупації чи не підтримують нову владу [169].

Крім того, катування цивільних осіб є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права. Використання катувань, особливо проти тих, хто виступає проти окупації або критикує нову владу, свідчить про систематичне порушення прав людини і може бути класифіковане як злочин проти людяності. Такі дії підривають основні цінності та принципи міжнародного права, які є універсальними та обов'язковими для всіх держав.

Ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права гарантує право на недоторканність особи та забороняє будь-яке жорстоке, нелюдське або принизливе поводження чи покарання, включаючи катування [169]. На окупованих територіях рф систематично порушується право на недоторканність особи, включаючи катування та свавільні вбивства місцевих мешканців. Ці дії російських окупаційних військ є серйозними злочинами проти людяності та грубим порушенням міжнародного гуманітарного права.

Вони свідчать про систематичне нехтування основними правами та гідністю людини, що призводить до глибшої гуманітарної кризи на окупованих територіях. Такі дії є неприпустимими з точки зору міжнародного права та загальновизнаних моральних і гуманітарних стандартів.

Ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права гарантує невід'ємне право на життя кожної людини, яке охороняється законом, і забороняє свавільне позбавлення життя. Ст. 18 цього ж пакту надає кожній людині право на свободу думки, совісті та релігії, включаючи свободу сповідувати будь-яку релігію чи переконання. Проте на окупованих територіях це право порушується через обмеження релігійних свобод, напади на релігійних діячів та захоплення храмів [169].

Ще до початку широкомасштабного вторгнення встановлення росією державного кордону між материковою частиною України та Кримом стало порушенням резолюції Генеральної Асамблеї ООН 68/262 та порушенням права на вільне пересування. Це призвело до позбавлення громадян України права на волевиявлення та участь в управлінні державними і суспільними справами в окупованому Криму [40].

Це суперечить положенням Конституції України та низці міжнародно-правових актів, включаючи Загальну декларацію прав людини 1948 р. та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.

Європейський суд з прав людини ухвалив 16 січня 2020 р. рішення щодо прийнятності справи «Україна проти Росії (щодо Криму)» за заявою № 20958/14, визнавши її частково прийнятною. Також було ухвалено рішення про приєднання до цієї міждержавної справи «Україна проти Росії (VII)», яка стосується політичних в’язнів, за заявою Ukraine v. Russia (re Crimea) (dec.) [GC] – 20958/14 [24]. Це свідчить про значну важливість справи у світлі захисту прав людини та міжнародного права, особливо в зв'язку з ситуацією в окупованому Криму. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» підтверджує існування контролю рф над Автономною Республікою Крим та м. Севастополем з 27 лютого 2014 року.

Крім того, Суд визнав прийнятними скарги уряду України щодо різних порушень прав людини, гарантованих Європейською Конвенцією з прав людини та її протоколами, які відбуваються на окупованих територіях, зокрема в Криму. Це рішення ставить під сумнів законність дій РФ на цих територіях і підкреслює необхідність дотримання міжнародних стандартів у гуманітарних справах.

Рішення ЄСПЛ про розширення тимчасових вказівок для уряду рф свідчить про те, що суд продовжує враховувати та реагувати на нагальні гуманітарні потреби цивільного населення на окупованих територіях. Надання доступу до безпечних евакуаційних маршрутів, медичної допомоги та інших необхідних ресурсів стає важливим кроком у забезпеченні безпеки та добробуту мешканців, які перебувають у складних умовах конфлікту. Це рішення може мати велике значення для поліпшення ситуації з правами людини на окупованих територіях та сприяти зменшенню гуманітарної кризи в регіоні.

Рішення ЄСПЛ від 23 серпня 2022 року у справі «Олійниченко проти Росії та України» [165] свідчить про те, що суд у важливих справах, пов'язаних з правами людини, вживає термінових заходів для забезпечення дотримання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому конкретному випадку суд зазначив, що росія повинна негайно забезпечити право на медичну допомогу для українських військовополонених, які ризикують зазнати непоправної шкоди їхній фізичній цілісності та/або праву на життя. Це рішення є важливим кроком для захисту прав українських військовополонених та підтвердженням зобов'язань росії перед міжнародним правом і правами людини.

Повідомлення ЄСПЛ Комітету міністрів Ради Європи щодо цього рішення підкреслює важливість і серйозність питання, а також вказує на необхідність вжиття заходів для вирішення цієї ситуації на міжнародному рівні. Це може бути сприйнято як підтримка міжнародних правових організацій у зусиллях забезпечити дотримання прав людини та міжнародного

гуманітарного права в умовах конфлікту.

Ситуація з полоненими внаслідок збройного конфлікту в Україні продовжує погіршуватися, незважаючи на рішення Європейського суду з прав людини та міжнародний тиск на рф. Судові засідання над українськими полоненими, що відбуваються на території рф (наприклад, у Ростові-на-Дону), є ще одним прикладом порушення прав людини та справедливості. рф цинічно звинувачує цих людей у «причетності до терористичної організації» та «участі в акціях з повалення влади у «ДНР», використовуючи політично мотивовані судові процеси для прикриття своїх дій.

Позитивні рішення Європейського суду з прав людини мають велике значення для України, оскільки посилюють її можливості в захисті справедливості та притягненні винних до відповідальності через інші міжнародні механізми. У майбутньому це дозволить Україні ефективніше використовувати інші міжнародні інстанції для розслідування злочинів і забезпечення справедливості, включаючи можливість отримання компенсацій за завдані збитки. Позитивний результат рішень ЄСПЛ визначає важливість цього механізму для України в контексті міжнародного правосуддя.

Щодо подальшої підтримки реформ, пов’язаних з правами людини в Україні, то необхідно зосередити увагу на правах людини на окупованих територіях.

Міжнародний захист прав людини завжди був основним принципом міжнародного права та взаємодії між державами. Верховенство права в Україні також зазнало серйозних випробувань у світлі збройного конфлікту. Незважаючи на складнощі, Україна прагне утримувати свої міжнародні зобов'язання та забезпечувати права і свободи своїх громадян. У повоєнний період особливого значення набуває зміцнення верховенства права, що є фундаментом для відбудови правової держави та подальшої розбудови інститутів громадянського суспільства. Верховенство права передбачає не лише створення ефективних законів, але й їх неухильне виконання, забезпечення незалежності судової влади та доступу до правосуддя для всіх

громадян.

Отримавши статус кандидата у члени ЄС у червні 2022 року, Україна прийняла на себе вимоги, виконання яких стане підставою для початку переговорів про вступ до Європейського Союзу. Серед них важливе місце займають реформа судової реформи.

У повоєнній Україні верховенство права та доступ до правосуддя набуватимуть особливого значення. Відбудова країни потребуватиме ефективної правової системи, яка здатна захистити права громадян та забезпечити справедливе правосуддя. Важливо, щоб кожен громадянин мав можливість звернутися до суду та отримати справедливий розгляд своєї справи. Це є ключовим елементом для відновлення довіри до державних інституцій та зміцнення демократичних процесів в Україні.

Існує тенденція, за якою під час війн та після їх закінчення держави стикаються зі значними порушеннями у сфері верховенства права, нестачею ресурсів з точки зору забезпечення правопорядку та відправлення правосуддя, а також збільшенням кількості порушень прав людини [96, с. 7]. Зокрема, у рейтингу верховенства права, що складається Всесвітнім проєктом правосуддя, у 2023 році України посіла 89 місце серед 142 країн [47], що на 13 позицій нижче, ніж у 2022 році. Вітак, на наше переконання, «функціонування ефективного механізму забезпечення верховенства права вимагатиме співпраці та взаємодії усіх зацікавлених сторін, включаючи уряд, законодавчу владу, судову систему, громадськість» [96, с. 7].

Зокрема, йдеться про перехідне правосуддя, яке відіграє вирішальну роль у процесах відновлення після збройних конфліктів, забезпечуючи можливість для суспільств перейти від стану війни до миру. В сучасному світі (за першу чверть нового століття), коли численні збройні конфлікти та їхні руйнівні наслідки постійно кидають виклик міжнародній спільноті та світовому порядку, важливість ефективних механізмів подолання цих наслідків не втрачає актуальності.

Дослідники звертають увагу, що «перехідне правосуддя охоплює

широкий спектр заходів, спрямованих на відновлення справедливості, примирення та відновлення суспільного порядку, включаючи судові процеси щодо воєнних злочинів, встановлення істини, репарації та інституційні реформи. Світовий досвід показує, що перехідне правосуддя може бути ефективним інструментом для подолання наслідків збройних конфліктів, сприяючи стабілізації ситуації та забезпеченню тривалого миру. Дослідження більш-менш успішних прикладів із різних країн, таких як Південна Африка, Руанда, Колумбія та інші надає цінні уроки та моделі, які можуть бути адаптовані до специфічних умов кожної країни» [96, с. 8].

Наприклад, досвід Боснії і Герцеговини на шляху до встановлення правди і примирення демонструє поєднання національних і міжнародних органів, робота яких була спрямована на комплексне і системне розслідування воєнних злочинів [161, с. 279]. Очевидно, з часом оцінки такої роботи різняться, проте в цілому «Робота Палати з розслідування воєнних злочинів та відповідного Відділу прокуратури – разом із роботою МКТЮ – безперечно вплинула на судову систему та боснійське суспільство загалом і, принаймні теоретично, проклала шлях до встановлення правди і примирення» [67].

«Правова система також відіграє визначну роль у врегулюванні пережитих несправедливостей та перетворення конфлікту (потенційно насильницького) у мирне врегулювання. Існує зростаючий міжнародний консенсус, що ґрунтується на нормах міжнародного права, щодо необхідності розслідування та покарання за грубі порушення прав людини, геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності» [96, с. 8]. Науковці звертають увагу, що іноді кримінальні переслідування неможливо здійснити одразу, або вони можуть спровокувати відновлення насильства чи нові несправедливості, якщо процесуальні стандарти не дотримуються. Варто також визнати, що вплив кримінального переслідування на викриття істини та трансформацію конфлікту, ймовірно, буде обмеженим [36, с. 8].

Загальновідомо, що через неспроможність національних кримінальних правових систем притягати до відповідальності за міжнародні злочини

(насамперед за злочин геноциду, воєнні злочини та злочини проти людяності), Рада Безпеки ООН створила Міжнародні кримінальні трибунали для колишньої Югославії та Руанди, а також гібридні суди, такі як Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне та Надзвичайні палати суду Камбоджі.

Перехідне правосуддя в Україні є складним процесом, спрямованим на подолання наслідків збройного конфлікту з росією, який розпочався у 2014 році та продовжується донині. Підхід до перехідного правосуддя в Україні включає різні механізми, що мають на меті забезпечення справедливості, примирення та відновлення.

Очевидним уявляється твердження, що Україна не є першою країною, яка буде стикатися з проблемами перехідного правосуддя після завершення збройного конфлікту. Вже зараз варто розпочати обговорення цих питань, розробляти та удосконалювати відповідне законодавство, проводити аналіз досвіду інших держав, а відтак запозичувати найкращі практики для впровадження в український контекст.

Оскільки російсько-українська війна триває, важливо вже зараз закладати фундамент для ефективного перехідного правосуддя після завершення збройного конфлікту. Наприклад, окремі фахівці (О. Семенюк) вказує щодо доцільності запозичення досвіду Колумбії, де після конфлікту для злочинців створили спеціальні умови для амністії. «Вони відновлювали школи, лікарні та інші об'єкти інфраструктури, замінюючи кримінальну відповідальність участю у відновленні того, що самі зруйнували» [49].

На нашу думку, «за подібних умов необхідно насамперед розмежовувати вчинені кримінальні правопорушення (злочини) за ступенем тяжкості. Амністія може бути застосована до осіб, які вчинили нетяжкі злочини. Однак, якщо йдеться про тяжкі та особливо тяжкі злочини, амністія не може бути розглянута як можливий варіант. Важливо враховувати думку потерпілих осіб та створювати спеціальні умови для розгляду таких випадків» [96, с. 9]. Основні категорії злочинів, щодо яких необхідно вирішувати питання про застосованість амністії і які є особливо небезпечними та

чутливими для амністування, включають: геноцид; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії; державну зраду; колабораційну діяльність; пособництво державі-агресору; диверсію; шпигунство; умисне вбивство; катування; зґвалтування та сексуальне насильство; дезертирство; мародерство [197] тощо.

Так, із наведеного вище переліку злочинів первісним і найтяжчим міжнародним злочином, що призвів до вчинення інших міжнародних злочинів, є злочин агресії. Відтак вище військово-політичне керівництво рф так чи інакше, однак має понести відповідальність за такі діяння. Кампальські поправки (11 червня 2010 р.) до Римського статуту можна розглядати як спробу надати Міжнародному кримінальному суду (МКС) реальну юрисдикцію щодо злочину агресії [5]. Однак відсутність на сьогодні юрисдикції МКС щодо злочину агресії у випадку вторгнення росії в Україну та неможливість притягнення військово-політичного керівництва агресорів до відповідальності виключно національними механізмами спонукає до утворення Спеціального трибуналу. Таке рішення має стати важливою передумовою для відповідальності агресора на міжнародному рівні.

Ідея створення спеціального міжнародного трибуналу для рф за злочин агресії проти України обґрунтована тим, що трибунал є найвищою формою міжнародного правосуддя в сучасному світі. Він забезпечує публічне і невідворотне покарання та гарантує непорушність міжнародного правопорядку. Створення такого трибуналу для росії стимулювало б нові підходи до розширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду для переслідування актів агресії. Процес створення міжнародного трибуналу є складним і вимагає нових рішень для багатьох правових та практичних проблем, створюючи основу для універсально застосовної юрисдикції в майбутньому [29, с. 11]. Вважаємо, що створення Спеціального трибуналу було б доцільним механізмом перехідного правосуддя. Модель спеціального трибуналу для розгляду злочину агресії може стати прецедентом, який можна застосовувати у будь-якій ситуації, навіть у авторитарних державах.

Об'єктивність та легітимність вироків, забезпечена трибуналом, може стати ефективним рішенням. Це дозволить досягти справедливості та правосуддя в різних юрисдикціях.

Таким чином, застосування інтегрованого підходу допоможе забезпечити правову стабільність та розвиток українського суспільства в умовах післяконфліктного періоду. При розробці та впровадженні моделі перехідного правосуддя для України надважливо враховувати норми ст. ст. 2 та 3 Європейської Конвенції з прав людини. Ці норми, що стосуються права на життя та заборони катувань і неналежного поводження, встановлюють як негативні, так і позитивні зобов'язання перед державою.

Врахування цих норм при розробці моделі перехідного правосуддя дозволить Україні забезпечити ефективний захист прав людини, навіть у періоди перехідного періоду або конфлікту, що сприятиме створенню стабільного та правового середовища в країні [96, с. 10].

У законодавстві України є спеціальні нормативно-правові акти, що містять окремі ознаки перехідного правосуддя та спрямовані на подолання наслідків збройного конфлікту та гуманітарних криз. Ці норми включають закони «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про військово-цивільні адміністрації», а також Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Отже, перехідне правосуддя в Україні, спрямоване на подолання наслідків збройного конфлікту з росією, вимагатиме створення ефективних механізмів забезпечення справедливості та відновлення. Застосування міжнародних практик, таких як амністія для злочинців низького рівня та встановлення спеціального трибуналу для злочинів агресії, є важливими складовими цього процесу. Використання національних, гібридних та міжнародних інституцій сприятиме формуванню загальнонаціональних наративів і зміцненню верховенства права. Впровадження цих механізмів

забезпечить невідворотність покарання, допоможе в реінтеграції окупованих територій та повоєнного відновлення України.

Одним з важливих аспектів є розробка та впровадження моделей механізмів судового розгляду, які можна інтегрувати в національну судову систему України для забезпечення належного розгляду справ про міжнародні злочини.

Починаючи з березня 2022 року, Верховний Суд ухвалював відповідні розпорядження, які змінювали територіальну підсудність судів через повномасштабне вторгнення рф та неможливість здійснення правосуддя в цих судах. Це дозволило Україні уникнути колапсу судової системи та забезпечити безперервне здійснення правосуддя навіть в умовах воєнного стану [193]. А з квітня 2022 року, після поступового звільнення територій від окупантів, Верховний Суд почав відновлювати територіальну підсудність низки судів у Житомирській, Київській, Чернігівській та Сумській областях [206; 207]. Надалі така процедура застосовувалася і щодо судів інших областей завдяки деокупації українських територій. Протягом одного року з початку повномасштабного російського вторгнення Україна засудила 26 громадян росії за вчинення воєнних злочинів: 12 з них заочно, а 14 – військовополонені [201]. Генеральний прокурор України зазначив, що Україна є першою державою, яка розслідує воєнні злочини під час повномасштабної агресії [201].

У цьому контексті міжнародне право не забороняє державам, які беруть участь у збройних конфліктах, переслідувати воєнних злочинців під час ведення бойових дій. Більше того, міжнародне гуманітарне право вимагає, щоб розслідування щодо військовополонених проводилися якомога швидше, враховуючи обставини, і щоб суд над ними відбувся якнайшвидше [10]. Адже відкладення розгляду воєнних злочинів на невизначений час може шкодити правам обвинуваченого та інтересам потерпілих. Водночас хибним буде твердження, що Україна не може незалежно чи неупереджено розглядати справи про міжнародні злочини. Незалежність та неупередженість стосуються конкретного розгляду судової справи, а не судової системи в цілому, особливо

якщо вона продовжує виконувати свої функції. Ба більше, ці принципи закріплені у конкретних стандартах справедливого судового розгляду, викладених, наприклад, у статті 6 Європейської Конвенції з прав людини [16]. Саме дотримання цих стандартів буде індикатором незалежного та неупередженого розгляду справи. Перший після 24 лютого 2022 року розгляд справи щодо російського військовослужбовця Вадима Шишимаріна піддався критиці, зокрема, через диспропорційність первинного покарання – довічного позбавлення волі за вбивство одного цивільного [4].

В Україні обвинувачені мають право оскаржувати будь-які вироки не лише в апеляційній, але й у касаційній інстанції. Це є примітним, адже в багатьох європейських країнах вироки у касації можуть оскаржуватися лише у виняткових випадках. Додатковим запобіжником від свавілля під час розгляду міжнародних злочинів в українських судах є можливість оскарження рішень до ЄСПЛ. Це змушує українських суддів дотримуватися стандартів справедливого судового розгляду, оскільки можливість оскарження рішень до ЄСПЛ виконує важливу наглядову функцію. Крім того, на всіх етапах документування та розслідування воєнних злочинів залучаються міжнародні експерти з відповідною кваліфікацією [201].

Для забезпечення легітимності рішень у справах про міжнародні злочини необхідно вдосконалити національну судову систему та адаптувати її до потреб правосуддя щодо протиправних діянь, вчинених в умовах збройного конфлікту. Нижче наведено три моделі, запропоновані для належного розгляду міжнародних злочинів українськими судами:

1) вдосконалення національної судової системи України шляхом введення спеціалізації суддів. На даний момент в Україні законодавчо не передбачено спеціалізацію суддів за розглядом воєнних або міжнародних злочинів. Однак, деякі суди вже самостійно впровадили спеціалізацію за розглядом справ про воєнні злочини [123].

Проте не у всіх судах введено таку спеціалізацію, тому деякі міжнародні злочини розглядаються суддями без відповідної спеціалізації або навіть

суддями, які спеціалізуються на інших видах справ. Наприклад, на початку 2023 р. Шевченківський районний суд м. Києва визнав винним російського журналіста А. Красовського у публічних закликах до геноциду та повалення конституційного ладу. Ця справа була розподілена серед суддів, які володіють спеціалізацією «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» [85; 122]. Інша справа щодо заклику до геноциду, розглянута Дарницьким судом м. Києва, та ще одна справа щодо порушення законів та звичаїв війни, розглянута Чернігівським апеляційним судом, були розподілені серед суддів із загальною спеціалізацією «кримінальні справи» [286]. Це свідчить про те, що збори суддів непослідовно визначають свою спеціалізацію щодо міжнародних злочинів або не визначають її взагалі, що призводить до безсистемного розподілу таких справ. Поточний підхід вимагає, щоб майже всі українські судді володіли достатньою базою знань з міжнародного гуманітарного та кримінального права. Оскільки не у всіх українських судах збори суддів передбачили відповідну спеціалізацію, справа про розгляд міжнародного злочину може будь-якої миті потрапити до звичайного судді. Забезпечити всім українським суддям високий рівень знань з міжнародного права видається не лише надмірним тягарем для держави, а й вельми необґрунтованим рішенням.

Водночас впровадження спеціалізації суддів у кожному суді України також виглядає надмірним. Вимагати однакову кількість спеціалізованих суддів у західних областях, де зареєстровані лише поодинокі випадки ймовірних воєнних злочинів, порівняно з областями, де таких проваджень десятки тисяч, є непропорційним. Потребу у спеціалізованих суддях у кожній області відповідно до рівня навантаження справами про міжнародні злочини можуть визначити Державна судова адміністрація України разом із Вищою радою правосуддя. Законом можна уповноважити ВРП, після рекомендацій ДСА, затверджувати перелік судів, в яких варто запровадити спеціалізацію суддів для розгляду міжнародних злочинів.

Також у контексті України передбачена законом спеціалізація суддів за

критерієм розгляду міжнародних злочинів буде логічним продовженням єдиної спеціалізації органів прокуратури та слідства. Римський статут відносить до юрисдикції Міжнародного кримінального суду чотири категорії міжнародних злочинів: геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії. На національному рівні також доцільно віднести до компетенції спеціалізованих суддів розгляд не лише воєнних злочинів, які наразі перебувають у найбільшому фокусі національної системи кримінальної юстиції, а й інших міжнародних злочинів, що можуть вчинятися під час збройного конфлікту.

Відповідно, лише спеціалізовані судді розглядали б справи щодо міжнародних злочинів, що охоплюються такими новелами Кримінального кодексу України (КК України). До компетенції спеціалізованих суддів можна було б віднести такі:

- Пропаганда війни (ст. 436 КК України).
- Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України).
- Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України).
- Екоцид (ст. 441 КК України).
- Геноцид (ст. 442 КК України).
- Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445 КК України).
- Застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України).
- Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440 КК України).
- Найманство (ст. 447 КК України).

Це дозволило б забезпечити ефективніший та кваліфікований розгляд таких справ, що сприяло б підвищенню довіри до судової системи та дотриманню міжнародних стандартів правосуддя.

Однією з основних переваг моделі спеціалізації суддів є її відносна простота та швидкість впровадження. На відміну від створення

Спеціалізованого суду, ця модель не потребує значних державних ресурсів для заснування нової установи. Крім того, вона не вимагає внесення змін до Конституції України, що є неможливим під час воєнного стану та необхідним, наприклад, для моделі гібридного трибуналу.

Суди загальної юрисдикції, на відміну від централізованої установи для розгляду справ про міжнародні злочини, зазвичай розташовані ближче до потерпілих, свідків та обвинувачених, що збільшує ймовірність їхньої явки на судові засідання. Це сприяє оперативнішому розгляду справ, що є в інтересах як потерпілих, так і обвинувачених.

Спеціалізація суддів дозволить місцевим судам стати частиною загального механізму притягнення осіб до відповідальності за міжнародні злочини разом із розглядом справ у Міжнародному кримінальному суді та судах інших держав за принципом універсальної юрисдикції. Проте, незначні державні ресурси, необхідні для впровадження цієї моделі, можуть мати обмежений позитивний вплив на покращення розгляду міжнародних злочинів.

Серед недоліків спеціалізації суддів є ризик виникнення різної практики у місцевих судах. Єдиний суд міг би забезпечити більшу послідовність практики, що сприяло б правовій визначеності. Проте навіть у випадку створення єдиного суду існує ймовірність, що звичайні справи будуть направлятися до місцевих судів. У багатьох країнах, де створювалися спеціалізовані палати в найбільших судах, значна частина справ все одно направлялася до звичайних судів [103].

2) створення окремого механізму притягнення до відповідальності за міжнародні злочини шляхом створення Спеціалізованого суду. Згідно Висновку № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про спеціалізацію суддів «**с**творення Спеціалізованого суду є виправданим лише за умови, що це сприятиме покращенню адміністрування судочинства. Такий підхід може бути сприятливим для забезпечення високої якості як судових процесів, так і самих судових рішень» [86].

До проблем, які можуть бути вирішені створенням Спеціалізованого суду, належать: порушення розумності строків судового розгляду, недостатня мотивація рішень, накладення непропорційного покарання, неправильна кваліфікація діянь обвинуваченого тощо [95, с. 308].

У будь-якому випадку, розгляд суддями справ про міжнародні злочини вимагає глибоких знань з міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, розуміння принципів їх застосування до конкретних обставин справи, а також опрацювання значного масиву практики міжнародних трибуналів та судів [95, с. 308-309].

Модель створення Спеціалізованого суду певним чином може вирішити ці проблеми, залучаючи до розгляду справ насамперед експертів-міжнародників. Перевагою цієї моделі порівняно із запровадженням спеціалізації у судах загальної юрисдикції є те, що справи розглядатимуть особи, які вже мають ґрунтовні знання та значний практичний досвід у відповідних галузях права.

Крім того, Спеціалізований суд зможе забезпечити послідовність судової практики щодо конкретних категорій справ, що сприятиме формуванню правової визначеності. Існує також пропозиція віднести до підсудності Спеціалізованого суду здійснення судового контролю за дотриманням прав військовополонених, включаючи питання, пов'язані з їх обміном, справи про стягнення російських активів та відшкодування завданої шкоди в порядку цивільного судочинства, а також справи щодо вчинення воєнних злочинів [143].

Як уже зазначалось вище, до суддівських посад у Спеціалізованому суді можна буде залучити осіб, які вже мають ґрунтовні знання та досвід у потрібних галузях права. Це можна розглядати як певну перевагу порівняно з моделлю введення спеціалізації суддів у судах загальної юрисдикції, де суддям доведеться брати участь у навчальних тренінгах. Для більшості з них справи щодо міжнародних злочинів будуть новими і вимагатимуть ґрунтовних знань у галузях міжнародного гуманітарного та кримінального права,

практики міжнародних судів та трибуналів, а також вміння застосовувати ці знання до конкретних обставин справи [95, с. 309].

Створення Спеціалізованого суду матиме перевагу в формуванні суддівських колегій порівняно з наявним розглядом справ у судах загальної юрисдикції. Відповідно до ст. 31 Кримінального процесуального кодексу України кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється суддею одноособово, крім окремих випадків.

Враховуючи складність справ, а також тяжкість злочинів і покарань за них, у процесуальному законодавстві можна передбачити, що справи у Спеціалізованому суді розглядатимуться колегією з трьох суддів. Це сприятиме забезпеченню ефективного розгляду справи та ухваленню якісного судового рішення. Таким чином, Спеціалізований суд, а також його апеляційні палати могли б розглядати справи в колегіях з трьох суддів.

Іншою перевагою створення окремого суду є те, що завдяки більшій компетентності суддів та оптимальному навантаженню справами, розгляд справ буде швидким та ефективним. Це власне забезпечить право обвинувачених на справедливий суд та врахування інтересів потерпілих.

3) створення механізму притягнення до відповідальності за міжнародні злочини шляхом створення гібридного трибуналу. Насамперед варто зазначити, що не існує єдиного визначення поняття «гібридного трибуналу», як і не існує єдиної моделі такого суду. Гібридним (або змішаним) трибуналом називають суд «змішаного складу та юрисдикції, що охоплюють як національні, так і міжнародні компоненти, як правило, діють у межах юрисдикції, де вчинялися злочини» [67]. Іншими словами, це суд із міжнародним компонентом. Деякі експерти виділяють такі визначальні особливості гібридних трибуналів: гібридні трибунали створюються переважно в країнах, де національна судова система недостатньо розвинена або не здатна розглядати такі справи самостійно, потребуючи експертної та фінансової підтримки, або там, де є сумніви щодо неупередженості судового розгляду.

Моделі гібридних трибуналів різняться за рівнем інтеграції у національну судову систему: від повністю окремих судів до національних судів з міжнародною допомогою. Трибунали виконують функцію кримінальних судів і мають тимчасовий або перехідний характер (або принаймні їхній міжнародний компонент). Обов'язкова участь міжнародних суддів разом із національними суддями, а також міжнародна участь у роботі інших органів суду є ключовими елементами. Фінансування таких судів часто забезпечується за допомогою міжнародної підтримки, хоча саме по собі це не визначає наявність міжнародного компонента. Гібридні трибунали поєднують міжнародні та національні елементи в своїй юрисдикції, зосереджуючись на злочинах, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства. Також важливою є участь сторонніх учасників, таких як Організація Об'єднаних Націй, регіональні організації чи інші держави. Створення гібридного трибуналу може забезпечити ефективний механізм притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, об'єднуючи національні та міжнародні елементи для забезпечення справедливого та неупередженого судового розгляду [67].

Досвід окремих держав свідчить, що рівень залучення міжнародного компонента відрізняється у кожній із них. Так, суддями Спеціалізованих палат Косово, створених в межах національної судової системи, є виключно іноземці. Статут Спеціального кримінального суду Центральної Африканської Республіки вимагає рівної кількості міжнародних і національних суддів. Палати з розгляду воєнних злочинів Суду Боснії і Герцеговини спочатку складалися з двох міжнародних суддів і одного національного (у кожній із п’яти колегій). Потім цей баланс було змінено на користь національних суддів: двоє національних суддів та один міжнародний, а згодом міжнародних суддів було повністю виведено зі складу суду. Колегії суддів у Надзвичайних палатах у Камбоджі в першій інстанції складаються з трьох місцевих суддів (один з яких є головою) та двох іноземних суддів [57].

Хоча національна судова система України продовжує здійснювати

правосуддя під час воєнного стану, модель гібридного трибуналу могла б зменшити критику щодо упередженості суддів у справах про міжнародні злочини. Ми вважаємо, що варто розглянути модель гібридного суду, яка б поєднала розуміння українського контексту національними суддями з можливими перевагами знань міжнародного права іноземних суддів та їх неупередженістю.

Зразком такої моделі міг би стати суд, створений у Боснії і Герцеговині – Палата з воєнних злочинів, де участь міжнародного компонента поступово зменшувалася [45]. Палата є частиною боснійської судової системи, створеної та функціонуючої за підтримки та участі міжнародної спільноти у вигляді фінансування, ресурсів і персоналу, включаючи суддів. Спочатку Палата складалася з п’яти колегій, до складу яких входили по два міжнародні судді та один місцевий суддя. Апеляційна палата складалася з однієї колегії, до якої входили два міжнародні судді та один місцевий суддя. У обох випадках головами колегій були місцеві судді.

У цій моделі участь міжнародних суддів у роботі Палати була тимчасовою. Експерти зазначають, що для тимчасових механізмів поступове завершення роботи та згортання їхніх структур має плануватись вже на початковому етапі створення. Один із варіантів механізмів для країн, в яких проходить широка реформа системи правосуддя, полягає в тому, щоб ці структури поступово передавали свої функції національним органам у процесі просування реформ. Наприклад, у Боснії тимчасовий міжнародний Секретаріат, що супроводжував Палату з розслідування воєнних злочинів та спеціалізовану прокуратуру, спочатку відповідав за відбір міжнародних суддів. Як тільки запрацювала реформована Національна вища рада суддів і прокурорів, вона взяла на себе цю функцію в межах поступового скасування міжнародної участі в механізмі. Інші механізми передавали свої обов'язки після закінчення строку дії мандатів [67].

Перевагою моделі гібридного трибуналу є можливість залучити до розгляду справ найкращих експертів з міжнародного права, особливо тих, хто

має досвід розгляду аналогічних справ у міжнародних судах. Завдяки їхньому статусу та досвіду, є більше шансів залучити таких осіб до роботи в Україні як суддів, ніж як радників при Спеціалізованому суді. Рішення гібридного трибуналу з таким складом суддів відповідали б стандартам міжнародних трибуналів. Залучення міжнародних суддів до роботи разом із національними суддями стало б ключем для найкращого обміну досвідом між ними. Безпосереднє щоденне спілкування щодо актуальних проблем у галузі міжнародного правосуддя та його застосування до конкретних обставин справ значно краще підвищить компетенції українських суддів, ніж навчання на тренінгах Національної школи суддів. Крім посилення компетенцій українських суддів, ця модель гарантувала б більшу незалежність та неупередженість судового розгляду.

Відповідно до ст. 127 Конституції України на посаду судді може бути призначений лише громадянин України. Для залучення міжнародних суддів необхідно вносити зміни до Основного закону, що заборонено під час дії правового режиму воєнного стану (ст. 157 Конституції України). Враховуючи тривалість збройної агресії та активне ведення бойових дій, наразі важко прогнозувати закінчення воєнного стану й, відповідно, можливість створення гібридного трибуналу.

Інші недоліки моделі гібридного трибуналу включають відсутність професійних судових перекладачів та необхідність додаткового фінансування на перекладачів; недостатнє розуміння місцевих законів та судової системи міжнародними спеціалістами; відсутність діалогу між місцевими та міжнародними спеціалістами; високу плинність кадрів міжнародних суддів та прокурорів. Як наслідок, міжнародні експерти можуть не інтегруватися у національну судову інфраструктуру, що частково нівелює результативність їхнього залучення та затягує час розгляду справ.

Окрім зазначених проблем, окремо варто виділити питання фінансування. Часом держави, в яких створюються відповідні суди, не здатні покрити витрати для функціонування таких механізмів, навіть якщо вони

фінансують частково лише місцевих суддів, як у випадку Камбоджі. Втім, покладання усіх витрат на міжнародних донорів також має свої виклики, оскільки вимагає постійних зусиль для залучення коштів. У випадку нераціонального чи надмірного використання коштів донори можуть відкликати свою підтримку. Тож, при формуванні суду з міжнародним елементом потрібно враховувати усі потенційні витрати (відрядження суддів, забезпечення їхнього проживання в країні суду, витрати на залучення перекладачів для судових засідань, комунікацію між національними та міжнародними суддями, переклад процесуальних документів та доказів, забезпечення адміністративних потреб суду) та способи формування бюджету суду (національний бюджет, фінансування міжнародними організаціями та державами-партнерами, змішані механізми) [173].

Також слід враховувати, чи здатні міжнародні експерти адаптуватися до правової системи держави, в якій створюється суд. Це стосується не лише розуміння місцевих законів та процедур, а й можливості адаптації експертів, відряджених з країн загального права до країн з континентальною правовою системою [57].

Іншим механізмом, який міг би бути застосований, є подання особами чи організаціями, які не є учасниками провадження, своїх правових висновків щодо справи (amicus curiae). Такий механізм вже використовує Конституційний Суд України та деякі міжнародні суди, наприклад, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд. Механізм amicus curiae застосовували також спеціальні міжнародні кримінальні трибунали, створені для розслідування воєнних злочинів, скоєних на теренах колишньої Югославії, Руанді та Сьєрра-Леоне. Це дозволило судам отримувати інформацію, яку не надали офіційні сторони процесу через неспроможність або небажання забезпечити свої інтереси.

Українським судам такі юридичні висновки могли б подавати військові експерти або експерти з міжнародного гуманітарного права, що сприятиме об’єктивності та всебічності розгляду справ [173]. Основною перевагою цього

механізму є можливість отримати необхідну інформацію для прийняття рішення, включно з практикою міжнародних трибуналів з правових питань, які можуть бути застосовані до конкретної справи. Це допомогло б зекономити час, потрібний для юридичного аналізу такої практики. Подання amicus curiae також дозволяє судді отримати інформацію про публічні інтереси, на які може вплинути рішення у конкретній справі [173]. Однак застосування amicus curiae потребує законодавчого врегулювання. Наприклад, цю концепцію можна було б втілити у кримінальному законодавстві. Для цього слід визначити коло суб'єктів, що могли б стати «другом суду» (наприклад, міжнародні організації, основним спрямуванням яких є міжнародне гуманітарне та міжнародне кримінальне право, науковці чи практики з відповідним досвідом); кваліфікаційні вимоги до них; вимоги до змісту, форми та можливої кількості висновків; спосіб залучення (наприклад, за ініціативою суду, щоб зменшити тягар оцінки судом отриманих висновків amicus curiae) [139]. Важливо зазначити, що через необхідність значних ресурсів обидва механізми легше впровадити в одному спеціалізованому суді, ніж у всіх судах загальної юрисдикції.

Висновки до розділу 3

Політична функція держави відіграватиме одну з ключових ролей для післявоєнного відновлення України, яка перш за все має бути спрямована на реінтеграцію деокупованих територій шляхом здійснення виваженої зовнішньої та внутрішньої політики держави.

Порівняльний аналіз угод про співпрацю України з Великою Британією, Францією, Німеччиною, Данією, Нідерландами, Італією та Канадою дозволяє виявити як спільні риси позитивного характеру, наприклад, щодо деталізації дій партнерів у разі повторної війни з росією, так і негативного характеру, зокрема відсутність ратифікації. Угоди з Великою Британією і Францією мають більше однакових формулювань порівняно з угодою з Німеччиною. У перших

двох документах йдеться про безпекову підтримку, тоді як в угоді з Німеччиною йдеться про безпекові домовленості. В угодах з Данією, Італією та Канадою використовується термін «безпекові зобов’язання щодо України», а в угоді з Італією також згадується «безпекова допомога». Безпекова «підтримка», «допомога», «зобов’язання», «домовленості» можуть трактуватись як однакові за змістом, однак за різних умовх зміст цих термінів може покладати різний ступінь гарантій.

Аналіз «безпекових» договорів (угод, меморандумів) свідчить, що вони не містять конкретних заходів, обсягів допомоги тій чи іншій державі. У них в загальних рисах визначаються зобов’язання перед іншою державою щодо її незалежності, територіальної цілісності. Вживаються такі формулювання як «надання допомоги», «негайна допомога», «діяти проти спільних загроз». Усі договори містять положення щодо «проведення консультацій», оскільки консультації є невід’ємним елементом дипломатичної процедури. Можна констатувати відсутність універсальної концепції забезпечення безпеки держави іншою державою або державами. У цьому процесі необхідно використовувати вузький підхід (двосторонній) у суб'єктному складі «безпекових» угод України з іншими державами, а також широкий підхід у регламентації напрямів співпраці між Україною та іншою державою із максимальною конкретизацією зобов'язань сторін. Слід також зазначити на необхідності приділення особливої уваги понятійно-категоріальному апарату, який використовується в угоді. Варто уникати використання формулювання «безпекові запевнення», яка не несе змістовного навантаження щодо гарантування відповідних зобов'язань. Угоди мають ґрунтуватися на паритетних засадах.

Що стосується ролі органів місцевого самоврядування в організаційно-правовому супроводженні та забезпеченні повоєнного відновлення територіальних громад України, необхідно звернути пильну увагу на їх діяльність у сфері саме локальної правотворчості, яка має ефективно забезпечувати оперативну частину профільного процесу. Така локальна

правотворчість, по-перше, орієнтується на ординарне, мілітарне та спеціальне профільне постмілітарне законодавство держави в цій сфері; по-друге, детермінує його оновлення і модернізацію в контексті формування профільної компетенції органів місцевого самоврядування, що може стосуватися формування окремого блоку компетенційних повноважень у контексті мілітарного муніципалізму (компетенційне вимірювання ролі органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану і війни, стану деокупації територій, повоєнного відновлення територіальних громад тощо); по-третє, об'єктивує процеси формування належної правосуб'єктності територіальних громад, особливо в контексті формування в них оптимального блоку повноважень щодо самостійного управління територіями та реалізації актуальних потреб територіальних громад.

У державі поки не існує єдиного загальнонаціонального плану відновлення України, розробленого владою, який мав би юридичну силу та використовувався іншими акторами відновлення як стратегічний документ. Відсутність такого плану є проблемою для всіх учасників відновлення: громад, донорів, організацій громадянського суспільства тощо. Аналіз дій та планів української влади, міжнародних донорів і організацій громадянського суспільства дозволив створити категоризацію видів діяльності в процесі відновлення країни.

6. Важливою складовою політичної функції держави є особливості реалізації та захист прав людини в післявоєнний період.У повоєнній Україні верховенство права та доступ до правосуддя набувають особливого значення. Відбудова країни потребує ефективної правової системи, яка здатна захистити права громадян та забезпечити справедливе правосуддя. Важливим є відновлення довіри до державних інституцій, закону та зміцнення демократичних процесів в Україні після обмежень, що запроваджені під час воєнного стану, що мають, зокрема, і негативний вплив на правосвідомість громадян та правову культуру.

Існує тенденція, за якою під час війн та після їх закінчення держави

зустрічаються зі значними порушеннями у сфері верховенства права, нестачею ресурсів з точки зору забезпечення правопорядку та відправлення правосуддя, а також збільшенням кількості порушень прав людини. Функціонування ефективного механізму забезпечення верховенства права вимагатиме співпраці та взаємодії усіх зацікавлених сторін, включаючи уряд, законодавчу владу, судову систему, громадськість, міжнародні інститути.

Перехідне правосуддя відіграє важливу роль у процесах відновлення після збройних конфліктів, забезпечуючи можливість для суспільств перейти від стану війни до миру. Перехідне правосуддя в Україні є складним процесом, спрямованим на подолання наслідків збройного конфлікту з росією, який розпочався у 2014 році та продовжується донині. Підхід до перехідного правосуддя в Україні включає різні механізми, що мають на меті забезпечення справедливості, примирення та відновлення. Оскільки російсько-українська війна триває, важливо вже зараз закладати фундамент для ефективного перехідного правосуддя після завершення збройного конфлікту. Доцільним є використання досвіду Колумбії, де для злочинців було створено спеціальні умови для амністії (залучення до відновлення об'єктів інфраструктури, замінюючи кримінальну відповідальність участю у відновленні того, що вони зруйнували)**.** Амністія може бути застосована до осіб, які вчинили незначні правопорушення. Однак, якщо йдеться про тяжкі злочини, амністія не може бути розглянута як можливий варіант. Важливе враховування думки потерпілих осіб та створення спеціальних умов для розгляду таких випадків та прийняття рішень.

Створення Спеціального трибуналу є важливою новацією перехідного правосуддя. Модель спеціального трибуналу для злочинів щодо збройної агресії може стати прикладом, який можна застосовувати в будь-якій ситуації, навіть у авторитарних державах. Об'єктивність та легітимність вироків, забезпечена змішаним трибуналом, може стати ефективним рішенням забезпечення справедливості для правосуддя в різних юрисдикціях. Розглянуто моделі механізмів судового розгляду, які можна інтегрувати в

національну судову систему України для забезпечення належного розгляду справ про міжнародні злочини для забезпечення верховенства права в воєнний та післявоєнний періоди: створення окремого механізму притягнення до відповідальності за міжнародні злочини шляхом створення Спеціалізованого суду; створення механізму притягнення до відповідальності за міжнародні злочини шляхом створення гібридного трибуналу.

Визначено, що вдосконалення національної судової системи шляхом введення спеціалізації суддів передбачає введення спеціалізації суддів для розгляду міжнародних злочинів у кожному суді України. Ця модель має кілька переваг, включаючи відносну простоту та швидкість впровадження, відсутність необхідності в значних державних ресурсах і змінах до Конституції. Вона дозволяє судам загальної юрисдикції, розташованим ближче до потерпілих, свідків та обвинувачених, оперативніше розглядати справи. Проте існує ризик виникнення різної практики у місцевих судах.

Створення Спеціалізованого суду для розгляду міжнародних злочинів пропонує вирішення проблем, пов'язаних з розумністю строків судового розгляду. Ця модель має такі переваги, як можливість залучення експертів з відповідних галузей права, забезпечення послідовності судової практики та формування суддівських колегій для ефективного розгляду справ. Проте вона потребує значних державних ресурсів та можливих конституційних змін. Гібридний трибунал поєднує національні та міжнародні елементи для розгляду міжнародних злочинів. Переваги цієї моделі включають залучення міжнародних експертів, підвищення компетенцій українських суддів та забезпечення незалежності та неупередженості судового розгляду. Проте вона також потребує змін до Конституції, наявності професійних судових перекладачів, а також додаткових фінансових витрат і можливих труднощів з фінансуванням.

Обґрунтовано, що для воєнного періоду оптимальною є модель спеціалізації суддів у судах загальної юрисдикції, оскільки вона не потребує значних ресурсів і може бути швидко впроваджена без змін до Конституції. Це

дозволить оперативно розглядати справи, зберігаючи територіальну близькість судів до потерпілих та свідків. Для післявоєнного періоду доцільно розглянути створення Спеціалізованого суду або гібридного трибуналу. Спеціалізований суд забезпечить кваліфікований розгляд справ завдяки експертним знанням суддів та послідовності судової практики. Гібридний трибунал, хоч і вимагатиме конституційних змін і додаткових ресурсів, дозволить залучити міжнародних експертів та підвищити компетенції українських суддів, що сприятиме довірі до правосуддя на міжнародному рівні.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено комплексне теоретико-правове узагальнення та вирішення теоретичних, доктринальних та прикладних проблем дослідження та реалізації політичної функції держави в контексті наявного збройного конфлікту та перспектив поствоєнного розвитку України. Основні висновки і пропозиції містяться у наступних положеннях:

1. Наразі не існує єдиного підходу до інтерпретації змісту, напрямів, форм та методів здійснення політичної функції держави. Більшість науковців розглядає цю функцію лише як складову загальної системи функцій держави та їх взаємозв'язку. У дослідженні політична функція держави в умовах воєнного стану розглядається як сукупність заходів та напрямів діяльності державних органів, спрямованих на забезпечення сталого державно-політичного розвитку, національної безпеки, що характеризуються обмежувальними заходами, а також включають розробку, нормативне закріплення та реалізацію зовнішньої (особливе місце займає оборонна дипломатія, яка передбачає взаємодію з іншими державами та міжнародними організаціями для зміцнення обороноздатності та безпеки держави) та внутрішньої політики (підтримка політичної стабільності, планування та виконання заходів з відновлення країни після воєнних дій).

2. Встановлено, що в умовах воєнного стану відбувається трансформація змісту політичної функції держави. Дослідження трансформації змісту політичної функції держави в умовах воєнного стану дало можливість визначити особливості правотворчості в таких умовах та виокремити її ключові характеристики:

розширення суб'єктного складу та повноважень у правотворчій діяльності;

спрощення процедур правотворчості;

тимчасовість дії нормативно-правових актів;

обмеження прав та свобод.

Виявлено ризики правотворчості в умовах воєнного стану для здійснення політичної функції держави: це обмеження принципу верховенства права під час воєнного та повоєнного періоду, розширення владних повноважень виконавчої влади може виявитися не завжди ефективним, оскільки обмежується взаємодія з іншими гілками влади, інститутами громадянського суспільства.

Правотворчість в умовах надзвичайних ситуацій може функціонувати як ефективний механізм реалізації політичної функції держави, але й може стати інструментом для зловживання владою.

3. Досліджено особливості реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану у сфері обмеження прав людини. Під час впровадження заходів обмежень держава через діяльність уповноважених органів має:

обґрунтувати пропорційність між метою та заходами;

дотримуватись принципу законності, правової визначеності (всі обмеження мають бути регульовані законом та реалізовані на підставі закону, бути доступними для розуміння);

дотримуватись правила недопустимості спотворення права (впровадження обмежень прав людини не може скасувати правову державу, верховенство права, змінити політичний режим).

Аналіз позицій Верховного Суду дозволив дійти висновку, що обмеження державою особистих прав, свобод обґрунтовується необхідністю мобілізації оборонних людських та матеріальних ресурсів для захисту державності. Такі обмеження обумовлені пріоритетністю суспільного інтересу національної безпеки перед демократичними принципами.

4. Реалізація політичної функції держави в умовах воєнного стану формалізується у законодавчих новелах та правозастосовчих проблемах, які переважно стосуються кримінально-правової сфери. Розглянуті проблеми, пов'язані з прийняттям законодавчих актів, спрямованих на протидію колабораціонізму. У зв'язку з цим до Верховної Ради України було подано

декілька законопроектів, однак жоден з них не вирішує проблему кваліфікації та розмежування злочинів.

Особливості реалізації політичної функції держави розкривається через дослідження правових позицій судових органів. Аналіз судової практики застосування статей щодо державної зради, колабораційної діяльності свідчить про те, що в процесі мотивування своїх рішень суди часто обмежуються лише посиланням на посаду або діяльність обвинуваченого під час перебування на окупованій території, не звертаючи уваги на конкретні суспільно небезпечні наслідки та шкоду, яку завдали дії обвинувачених. Аналіз застосування судами частини 4 статті 111-1 та статті 111-2 КК України виявляє, що суди формально підходять до розгляду справ цієї категорії. Поза увагою залишаються умови окупації, в яких перебували обвинувачені, а також питання крайньої потреби і малозначності діяння. Суди часто не оцінюють зміст і характер діяльності обвинувачених, визнаючи їх винними за формальними ознаками, що призводить до необґрунтованих засуджень.

Для належної реалізації політичної функції держави в умовах воєнних викликів, потребують переосмислення підходи до юридичної відповідальності, особливо принципу справедливості покарання. Хоча КК України не містить прямої вказівки на справедливе покарання, однак це випливає з загальних засад призначення покарання. Практика показує, що часто особи отримують надмірно суворі або надмірно м'які вироки, які не є пропорційними тяжкості вчиненого діяння. Визначено, що судова практика непропорційного реагування на правопорушення небезпечна, оскільки зменшує довіру до правосуддя. Так, чинна стаття 111-1 КК та суміжні статті не враховують положень Конвенції «Про захист цивільного населення під час війни», яка закріплює права цивільного населення в умовах окупації.

Реалізація політичної функції держави передбачає забезпечення справедливого правосуддя. Особливо це стосується відповідальності осіб, що перебувають на території країни-агресора. Визначено, що Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає можливості надсилання

повідомлень і викликів через треті країни, електронну пошту або месенджери за відсутності поштового зв'язку між Україною та рф. Тому порядок повідомлення підозрюваних і обвинувачених у заочних кримінальних провадженнях варто вдосконалити. Слід передбачити надсилання повідомлень через електронну пошту, месенджери, поштові установи третіх країн.

5. Політична функція держави відіграватиме одну з ключових ролей для післявоєнного відновлення України, яка перш за все має бути спрямована на реінтеграцію деокупованих територій шляхом здійснення виваженої зовнішньої та внутрішньої політики держави.

Порівняльний аналіз угод про співпрацю України з Великою Британією, Францією, Німеччиною, Данією, Нідерландами, Італією та Канадою дозволяє виявити як спільні риси позитивного характеру, наприклад, щодо деталізації дій партнерів у разі повторної війни з росією, так і негативного характеру, зокрема відсутність ратифікації. Угоди з Великою Британією і Францією мають більше однакових формулювань порівняно з угодою з Німеччиною. У перших двох документах йдеться про безпекову підтримку, тоді як в угоді з Німеччиною йдеться про безпекові домовленості. В угодах з Данією, Італією та Канадою використовується термін «безпекові зобов'язання щодо України», а в угоді з Італією також згадується «безпекова допомога». Безпекова «підтримка», «допомога», «зобов'язання», «домовленості» можуть трактуватись як однакові за змістом, однак за різних умов зміст цих термінів може покладати різний ступінь гарантій.

Аналіз «безпекових» договорів (угод, меморандумів) свідчить, що вони не містять конкретних заходів, обсягів допомоги тій чи іншій державі. У них в загальних рисах визначаються зобов'язання перед іншою державою щодо її незалежності, територіальної цілісності. Вживаються такі формулювання як «надання допомоги», «негайна допомога», «діяти проти спільних загроз». Усі договори містять положення щодо «проведення консультацій», оскільки консультації є невід'ємним елементом дипломатичної процедури. Можна констатувати відсутність універсальної концепції забезпечення безпеки

держави іншою державою або державами. У цьому процесі необхідно використовувати вузький підхід (двосторонній) у суб'єктному складі «безпекових» угод України з іншими державами, а також широкий підхід у регламентації напрямів співпраці між Україною та іншою державою із максимальною конкретизацією зобов'язань сторін. Слід також зазначити на необхідності приділення особливої уваги понятійно-категоріальному апарату, який використовується в угоді. Варто уникати використання формулювання «безпекові запевнення», яка не несе змістовного навантаження щодо гарантування відповідних зобов'язань. Угоди мають ґрунтуватися на паритетних засадах.

Що стосується ролі органів місцевого самоврядування в організаційно-правовому супроводженні та забезпеченні повоєнного відновлення територіальних громад України, необхідно звернути пильну увагу на їх діяльність у сфері саме локальної правотворчості, яка має ефективно забезпечувати оперативну частину профільного процесу. Така локальна правотворчість, по-перше, орієнтується на ординарне, мілітарне та спеціальне профільне постмілітарне законодавство держави в цій сфері; по-друге, детермінує його оновлення і модернізацію в контексті формування профільної компетенції органів місцевого самоврядування, що може стосуватися формування окремого блоку компетенційних повноважень у контексті мілітарного муніципалізму (компетенційне вимірювання ролі органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану і війни, стану деокупації територій, повоєнного відновлення територіальних громад тощо); по-третє, об’єктивує процеси формування належної правосуб’єктності територіальних громад, особливо в контексті формування в них оптимального блоку повноважень щодо самостійного управління територіями та реалізації актуальних потреб територіальних громад.

У державі поки не існує єдиного загальнонаціонального плану відновлення України, розробленого владою, який мав би юридичну силу та використовувався іншими акторами відновлення як стратегічний документ.

Відсутність такого плану є проблемою для всіх учасників відновлення: громад, донорів, організацій громадянського суспільства тощо. Аналіз дій та планів української влади, міжнародних донорів і організацій громадянського суспільства дозволив створити категоризацію видів діяльності в процесі відновлення країни.

6. Важливою складовою політичної функції держави є особливості реалізації та захист прав людини в післявоєнний період. У повоєнній Україні верховенство права та доступ до правосуддя набувають особливого значення. Відбудова країни потребує ефективної правової системи, яка здатна захистити права громадян та забезпечити справедливе правосуддя. Важливим є відновлення довіри до державних інституцій, закону та зміцнення демократичних процесів в Україні після обмежень, що запроваджені під час воєнного стану, що мають, зокрема, і негативний вплив на правосвідомість громадян та правову культуру.

Існує тенденція, за якою під час війн та після їх закінчення держави зустрічаються зі значними порушеннями у сфері верховенства права, нестачею ресурсів з точки зору забезпечення правопорядку та відправлення правосуддя, а також збільшенням кількості порушень прав людини. Функціонування ефективного механізму забезпечення верховенства права вимагатиме співпраці та взаємодії усіх зацікавлених сторін, включаючи уряд, законодавчу владу, судову систему, громадськість, міжнародні інститути.

Перехідне правосуддя відіграє важливу роль у процесах відновлення після збройних конфліктів, забезпечуючи можливість для суспільств перейти від стану війни до миру. Перехідне правосуддя в Україні є складним процесом, спрямованим на подолання наслідків збройного конфлікту з росією, який розпочався у 2014 році та продовжується донині. Підхід до перехідного правосуддя в Україні включає різні механізми, що мають на меті забезпечення справедливості, примирення та відновлення. Оскільки російсько-українська війна триває, важливо вже зараз закладати фундамент для ефективного перехідного правосуддя після завершення збройного конфлікту. Доцільним є

використання досвіду Колумбії, де для злочинців було створено спеціальні умови для амністії (залучення до відновлення об'єктів інфраструктури, замінюючи кримінальну відповідальність участю у відновленні того, що вони зруйнували). Амністія може бути застосована до осіб, які вчинили незначні правопорушення. Однак, якщо йдеться про тяжкі злочини, амністія не може бути розглянута як можливий варіант. Важливо брати до уваги думки потерпілих осіб та створення спеціальних умов для розгляду таких випадків та прийняття рішень.

Створення Спеціального трибуналу є важливою новацією перехідного правосуддя. Модель спеціального трибуналу для злочинів щодо збройної агресії може стати прикладом, який можна застосовувати в будь-якій ситуації, навіть у авторитарних державах. Об'єктивність та легітимність вироків, забезпечена змішаним трибуналом, може стати ефективним рішенням забезпечення справедливості для правосуддя в різних юрисдикціях. Розглянуто моделі механізмів судового розгляду, які можна інтегрувати в національну судову систему України для забезпечення належного розгляду справ про міжнародні злочини для забезпечення верховенства права в воєнний та післявоєнний періоди: створення окремого механізму притягнення до відповідальності за міжнародні злочини шляхом створення Спеціалізованого суду; створення механізму притягнення до відповідальності за міжнародні злочини шляхом створення гібридного трибуналу.

Визначено, що вдосконалення національної судової системи шляхом введення спеціалізації суддів передбачає введення спеціалізації суддів для розгляду міжнародних злочинів у кожному суді України. Ця модель має кілька переваг, включаючи відносну простоту та швидкість впровадження, відсутність необхідності в значних державних ресурсах і змінах до Конституції. Вона дозволяє судам загальної юрисдикції, розташованим ближче до потерпілих, свідків та обвинувачених, оперативніше розглядати справи. Проте існує ризик виникнення різної практики у місцевих судах.

Створення Спеціалізованого суду для розгляду міжнародних злочинів пропонує вирішення проблем, пов'язаних з розумністю строків судового розгляду. Ця модель має такі переваги, як можливість залучення експертів з відповідних галузей права, забезпечення послідовності судової практики та формування суддівських колегій для ефективного розгляду справ. Проте вона потребує значних державних ресурсів та можливих конституційних змін. Гібридний трибунал поєднує національні та міжнародні елементи для розгляду міжнародних злочинів. Переваги цієї моделі включають залучення міжнародних експертів, підвищення компетенцій українських суддів та забезпечення незалежності та неупередженості судового розгляду. Проте вона також потребує змін до Конституції, наявності професійних судових перекладачів, а також додаткових фінансових витрат і можливих труднощів з фінансуванням.

Обґрунтовано, що для воєнного періоду оптимальною є модель спеціалізації суддів у судах загальної юрисдикції, оскільки вона не потребує значних ресурсів і може бути швидко впроваджена без змін до Конституції. Це дозволить оперативно розглядати справи, зберігаючи територіальну близькість судів до потерпілих та свідків. Для післявоєнного періоду доцільно розглянути створення Спеціалізованого суду або гібридного трибуналу. Спеціалізований суд забезпечить кваліфікований розгляд справ завдяки експертним знанням суддів та послідовності судової практики. Гібридний трибунал, хоч і вимагатиме конституційних змін і додаткових ресурсів, дозволить залучити міжнародних експертів та підвищити компетенції українських суддів, що сприятиме довірі до правосуддя на міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Рішення 404»: що Україна отримала в Міжнародному суді ООН у справах проти Росії. URL: https://zmina.info/articles/shho-ukrayina-otrymala-v-mizhnarodnomu-sudi-oon-u-spravah-proty-rosiyi/

2. Agreement on Security Co-operation between the United Kingdom of Great Britain & Northern Ireland and Ukraine. URL: https://www.president.gov.ua/en/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-88277

3. Almond G., Powell B. Comparative politics: System, process, and policy. Boston : Little Brown, 1978. 458 p.

4. Ambos K. Ukrainian Prosecution of ICC Statute Crimes: Fair, Independent and Impartial? *EJIL: Talk*. 10 June 2022. URL: https://www.ejiltalk.org/ukrainian-prosecution-of-icc-statute-crimes-fair-independent-and-impartial/

5. Amendments on the crime of aggression to the Rome Statute of the International Criminal Court (RC/Res.6, Kampala, 11 June 2010). URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10-b&chapter=18&clang=_en

6. Bigombe B., Collier P., Sambanis N. Policies for building post-conflict peace. *Journal of African Economies*. 2002. No. 9(3). P. 322–347.

7. Brink Ch. H. Measuring Political Risk: Risks to Foreign Investment. London – New York: Routledge, 2016. URL: https://books.google.com.ua/books?id=dF9BDgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ar&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

8. CCPR General Comment No 27: Article 12 (Freedom of Movement) Adopted at the Sixty-seventh session of the Human Rights Committee, on 2 November 1999 CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, General Comment No 27. (General Comments) (Contained in document CCPR/C/21/Rev.1/Add.9) URL: https://www.refworld.org/pdfid/45139c394.pdf

9. Cohen M. D., March J. G., Olsen J. P. A Garbage Can Model of Organizational Choice. *Administrative Science Quarterly*. 1972. Vol. 17. P. 1–25. URL: https://www.jstor.org/stable/2392088

10. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War, 12 August 1949, Article 103 Judicial investigations and confinement awaiting trial. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949/article-103

11. Corruption perceptions index. *Transparency International.* URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2022

12. Cottey A., Forstey A. Reshaping defense diplomacy: new role for military cooperation assistance. *Adelphi Paper*. 2004. No 365. P. 27. URL: https://durham-repository.worktribe.com/output/1126451

13. De Londras F., Fergal F. Davis. Controlling the Executive in Times of Terrorism: Competing Perspectives on Effective Oversight Mechanisms. *Oxford Journal of Legal Studies.* 2010. Vol. 30, Iss. 1. P. 19–47. URL: https://doi.org/10.1093/ojls/gqp031

14. Dobbins J., Jones S. G., Crane K., Rathmell A., Steele B., et al. America's role in nation-building: From Germany to Iraq. Santa Monica : RAND, 2004. 28 p. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2005/RAND_MG304.sum.pdf

15. Dodge T. Iraq: The contradictions of exogenous state-building in historical perspective. *Third World Quarterly*. 2006. No. 27(1). P. 187–200.

16. European Convention on Human Rights (ECHR), Treaty Series Council of Europe 213, 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

17. Floyd N. Dropping the autopilot: improving Australia's Defence Diplomacy. URL: https://www.lowyinstitute.org/publications/dropping-autopilot

18. For the first time in history, ICUV presented a sustainable peace manifesto. Never again 2.0 at the Munich security conference. Published 20 February 2023. https://ukrainianvictory.org/publications/for-the-first-time-in-

history-icuv-presented-a-sustainable-peace-manifesto-never-again-2-0-at-the-munich-security-conference/

19. Fukuyama F. Liberalism versus state-building. *Journal of Democracy.* 2007. Vol. 18(3) P. 10–13. URL: https://www.journalofdemocracy.org/articles/liberalism-versus-state-building/

20. Fukuyama F. Nation-building: Beyond Afghanistan and Iraq. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2006. 272 p.

21. Fukuyama F. State-building: Governance and world order in the 21st century. Ithaca : Cornell University Press, 2004. 160 p.

22. Fukuyama F. The imperative of state-building. *Journal of Democracy*. 2004. Vol. 15. P. 17–31.

23. G7: Joint declaration of support for Ukraine. *European Council*. 12.07.2023. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/07/12/g7-joint-declaration-of-support-for-ukraine/

24. Grand Chamber Admissibility Decision in the case of Ukraine v. Russia (re Crimea) (app nos 20958/14 and 38334/18). URL: https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=60016cad4&cf_chl_tk=osf1tgVjSm8k6qDvOeNUwgyURr9SYYFztHAnKwb1F68-1706514623-0-gaNycGzNDjs

25. Hard Lessons: The Iraq Reconstruction Experience. URL: https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA493696

26. Huntington P. Political order in changing societies. New Haven : Yale University Press, 1968. 448 p.

27. Jabareen Y. Conceptualizing «Post-Conflict Reconstruction» and «Ongoing Conflict Reconstruction» of Failed States. International *Journal of Politics Culture and Society.* 2013. No. 26(2). URL: https://www.researchgate.net/publication/257571700_Conceptualizing_Post-Conflict_Reconstruction_and_Ongoing_Conflict_Reconstruction_of_Failed_States

28. Jaworsky J. Ukraine: stability and instability. McNair Paper, 1995. 90 p. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/23520/mcnair42.pdf

29. Koruts U. Legal Aspects of Creating Special International Tribunal for the Crime of Russian Aggression against Ukraine. *Political and Legal Studies*. 2023. № 2(1). P. 11–17. https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/cpls/5/cpls501.pdf

30. Kumar S. A. Practicing peace and conflict diplomacy in a complex world. What role can diplomacy play amid renewed great power competition and a weakening liberal international order? *Unites State Institute of War*. 2021. URL: https://www.usip.org/publications/2021/06/practicing-peace-and-conflict-diplomacy-complex-world/

31. Lambach D. Close encounters in the third dimension: The regional effects of state failure. State failure revisited I: Globalization of security and neighborhood effects. Institute for Development and Peace. INEF Report 87/2007. URL: http://inef.uni-due.de/page/documents/ Report87.pdf

32. Lijphart A. Democracy in plural societies: A comparative exploration. New Haven: Yale University Press, 1977. 248 p. URL: https://adambrown.info/p/notes/lijphart_democracy_in_plural_societies

33. Linz J., Stepan A. The breakdown of democratic regimes: crisis, break down and equilibration. Baltimor and London: The Johns Hopkins University Press, 1978. 130 p.

34. Lipset S. M., Man. P. Political Man: The Social Bases of Politics. New York: Doubleday & Company, 1960. 432 p. URL: https://ia902702.us.archive.org/6/items/politicalmansoci00inlips/politicalmansoci00inlips.pdf

35. NATO 2022 Strategic Concept. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf

36. Osiel M. Mass Atrocity, Collective Memory, and the Law. New Jercy: Transaction Publishers, 1997. 327 p.

37. Ottaway M. Rebuilding state institutions in collapsed states. *Development and Change*. 2002. Vol. 33(5). P. 1001–1023.

38. Ottaway M., Mair S. States at risk and failed states: putting security first. Carnegie endowment for international peace: policy outlook, democracy and rule of law project. URL: www.carnegieendowment.org

39. Reservations and Declarations for Treaty No.005 – Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 005). *Офіційний сайт Ради Європи.* URL: https://www.coe.int/en/web/Conventions/full-list/?module=declarations-by-treaty&numSte=005&codeNature=10&codePays=U

40. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014. URL: https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F68%2F262&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False

41. Robinson P. H. Mitigations: The Forgotten Side of the Proportionality Principle. Penn Carey Law: Legal Scholarship Repository. 2020. URL: https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3056&context=faculty_scholarship

42. Rotberg R. I. The failure and collapse of nation-states: Breakdown, prevention, and repair. Princeton: Princeton University Press, 2003. 26 p.

43. Speech by the President of Ukraine at the General Debate of the 77th session of the UN General Assembly. *Офіційний сайт Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zagalnih-debatah-77-yi-sesiyi-77905

44. The Index of Political Stability and Absence of Violence/Terrorism 2022. *The World Bank*. URL: https://data.worldbank.org/indicator/PV.PER.RNK.UPPER?view=map

45. The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina. *Hybrid Justice*. URL: https://hybridjustice.com/the-war-crimes-chamber-in-bosnia-and-herzegovina/

46. Weber M. The theory of social and economic organization. New York : The Free Press, 1964. 436 p.

47. World Justice Project. URL: https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/Ukraine/

48. Zakaria F. The future of freedom: Illiberal democracy at home and abroad. New York : W.W. Norton, 2003. 286 p.

49. Амністія і прощення як елементи розбудови миру після збройного конфлікту. *JustTalk.* URL: https://justtalk.com.ua/post/amnistiya-i-proschennya-yak-elementi-rozbudovi-miru-pislya-zbrojnogo-konfliktu--justtalk_context-tekstova-versiya?fbclid=IwAR2LXBkcmK3XH-WyPBjFj0KiBmiB8IbGc5zKt6NtF3d5fjntTlk1pOLrjQg

50. Аналіз законодавчих ініціатив щодо удосконалення законодавства України з питань здійснення судочинства в дистанційному (онлайн) режимі в умовах воєнного чи надзвичайного стану. *Офіційний сайт Ради Європи*. URL: https://rm.coe.int/analysis-of-legislative-initiatives-regarding-judicial-proceedings-in-/1680a99fbf

51. Антонов В. О. Конституційно-правові основи національної безпеки і оборони України. *Конституційне право України. Академічний курс* : підруч. для вищ. навч. закл. : у 2 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Т. 2. К.: Юридична думка, 2008. С. 760–799.

52. Бабаніна В. В. Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 600 с.

53. Баймуратов М., Кофман Б. Роль органів місцевого самоврядування у повоєнному відновленні територіальних громад. *ІІ Маріупольський конституційний форум «Візії майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції»:* збірник матеріалів і тез (м. Київ, 6 жовтня 2023 р.). К.: ВАІТЕ, 2023. С. 29-38.

54. Барабаш Ю. Г. Установча влада Українського народу як конституційний феномен. *Право України*. 2009. № 11. С. 73–80.

55. Барчук А. О. Надзвичайні закони як предмет наукового пізнавання: підходи до розуміння. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право* / гол. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 1. Вип. 35; Ч. 2. С. 16–19.

56. Бачення України 2030: якою має бути соціально-гуманітарна сфера? URL: https://rpr.org.ua/news/bachennia-ukrainy-2030-iakoiu-maie-buty-sotsialno-humanitarna-sfera/

57. Береза М. Як залучити міжнародних юридичних експертів до розгляду справ про воєнні злочини національними судами? *Фундація DEJURE.* 15 грудня 2022 р. URL: https://dejure.foundation/yak_zaluchiti_mizhnarodnih_yuridichnih_ekspertiv_do_rozglyadu_sprav_pro_voenni/

58. Бермічева О. В. Соціальна функція держави в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2002. 18 с.

59. Битяк Ю. П., Зуй В. В., Комзюк А. Т. Переконання і примус у державному управлінні. Адміністративна відповідальність. Х.: ХЮА, 1994. 34 с.

60. Білак М. Fair procedures в умовах війни: як збалансувати інтереси військової необхідності та індивідуальної свободи. *Юридична практика*. 16.01.2023. URL: https://pravo.ua/fair-procedures-v-umovakh-viiny-iak-zbalansuvaty-interesy-viiskovoi-neobkhidnosti-ta-indyvidualnoi-svobody/

61. Білоскурська О. В., Федорчук М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 7–18.

62. В'юник М. В. Спеціальні види покарань за кримінальним правом України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2020. 238 с.

63. Варич О. Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2006. 20 с.

64. Василенко Ю. В. До питання про відмежування колабораційної діяльності від державної зради. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних*

викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : Міжнар. науково-практ. коференція, м. Одеса, 17 черв. 2022 р. Одеса, 2022. С. 271-273.

65. Васильченко О. П., Дешко Л. М. Роль Ради ООН з прав людини в розгляді ситуацій, пов'язаних з порушеннями прав людини в сфері охорони здоров'я росією на території України. *Право в умовах війни: питання теорії та практики:* міжнародна колективна монографія / за заг. ред. Ю. М. Бисаги, Д. М. Бєлова, В. В. Берч та ін. Ужгород : Інститут професійного розвитку, 2023. 192 с.

66. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

67. Вибір заради справедливості. Посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/06/tom_1_web-3.pdf

68. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 05.04. 2022 р. у справі № 274/1472/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court. gov. ua/Review/103849145#.

69. Вирок Буринського районного суду Сумської області від 21.12.2022 р. у справі № 574/369/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107991214

70. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 30 травня 2022 р. у справі № 753/4909/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104593935

71. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 25.07.2022 р. у справі № 588/ 466/22. *Єдиний реєстр судових* рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105414607

72. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 17.07.2023 р. у справі № 344/5495/23. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112221947

73. Вирок Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу

Дніпропетровської об ласті від 15.09.2022 р. у справі № 213/2083/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Revi ew/106363584.

74. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 04.05.2022 р. у справі № 369/3115/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/104208426.

75. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 19.12.2022 р. у справі № 953/7265/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107934917

76. Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпро від 13.09.2022 р. у справі № 204/6874/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106339886

77. Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 06.09.2022 р. у справі № 588/672/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Revi ew/106096380

78. Вирок Приморського районного суд м. Одеси від 11.08.2022 р. у справі № 522/8689/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105683818

79. Вирок Приморського районного суд м. Одеси від 17.08.2022 р. у справі № 522/9590/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105772246

80. Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 27.05.2022 р. у справі № 584/313/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Revi ew/104534680.

81. Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 29.06.2022 р. у справі № 584/368/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Revi ew/105006793

82. Вирок Тростянецького районного суду Сумської області від 10.08.2022 р. у справі № 588/576/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Revi ew/105654180.

83. Вирок Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу

Дніпропетровської області від 18.08.2022 р. у справі № 216/3069/22. *Єдиний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105818210

84. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 30.08.2023 р. у справі № 761/18386/23. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113430160

85. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 13.02.2023 р. у справі № 761/17683/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109397364

86. Висновок (2012) № 15 Консультативної ради європейських суддів про спеціалізацію суддів, КРЄС, 6 листопада 2012 року. URL: https://rm.coe.int/opinion-n-15-2012-on-the-specialisation-of-judges-/16806a1fc2

87. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 7647 від 08.08.2022. *Апарат Верховної Ради України. Головноне науково-експертне управління*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205.

88. Вступ до програми розвитку спроможності для відбудови України. URL: https://drive.google.com/file/d/1YsnT0k3Zb1GYBYO-AH9vTn9mhIw2Q5my/vie

89. Гайду С. В. «Оборонна» дипломатія як напрям реалізації політичної функції України. *Український часопис міжнародного права*. 2023. № 3. С. 59–66. URL: https://doi.org/10.36952/ujil.2023.3.59-66

90. Гайду С. В. Державно-правовий примус як метод реалізації політичної функції України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 18–23. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.2

91. Гайду С. В. Економічна функція держави під час війни. *Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання*: праці XXII Міжнар. наук. Конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (02 грудня 2022 р., м. Вінниця). Том 1. Вінниця:

ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 111–115.

92. Гайду С. В. Надзвичайна правотворчість при здійсненні політичної функції держави в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2023. Том 34 (73). № 3. С. 1–6. URL: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/01

93. Гайду С. В. Післявоєнне відновлення України: реформи та ініціативи формування державної політики. *Правова держава*. 2023. Вип. 52. С. 9–20. URL: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.52.291712

94. Гайду С. В. Політична функція держави в умовах воєнного стану: потрактування змісту в наукових дослідженнях. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. Том 3. № 1. С. 5–13. URL: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.3.1

95. Гайду С. В., Мартинюк О. В. Щодо можливості створення спеціалізованого суду в Україні у поствоєнний період. *Відновлення України у повоєнні часи: виклики, стратегічні пріоритети, ресурсне забезпечення, потенціал майбутнього розвитку*: Міжн. наук.-практ. конф., присвячена 10-річчю переміщення Донецького національного університету імені Василя Стуса до м. Вінниці (10–11 жовтня 2024 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. 495 с. С. 308-309. URL: https://peers.international/system/files/2024/09/19/4552/schodo-mozhlivosti-stvorennya-specializovanogo-sudu-v-ukraini-u-postvoenniy-period.docx

96. Гайду С. В., Мартинюк О. В. Щодо реалізації перехідного правосуддя в Україні у поствоєнний період. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2024. № 2. С. 5-12. URL: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/16924/16821

97. Герасіна Л. М., Панов М. І. Політико-правові конфлікти в аспекті формування державності українського народу. *Конституційно-правові засади становлення української державності* / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. Х.: Право, 2003. С. 114–125.

98. Гладуняк В. І. Правові проблеми формування політичної системи

в Україні на сучасному етапі : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.13 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2001. 21 с.

99. Глущенко О. О. Функція забезпечення безпеки держави в умовах воєнного стану. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 53–56.

100. Голінка М. І. Стаття 111-1 КК України (колабораційна діяльність) та суміжні їй явища: проблеми законодавчого регулювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2023. Вип. 36. С. 251-258.

101. Горецький О. В. Обмеження прав та свобод людини під час воєнного стану. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір*: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р. Київ, 2023. С. 316–319.

102. Гриньо Д. Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 45-48. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2023.08

103. Гришко В., Прокопенко С. Механізми судового розгляду справ про воєнні злочини: досвід іноземних країн. *Фундація DEJURE*. 02.09.2022 р. URL: https://dejure.foundation/mexanizmy_sudovogo_rozglyadu_sprav_pro_voyenni_zlochyny_dosvid_inozemnyx_krayin

104. Грищенко Є. І., Гоцуляк Ю. В. Критерії обмеження конституційного правана свободу пересування. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2023. № 2. С. 14-22. DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.2.2

105. Громадський холдинг «Група впливу». Аналітична записка. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства. URL: https://www.vplyv.org.ua/archives/7204

106. Громадянське суспільство України в умовах війни 2022. Звіт за

результатами дослідження. м. Київ, грудень 2022 – січень 2023. URL: https://ednannia.ua/attachments/article/12447/Громадянське%20суспільство%20в%20умовах%20війни%202022pdf

107. Державне управління та державна служба: слов.-довід. / уклад. О. Ю. Оболенський. К.: КНЕУ, 2005. 480 с.

108. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 08.06.2016 № 376. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text

109. Джураєва О. О. Функції сучасної держави: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006. 20 с.

110. Доповідь про правовладдя: ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Офіційний сайт Ради Європи.* URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr

111. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення. URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf

112. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 95-117.

113. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. … канд. юрид. наук / М-во освіти і науки України, Ун-т економіки та права «КРОК». Київ, 2015. 214 с.

114. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua

115. Жакун М. Ю. Співвідношення понять «воєнна дипломатія» та «оборонна дипломатія» в умовах трансформації правових систем.

Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів: матер. круглого столу (м. Одеса, 10 лютого, 2023 р.). Одеса : НУ «ОЮА», 2023. С. 56–59. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23630

116. Загальна теорія держави і права. За ред. В. В. Копєйчикова. К.: Юрінком Інтер, 1997. 317 с.

117. Загальна теорія держави і права: підруч. За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2002. 432 с.

118. Зайцев О. В. Особливості кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності в освітній сфері. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2024. № 1. С. 88-101. URL: https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.88-101

119. Закликав до підтримки рішень та дій агресора – жителю Роменського району повідомлено про підозру. *Офіційний сайт Сумської обласної прокуратури.* URL: https://sumy.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=312758&fp=180

120. Запевняла односельців, що президент рф по відношенню до україни «зробив все правильно» – жительці Сумщини повідомлено про підозру. *Офіційний сайт Сумської обласної прокуратури*. URL: https://sumy.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=314326&fp=130.

121. Заступнику начальника райуправління ДСНС Луганщини, який почав працювати на ворога, повідомлено про підозру у держзраді. *Офіційний сайт Луганської обласної прокуратури.* URL: https://lug.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=319784&fp=60.

122. Звіт про автоматизований розподіл судових справ між суддями від 01 вересня 2022 року у справі № 761/17683/22. URL: https://court.gov.ua/log_documents/64514560/2610/

123. Звіт про автоматизований розподіл судових справ між суддями від 11 травня 2022 року у справі № 535/244/22. URL:

https://court.gov.ua/log_documents/4043418/1611/

124. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2022 рік. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022

125. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2023 рік. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023

126. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / За заг. ред. В. В. Малюка. К.: Алерта, 2023. 312 с.

127. Зуєв В. Проблеми забезпечення імунітету цивільних осіб за дії, спрямовані на захист суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1274850/

128. Інфляція залишатиметься помірною, а економіка надалі відновлюватиметься у 2024–2026 роках – Інфляційний звіт НБУ. *Офіційний сайт Національного банку України.* 02.05.2024 р. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiya-zalishatimetsya-pomirnoyu-a-ekonomika-nadali-vidnovlyuvatimetsya-u-20242026-rokah--inflyatsiyniy-zvit-nbu

129. Калюжний Р. А., Алієв Р. В. Нормативні акти військового командування – джерела новітнього права. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір:* матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р. Київ, 2023. С. 70-73.

130. Кіянка І. Б. Політична стабільність: суть і основні засоби її досягнення в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; Львів нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2003. 18 с.

131. Ковальчук С., Пивовар М. Напрямки реформування громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах війни в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 173-178.

132. Когут О. В. До питання про правовий режим воєнного стану. URL:

http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6365/13401-1?inline=1

133. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р., № 8073-X. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

134. Коліушко І. Аналіз законопроєкту № 5707 «Про правотворчу діяльність». *UPLAN*. URL: https://uplan.org.ua/analytics/analiz-zakonoproiektu-pro-pravotvorchu-diialnist/

135. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (з протоколами). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

136. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

137. Конвенція про права та обов'язки держав: Міжнародний документ. URL: https://esu.com.ua/article-76984

138. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

139. Концепція amicus curiae у сучасному правосудді: концептуальний документ для Конституційного Суду України (10 червня 2022 р.) / ОБСЄ; А. Тенасе, Г. Папуашвілі. К., 2022. 53 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/523443.pdf

140. Концепція відбудови України. URL: https://ti-ukraine.org/project/reconstruction-of-ukraine/

141. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27-31.

142. Корупційні ризики та корисні посилання на правові норми в контексті COVID-19. URL: https://rm.coe.int/ukrainian-version-corruptioncovid-

19/16809e3c06

143. Котельва К. Про створення в Україні Вищого спеціалізованого воєнного суду. *JustTalk.* 20.02.2023 р. URL: https://justtalk.com.ua/post/pro-stvorennya-v-ukraini-vischogo-spetsializovanogo-voennogo-sudu

144. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. К.: Атіка, 2005. 592 с.

145. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 КК. *Вектор прав людини – правозахисна організація*. URL: https://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo.

146. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навч. посіб. За заг. ред. Ю. В. Орлова. Х.: ХНУВС, 2023. 520 с.

147. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. Я. Тацій та ін. ; ред.: В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов. 6-те вид. Х.: Право, 2020. 584 с.

148. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р., № 2341-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

149. Крусян А. Український конституціоналізм в умовах війни: до постановки основних науково-практичних проблем та повоєнних тенденцій. *Український часопис конституційного права*. 2024. № 3. С. 16-28. URL: doi.org/10.30970/jcl.3.2023.2

150. Кузенко У. І. Політична функція держави та її реалізація в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01; Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2017. 253 с.

151. Кузенко У. І. Політична функція сучасної держави: поняття, зміст, структура. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 23–26.

152. Кузенко У. І. Форми реалізації політичної функції держави: поняття, види. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2(252). С. 230–234.

153. Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія: Право.* 2022. № 70. С. 381–388.

154. Кузніченко С. О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 32–36.

155. Кузніченко С. О. Теоретичні та історичні засади формування надзвичайного законодавства в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2010. № 4. С. 68–76.

156. Кучів О. Обмеження свободи пересування у світлі необхідності в демократичному суспіль-стві: підходи ЄСПЛ. *Слово Національної школи суддів України.* 2021. № 2(35). С. 27–39.

157. Левенець Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства: гром.-політ. вид. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. К.: Освітня книга, 2006. 272 с.

158. Левченко А. В. Обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану: українські реалії та закордонний досвід. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences.* 2022. № 2. С. 116–122.

159. Лісова Ю. Аналіз судової практики за статтями 111, 111-1, 111-2 КК України за 2016–2022 роки. *JustTalk.* 13.11.2023 р. URL: https://justtalk.com.ua/post/analiz-sudovoi-praktiki-za-stattyami-111-111-1-111-2-kk-ukraini-za-20162022-roki#_ftn2

160. Лотюк О. С. Конституційні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина у повоєнний період. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 2. С. 9–15.

161. Луценко Б. Зарубіжний досвід реалізації окремих елементів перехідного правосуддя в контексті кримінологічного забезпечення деокупації території України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 30(3). С. 273–284. URL: https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.23

162. Мамченко Н. Верховний Суд: хоча й свобода пересування може

бути обмежена лише законом, але спосіб реалізації державою прав і свобод її громадян визначається потребою мобілізації оборонних людських ресурсів. *Судова юридична газета.* 10.09.2023. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/280111-verkhovnyy-sud-khotya-i-svoboda-peredvizheniya-mozhet-byt-ogranichena-tolko-zakonom-no-sposob-realizatsii-gosudarstvom-prav-i-svobod-grazhdan-opredelyaetsya-potrebnostyu-mobilizatsii-oboronnykh-chelovecheskikh-resursov

163. Маніфест громадянського суспільства 2022 (Lugano Declaration). URL: https://manifesto.org.ua/

164. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Основні поняття та категорії права. К.: Істина, 2001. 144 с.

165. Матяш Т. ЄСПЛ зобов'язав рф поважати права військовополонених та надавати їм медичну допомогу. *LB.ua.* 01.07.2022 р. URL: https://lb.ua/world/2022/07/01/521849_iespl_zobovyazav_rf_povazhati_prava.html

166. Мельничук С. М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна: дис. … д. юрид. наук: 12.00.01. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 478 с.

167. Мельничук С. М. Функції сучасної держави: проблеми класифікації. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ 06 березня 2014 р.). Івано-Франківськ, 2014. С. 91–94.

168. Митрофанова О. О. Національна держава і глобальний ресурс військової дипломатії. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2015. Вип. 22 (2). С. 50-60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2015_22%282%29__7

169. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

170. Мірошниченко С. С. Воєнний стан в Україні: проблеми кримінально-правового регулювання і правозастосування. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права.* 2022. Вип. 1. С. 30–36. URL: https://journals.nuoua.od.ua/index.php/chasopyskiivp/article/view/9/6

171. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. К.: Норма права, 2022. 244 с.

172. Могил С. К. Держава щодо попереджень аварій та катастроф. *Актуальні проблеми держави і права*. 1999. Вип. 6. Ч. II. О.: Астропринт, 1999. С. 107–114.

173. Моделі розгляду воєнних злочинів та інших серйозних порушень прав людини в межах національної судової системи: липень 2023 р. / Х. Буртник, В. Гришко. *Фундація DEJURE*. URL: https://dejure.foundation/modeli_rozghliadu_voiennykh_zlochynivfbclidiwar1f0c3ls5qqepncpkdunbivvzx5jx-7qb4zzed5xsnyjwgagg945twcwcg/

174. Мотиль І. І. Основні внутрішні функції Української держави: монографія. К.: ТОВ «ВБ «Аванпост-Прим», 2008. 184 с.

175. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Х.: Право, 2009. 598 с.

176. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. К.: Дакор, 2019. 1384 с.

177. Нижник Н., Лемак В. Постсоціалістична держава: теоретико-правові проблеми: монографія. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2003. 104 с.

178. Обух В. Роль громад та громадськості у повоєнному відновленні. 25 травня 2023 р. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3714133-rol-gromad-ta-gromadskosti-u-povoennomu-vidnovlenni.html

179. Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України Лемака В. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України (другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо

відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). *Офіційний сайт Конституційного суду України*. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2_2022_1.pdf

180. Олейников С. М. Державно-правовий примус в умовах політичних режимів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2021. № 3 (37). URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18859/1/Oleinikov_54-62.pdf

181. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.

182. Онопенко П. В. Правоохоронні функції Української держави: зміст і реалізація: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2005. 204 с.

183. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2005. 16 с.

184. Орзіх Ю. Г. Воєнний стан в Україні: виклики правозастосування або конфлікт принципів права. *Римське право і сучасність: цивільне право в умовах війни:* матер. Всеукр. наук. конф. (Одеса, 24 травня 2022 р.). За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова; НУ «Одеська юридична академія». О.: Фенікс, 2022. С. 104–107.

185. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія. Х.: Право, 2023. 252 с

186. Павликівський О. В., Ященко М. А. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінального права. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2023. №2 (29). С. 31-50. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/53

187. Панов М. І., Герасіна Л. М. Сучасна держава – комплексний

політико-правовий інститут. *Ефективна правова політика держави*. *Політико-правові інститути сучасності: Структура, функції, ефективність*: монографія. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2005. 384 с.

188. Парламент ухвалив законопроєкт «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707) за основу. *UPLAN*. URL: https://uplan.org.ua/news/parlament-ukhvalyv-zakonoproiekt-pro-pravotvorchu-diialnist-za-osnovu/

189. Пархоменко Н. М. Особливості правотворчої діяльності за умов воєнного стану. *Альманах права*. 2022. Вип. 13. С. 28–33. URL: 10.33663/2524-017X-2022-13-4

190. Пархоменко Н. Сучасна теоретико-правова парадигма надзвичайної правотворчості. *Публічне право*. 2022. № 3 (47). С. 88–94.

191. Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування».* 2023. Вип. 3. С. 143–150. URL: https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.19

192. Пасічник В. М. Формування державної політики національної безпеки України в контексті реалізації української національної ідеї: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2014. 512 с.

193. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану. *Офіційний сайт Верховного Суду України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Zagalna_tablica_sudiv_7.pdf

194. Петришин О. В. Соціально-юридична природа права. *Право України.* 2012. № 1–2. С. 15–29.

195. Петришин О. Народовладдя – основа демократичної, правової, соціальної держави. *Право України*. 2009. № 6. С. 4–11.

196. Піплас Х., Чижевська Л. Як не втратити шанс. Програма комплексного відновлення громади – дорожня карта першочергових кроків

відновлення України. URL: https://decentralization.gov.ua/news/16184

197. Післявоєнна амністія в Україні: які злочини не мають звільнятися від покарання? Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/pisliavoienna-amnistiia-v-ukraini-iaki-zlochyny-ne-maiut-zvilniatysia-vid-pokarannia

198. План відновлення України «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій» на 2023–2033 роки: URL: https://recovery.gov.ua

199. Повідомлення про підозру Тіхосовій Г. А., 12 вересня 2023 р. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-tixosovii-ga-ta-povistki-pro-viklik-na-18092023190920232009 2023

200. Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання: збірник наукових праць. За заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 226 с.

201. Пресконференція Андрія Костіна про роботу прокуратури за рік повномасштабної агресії РФ. *Офіс Генерального прокурора*. 22.02.2023 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/preskonferenciya-andriya-kostina-pro-roboti-prokuraturi-za-rik-povnomasstabnoyi-agresiyi-rf

202. Призначеним окупантами начальнику так званого «Бердянського міського управління мнс» та його заступнику повідомлено про підозру у колабораціонізмі. *Офіційний сайт Запорізької обласної прокуратури*. URL: https://zap.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=317287&fp=60;

203. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства: аналітична записка, станом на листопад 2022 р. *Zmina.* 2022. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf

204. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022. *Офіційний сайт Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

205. Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про

створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» та внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України 12 серпня 2014 р. № 1636-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-18#Text

206. Про відновлення територіальної підсудності судових справ Брусилівського, Малинського та Овруцького районних судів Житомирської області: Розпорядження Голови Верховного Суду від 21 квітня 2022 року № 24/0/9-22. URL: https://bit.ly/41QFSUr

207. Про відновлення територіальної підсудності судових справ Іванківського районного суду Київської області: Розпорядження Голови Верховного Суду від 21 квітня 2022 року № 18/0/9-22. URL: https://bit.ly/3H7gAcJ

208. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колаборацію діяльність: Закон України № 2108-IX від 03.03.2022. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text.

209. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11.04.2024 № 3633-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text

210. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції: Закон України від 03.03.2022 року № 2110-IX. *Голос України* від 15.03.2022 № 56.

211. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року № 2124-IX. *Голос України* від 20.03.2022 № 61.

212. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24.03.2022 року № 2155-IX. *Голос України* від 02.04.2022 № 74

213. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 року № 2149-IX. *Голос України* від 02.04.2022 № 74

214. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03.03.2022 року № 2117-IX. *Голос України* від 06.03.2022 № 47.

215. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: закон України № 2113-IX від 3.03.2022. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text.

216. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність: проект закону Закону України від 08.08.2022 № 7647. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205

217. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану: Закон України від 24.03.2022 року № 2160-IX. *Голос України* від 26.03.2022 № 67.

218. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за

вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України № 2198-IX від 14.04.2022. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text.

219. Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: проект Закону України від 26.09.2022 № 8077. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40531

220. Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність: проект Закону України від 23.12.2022 № 8031. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894

221. Про внесення зміни до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв: Закон України від 24.03.2022 року № 2150-IX. *Голос України* від 02.04.2022 № 74.

222. Про додаткові заходи щодо посилення контролю за переміщенням осіб на території України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09 березня 2014 р. № 149-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-2014-%D1%80#Text

223. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 03.03.2022 року № 2114-IX. Голос України від 06.03.2022 № 47.

224. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text

225. Про затвердження Порядку в’їзду на тимчасово окуповану: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 р. № 367. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.Ua/laws/show/367-2015-%D0%BF#Text (втратив чинність).

226. Про затвердження Порядку виконання митних формальностей при здійсненні митного оформлення товарів із застосуванням митної декларації за

формою єдиного адміністративного документа: Наказ Міністерства Фінансів України: 30 травня 2012 р. № 631. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.Ua/laws/show/z1360-12#Text

227. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#Text

228. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text

229. Про затвердження Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей: наказ Першого заступника керівника антитерористичного центру при Службі Безпеки України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.Ua/rada/show/v222_950-17#Text

230. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text

231. Про Заяву Верховної Ради України про необхідність забезпечення відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів за міжнародним правом на території України: Постанова Верховної Ради України; Заява від 20.03.2023 № 2961-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-20#Text

232. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text

233. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355

234. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text

235. Про оборону України: Закон України від 06 грудня 1991 року № 1932-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1932-12#Text

236. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану (Із змінами, внесеними згідно з Наказом №196 від 12.07.2022; №266 від 03.10.2022): Наказ Головнокомандувача Збройних сил України від 03.03.2022 №73. *Офіційний сайт Міністерства оборони України.* URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zminamu.pdf

237. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану (Із змінами, внесеними згідно з Наказом №196 від 12.07.2022; №266 від 03.10.2022): Наказ Головнокомандувача Збройних сил України від 03.03.2022 №73. *Офіційний сайт Міністерства оборони України.* URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zminamu.pdf

238. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

239. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text

240. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами від 09.07.2023 р). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

241. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text

242. Про призов резервістів на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період: Наказ Верховного Головнокомандувача ЗСУ від 22.02.2022 р. № 2 URL: https://document.vobu.ua/doc/10144.

243. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України; Стратегія від 16.02.2022 № 56/2022. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text

244. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закону України ід 11.12.2003 № 1382-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text

245. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26 січня 2022 р. № 2010-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.Ua/laws/show/2010-20#Text

246. Про створення вільної економічної зони «Крим»: Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1636-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 43. Ст. 2030 (втратив чинність)

247. Продивус С. В. Правомірне обмеження права на свободу пересування: міжнародно-правові стандарти та практика Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2. № 78. С. 365–371.

248. Проект Закону про правотворчу діяльність: проект від 25.06.2021

р. №. 5707. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355

249. Проект Плану відновлення України / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. К., 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf

250. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне* право. 2020. № 1. С. 381–384.

251. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Х.: Консум, 2002. 160 с.

252. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. *Стратегічна панорама.* 2022. Спеціальний випуск. С. 45–53. URL: https://doi.org/10.53679/2616-9460.specialissue.2022.05

253. Резнікова О., Войтовський К. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні. *Аналітична записка. Серія «Національна безпека».* 2020. № 8. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/analit-resnikova-national-security-8 – 2020-1-1.pdf

254. Резолюція 49/1 про положення в сфері прав людини в Україні, що склалося внаслідок російської агресії, прийнята 04 березня 2022 р. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-UA.pdf

255. Рішення Верховного Суду у складі колегії судів Касаційного адміністративного суду від 18 листопада 2022 року № 260/3528/22. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/107511934

256. Рішення Міжнародного суду ООН від 31 січня 2024 року: досвід і наслідки для України. URL: https://justtalk.com.ua/post/rishennya-mizhnarodnogo-sudu-oon-vid-31-sichnya-2024-roku-dosvid-i-naslidki-dlya-ukraini

257. Свобода вибору місця проживання та пересування в умовах правового режиму воєнного стану. *Українська гельсінська спілка з прав*

людини. 2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Svoboda-vyboru-mistsia-prozhyvannia-ta-peresuvannia-v-umovakh-pravovoho-rezhymu-voiennoho-stanu.pdf

258. Сердюк В. Еволюція функцій держави в процесі розвитку суспільства. *Юридична Україна*. 2006. № 12. С. 21–27.

259. Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. Т. 1. № 17. С. 92–109. URL: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.257848.

260. Сировацький В. І. Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі: дис. ... д-ра юрид. Наук / 12.00.12: Хмельницький у-тет управління та права імені Леоніда Юзькова; Нац. у-тет «Львівська політехніка». Л., 2020. 461 с.

261. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. 4-те вид. К.: Алерта, 2016. 528 с.

262. Славко А. С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* 2016. № 41. С. 74–78.

263. Справа № 380/7792/22: постанова Верховного Суду від 17.08.2023 р. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_17_08_2023_roku_u_spravi_380_7792_22/

264. Справа №260/17/23: постанова Верховного суду від 26.10.2023 р. URL:http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=114466483&red=10000351302a252534a924aa40d86ec7480509&d=5

265. Справа за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (справа щодо прописки) : Рішення Конституційного Суду України від

14.11.2001 № 15-рп/2001. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01#Text

266. Справа за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text

267. Справа за конституційними скаргами Байшева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни, Даць Ірини Вільямівни, Дєдковського Вячеслава Вікторовича, Желізняка Михайла Васильовича, Кожухарової Людмили Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 2, 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури» від 28 січня 2016 року № 955-VIII зі змінами : Рішення Конституційного суду України від 12.07.2019 № 5-р(I)/2019. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-19#Text

268. Судді Верховного Суду розповіли про останні тенденції у сфері кримінального права України. Судова влада України: офіційний сайт. 28 грудня 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1533617/

269. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень. Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.

270. Терещенко Д. Колабораційна діяльність – проблеми кваліфікації

та доказування. *Юридична газета*. 27 жовтня 2023 р. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kolaboraciyna-diyalnist--problemi-kvalifikaciyi-ta-dokazuvannya.html

271. Тихомиров О. О. Проблеми обмеження інформаційних прав людини в умовах воєнного стану в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 6. С. 62-67. DOI https://doi.org/10.32782/chern.v6.2022.12

272. Тодика Ю. М. Функціонування державної влади в аспекті конфліктології. *Право України*. 1997. № 1. С. 48–50.

273. Толстенко Ю. О., Мулява О. О., Здоровцова О. Ю. Дотримання Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод під час COVID-19. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 649-652. URL: http://www.lsej.org. ua/4_2021/162.pdf

274. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Італією (24.02.2024 р.). URL: https://president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89245

275. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Канадою (24.02.2024 р.). URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89233

276. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Нідерландами (01.03.2024 р.). URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89461

277. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Францією (16.02.2024 р.). URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89005

278. Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Федеративною Республікою Німеччина (16.02.2024 р.). URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-88985

279. Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Данією (23.02.2024 р.). URL:

https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-89185

280. Федорова Г. Роль дипломатії під час воєнного стану. *Грані.* 2022. Т. 25. № 5. С. 10-17. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1798/1766

281. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки*. 2015. № 2. С. 222–230.

282. Хавронюк М. За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. Офіційний вебсайт Центру політико-правових реформ (29.04.2022). URL: https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/

283. Хавронюк М. І. Зміни до Кримінального кодексу України у зв'язку з військовою агресією РФ проти України: матеріали вебінару, проведеного Національною школою суддів України у співпраці з ОБСЄ; USAID (13 квіт. 2022 р.) / Національна шкода суддів України. URL: http://nsj.gov.ua/.

284. Хмарська І. О., Кучерява К. Я., Клімова І. О. Особливості післявоєнного. відновлення економіки України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 42. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-31

285. Чабур С. В. Види правотворчості за суб'єктним критерієм. *Правова держава*. 2017. Вип. 25. С. 32–38.

286. Чернігівський апеляційний суд. Судова влада України: офіційний вебсайт. URL: https://cna.court.gov.ua/sud4823/

287. Чому заочні вироки колаборантам мають високі шанси на оскарження в ЄСПЛ? *Українська гельсінська спілка з прав людини*. 25.07.2023 р. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/chomu-zaochni-vyroky-kolaborantam-maiut-vysoki-shansy-na-oskarzhennia-v-yespl/

288. Шай Р. Я. Принципи та форми реалізації функцій держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2014. № 810. С. 116-123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_810_21

289. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки). Підручник. К.: Либідь, 2002. 576 с.

290. Шмоткін О. В. Теорія держави і права. К.: Національна академія Служби безпеки України, 2016. 431 с.

291. Юсов А. В. Політична система сучасного суспільства: поняття, структура, функції. *Держава і право*. 2008. Вип. 41. С. 112–116.

292. Яблуновська К. М. Обмеження свободи пересування та вільного вибору місця прожи-вання громадян України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 41. Том 1. С. 125–128.

293. Яворський М. Політична стабільність: сутність та основні підходи до класифікації. *Humanitarian vision*. 2017. Vol. 3. Num. 1. С. 61–66.

Додаток А

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
_____ Сергій РАДІО
«__» січня 2025 р.

АКТ № 02-25/12.0-24
впровадження результатів дисертаційного дослідження
ГАЙДУ Сергія Васильовича
«Політична функція держави в умовах воєнного та поствоєнного становища» (спеціальність 081 Право) у навчальний процес Донецького національного університету імені Василя Стуса

1. Комісія у складі:
Голова: Олена АРТЕМЕНКОВА, завідувач науковою частиною НДЧ;
Члени комісії: Світлана КНИШ, завідувач навчального відділу;
Ганна ПЕТРЕНКО, завідувач відділу аспірантури та докторантури «Докторська школа».
у період з 16.12.2024 р. по 03.01.2025 р. розглянула матеріали впровадження результатів зазначеної дисертаційної роботи у навчальний процес.

2. Комісія встановила:
Результати дисертаційного дослідження ГАЙДУ Сергія Васильовича «Політична функція держави в умовах воєнного та поствоєнного становища» впроваджено у навчальний процес кафедри конституційного, міжнародного та кримінального права та кафедри теорії, історії держави і права та філософії права Донецького національного університету імені Василя Стуса шляхом використання викладачами кафедр основних положень дисертації (щодо особливості здійснення державної політики стосовно обмеження прав людини в умовах воєнного стану, нормотворчі та правозастосовні виклики реалізації політичної функції держави в умовах воєнного стану, а також особливості формування державної політики в повоєнний період та інституційні вдосконалення у сфері захисту прав людини в перехідний післявоєнний період), що сприяло більш ґрунтовному розумінню значення та ролі політичної функції Української держави як нині, так і у майбутньому під час викладання наступних освітніх компонентів:

1. «Конституційне право України» (ОС «Бакалавр», 1 курс, 2 години лекцій);
2. «Теорія держави і права» (ОС «Бакалавр», 1 курс, 2 години лекцій);

3. «Міжнародний захист прав людини» (ОС «Бакалавр», 4 курс, 2 години лекцій).

Позитивний вплив упровадження результатів дисертаційного дослідження Сергія ГАЙДУ «Політична функція держави в умовах воєнного та поствоєнного становища» обговорено на засіданні кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права (протокол № 5 від 13.12.2024 р.) та кафедри теорії, історії держави і права та філософії права (протокол № 5 від 16.12.2024 р.) юридичного факультету.

Декан юридичного факультету
Ірина КОВАЛЬ

Голова комісії
Олена АРТЕМЕНКОВА

Завідувач кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Ольга ТУРЧЕНКО

Члени комісії:
Світлана КНИШ

Завідувач кафедри теорії, історії держави і права та філософії права
Юрій ГОЦУЛЯК

Ганна ПЕТРЕНКО

Додаток Б

PUBLIC ORGANIZATION «EUROPEAN ALLIANCE OF GREAT POSSIBILITIES»
ГО «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АЛЬЯНС ВЕЛИКИХ МОЖЛИВОСТЕЙ»
ЄДРПОУ 42818664; МФО 334851.
Р/р: 2600287116 у відділенні ПАТ «ПУМБ».
21009, Вінницька обл., м. Вінниця, вул. Стрілецька , б. 39, кв. 38.
Тел.: +380503683518; +380977297611.
eagp@eagp.site www.eagp.site

Вих. № 46 від «20» 01 2025 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Даним підтверджується, що результати дисертаційного дослідження ГАЙДУ Сергія Васильовича на тему «Політична функція держави в умовах воєнного та поствоєнного становища», представлені у вигляді матеріалів для проведення тренінгу на тему «Тенденції та напрямки реалізації політичної функції держави в поствоєнний період» використовуються у тренінгово-просвітницькій та консультаційній діяльності Громадської організації «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АЛЬЯНС ВЕЛИКИХ МОЖЛИВОСТЕЙ» під час проведення інформаційно-освітніх заходів для населення.

Голова Правління
ГО «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АЛЬЯНС ВЕЛИКИХ МОЖЛИВОСТЕЙ» Тетяна ЯНЧУК

Додаток В

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Гайду С. В. Політична функція держави в умовах воєнного стану: потрактування змісту в наукових дослідженнях. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2023. № 1. Том 3. С. 5–13. URL: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/14183/14086

DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.3.1

2. Гайду С. В. Надзвичайна правотворчість при здійсненні політичної функції держави в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2023. Том 34 (73). № 3. С. 1–6. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/3_2023/1.pdf

DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/01

3. Гайду С. В. Післявоєнне відновлення України: реформи та ініціативи формування державної політики. *Правова держава*. 2023. Вип. 52. С. 9–20. URL: http://pd.onu.edu.ua/article/view/291712/286324

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.52.291712

4. Гайду С. В. Державно-правовий примус як метод реалізації політичної функції України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 18–23. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296649/289637

DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.2

5. Гайду С. В. «Оборонна» дипломатія як напрям реалізації політичної функції України. *Український часопис міжнародного права*. 2023. № 3. С. 59–66. URL: https://jusintergentes.com.ua/images/2023/3/9.pdf

DOI: https://doi.org/10.36952/ujil.2023.3.59-66

6. Гайду С. В., Мартинюк О. В. Щодо реалізації перехідного правосуддя в Україні у поствоєнний період. *Правничий часопис Донецького національного*

університету імені Василя Стуса. 2024. № 2. С. 5-12. URL: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/16924/16821

DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.1

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Гайду С. В. Економічна функція держави під час війни. *Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання* : праці XXII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (2 грудня 2022 р., м. Вінниця). Т. 1. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 111–115.

8. Гайду С. В. Міжнародна правотворчість при здійсненні політичної функції держави в умовах воєнного стану. *European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice* : conference proceedings (August 2–3, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 16–19. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-3

9. Гайду С. В. Державна політика щодо протидії корупції на етапі післявоєнної відбудови: ключові виклики та ризики. *Національна безпека України в умовах сучасних викликів* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22 серпня 2023 року). Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2023. С. 86–89. URL: https://doi.org/10.54929/conf_22_08_2023-10-05

10. Гайду С. В. Трансформація змісту політичної функції держави в умовах воєнного стану. *Сталий розвиток держави і права в умовах глобалізаційних процесів* : матеріали науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15-16 вересня 2023 року). Одеса : Видавництво «Молодий вчений», 2023. С. 6–8.

11. Гайду С. В. Політична функція держави: концептуалізація поняття. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції юридичного та історичного спрямування (18–19 вересня 2023 року). 2023. Вип. 53. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3642

12. Гайду С. В. Безпекова складова політичної функції держави. *Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України* : збірник наукових праць XI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 25 вересня 2023 р. Вінниця, 2023. Ч. 2. С. 296–302. URL: http://www.vtei.com.ua/doc/2024/konf/pr062.pdf

13. Гайду С. В. Особливості реалізації політичної функції України в контексті співробітництва з міжнародними урядовими організаціями (ОБСЄ, НАТО, Рамштайн) та групами (G7, G20). *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 21 грудня 2023 р. Львів –Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 17–20. URL: https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-3

14. Гайду С. В., Мартинюк О. В. Щодо можливості створення спеціалізованого суду в Україні у поствоєнний період. *Відновлення України у повоєнні часи: виклики, стратегічні пріоритети, ресурсне забезпечення, потенціал майбутнього розвитку*: Міжн. наук.-практ. конф., присвячена 10-річчю переміщення Донецького національного університету імені Василя Стуса до м. Вінниці (10–11 жовтня 2024 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. 495 с. С. 308-309. URL: https://peers.international/system/files/2024/09/19/4552/schodo-mozhlivosti-stvorennya-specializovanogo-sudu-v-ukraini-u-postvoenniy-period.docx